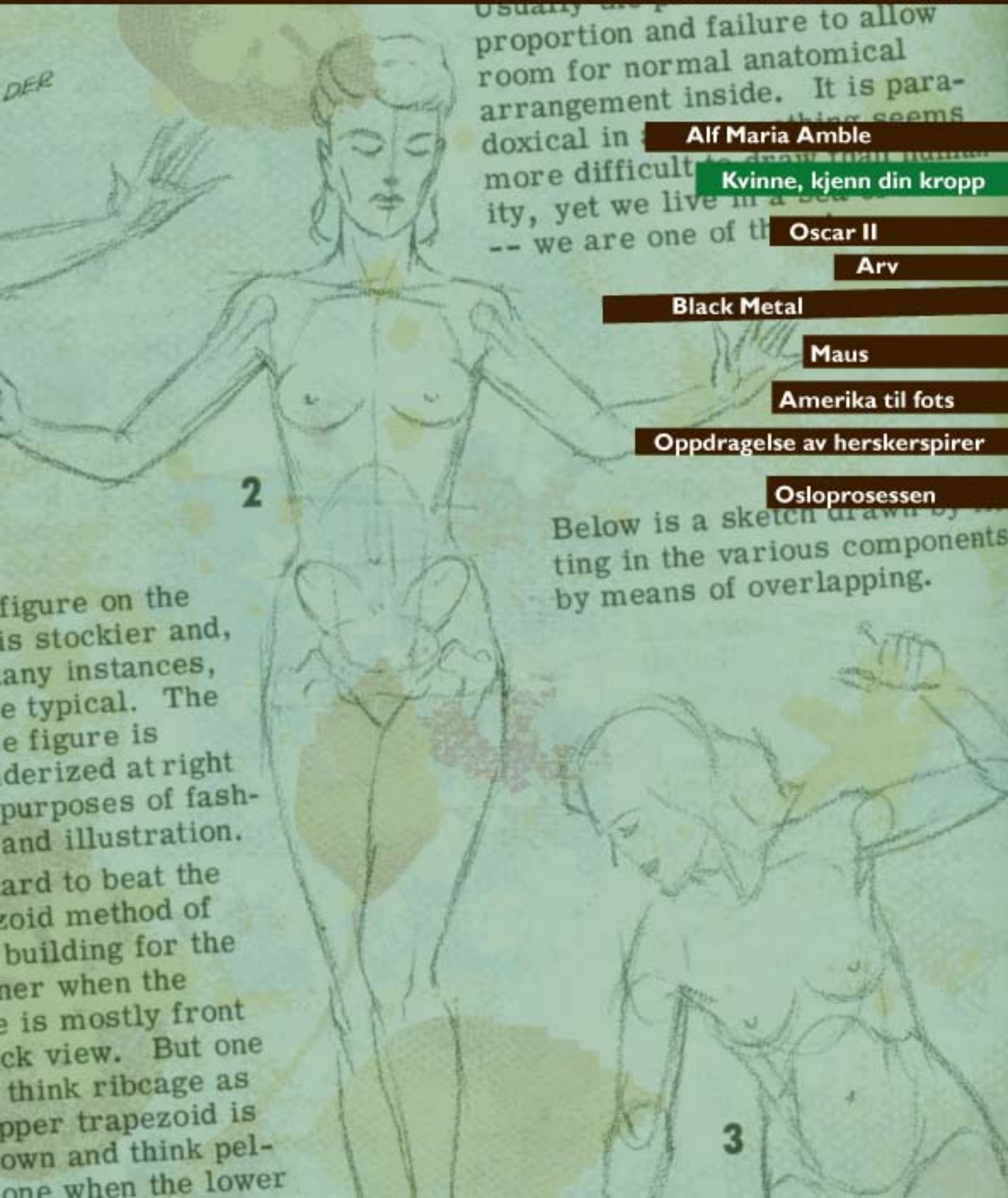

FORNID

historisk studenttidsskrift - uio nr 2 2005

Alf Maria Amble

Kvinne, kjenn din kropp

Oscar II

Arv

Black Metal

Maus

Amerika til fots

Oppdragelse av herskerspirer

Osloprosessen

Below is a sketch drawn by...
ting in the various components
by means of overlapping.

figure on the
is stockier and,
any instances,
e typical. The
e figure is
derized at right
purposes of fash-
and illustration.
ard to beat the
zoid method of
building for the
ner when the
e is mostly front
ck view. But one
think ribcage as
pper trapezoid is
own and think pel-
one when the lower

2

3

Historiefagets forbannelse

I 1979 ga Lawrence Stone ut essayet *The Revival of Narrative*. Her argumenterte han for å fokusere på hvordan menneskene erfarer verden, og at dette best kunne gjøres gjennom den fortellende historieskrivningen. Utfordringen når man tar utgangspunkt i enkeltpersoners erfaringer, er hvor skillet går mellom det normale og det eksentriske? Carlo Ginzburg følger denne problematikken ved å stille spørsmål om hvor vitenskapelig historiefaget bør være. Dersom man bruker svake vitenskapelige standarder, vil man få muligheten til å skape mange resultater. Slike svar må være tentative, men de trenger ikke nødvendigvis mangle plausibilitet av den grunn. Alternativet er strenge vitenskapelige standarder, som i verste fall vil ende opp med resultater som ikke sier noe annet enn det helt åpenbare. Historiefaget har i all tid søkt dypere enn det "alle" vet, og må hele tiden balansere mellom åpenhet og gyldighet.

Terje Emberland skriver om norrønamannen Alf Maria Amble i dette nummeret av *Fortid*. Han problematiserer innledningsvis hvor mye man kan hente ut av ett menneskes jødehat. Emberland hevder at det er noe helt eget ved psykopatologien til Amble, men gjennom å sette hovedpersonen inn i en bredere samfunnskontekst, kan man ane hvilke holdninger som rådet i samfunnet generelt. Amble ble i hvert fall ikke dømt hardere for sin antisemittisme. Slik blir skildringen av en person med på kaste lys på samfunnet, på tross av at fokuset først og fremst er på Amble selv. Slike analyser av enkeltmennesker eller mindre grupper kan selvfølgelig ikke stå alene som forklaringsmodell. Like fullt er slike bidrag viktige og sentrale i historiefaget. Man er nødt til å ta innover seg at det er mennesker som er studiefeltet til historikeren. Det er menneskene som er historien man er interessert i, og da først og fremst menneskelige erfaringer. Slik sett blir analyser av enkeltindivider viktige bidrag til den bredere forståelsen av en historisk epoke.

Hvordan man fremstiller historiske fenomen, vil alltid befinne seg i et spenningsfelt som dreier seg om representativitet. Hva vil man forklare, og hvordan vil man gjøre det? Mye har skjedd i historiefaget siden Stone ga ut sitt essay, med fokus på fortellingen. Diskursanalyse som forklarende teori og metode er selve kulminasjonen av at det fortellende språket blir sett på som primært, og i konkurranse med kildene. Slike nye perspektiv må historiefaget benytte seg av, men med forsiktighet, og vel vitende om teoriens logikk: Den skal kun være et hjelpemiddel til å begripe litt mer av historien, den må aldri bli historien. Spennende her er når formidling av historie tar enda et skritt, og benytter seg av tegneserien for å fortelle og forklare. Er det bare eksentrisk?

Hva man enn mener om hvordan historie helst bør formidles, må man innse at historiefagets styrke og svakhet ligger i mangelen på å være en helhetlig vitenskap. Det finnes ikke en egen historisk metode, men flere. Dette skaper utallige muligheter i streben etter svar, men faren er alltid til stede for at svarene bare er et resultat av teoretiske og metodiske valg. I dette ulendte terrenget handler det til sist om å være redelig. For å parafrasere Ottar Dahl, man må kunne enes om noe i det hele tatt. Denne enigheten handler om grunnleggende premisser for hvordan vi analyserer. Vi kan si mye, men aldri fare med løgn.

God lesning

Redaksjonen

Innholdsfortegnelse

Korttekster	s 5
Bildet	s 7
Norrønamannen Alf Maria Amble <i>Av Terje Emberland</i>	s 8
”Med allvar och kraft upprätthålda unionen” Kong Oscar II og konsulatsaken <i>Av Arne Nysted</i>	s 15
Er ulikheten mellom menneskene natur eller kultur? <i>Av Arvid Evjen Andersen</i>	s 19
Norsk Black Metal <i>Av Gunnar Jakobsen</i>	s 22
Kontrakt for livet eller gave etter døden? Testamentet som ledd i familierstrategi <i>Av Inger Hilde Killerud</i>	s 25
Norges rolle i Osloprosessen <i>Av Hulda Mork</i>	s 30
Kvinne kjenn din kropp <i>Av Trine Berg, Ingjerd V. Brakstad og Inger Hilde Killerud</i>	s 35
Linda L. Hunts Bold Spirit <i>Av Thor Indseth</i>	s 38
Art Spiegelmans Maus, a survivors tale <i>Av Thor Indseth</i>	s 40
Bokhyllen <i>Av Solvi Sogner</i>	s 43
Teateromtale	s 46
Antikvariatet	s 47
Debatt	s 49
Forfatterinstruks	s 50

ISSN: 1504-1913

Trykkeri: Allkopi, Høvik

Grafisk design: Silja Digranes

Redaktør: Gunnar Jakobsen

Redaksjonen:

Synne Kjeka Namtvedt

Thor Indseth

Inger Hilde Killerud

Ingjerd Veiden Brakstad

Marius Bjørnson Hofstad

Geirr Olav Gram

Kontakttelefon: 928 91 985

Utgitt med støtte fra Historisk institutt ved
Universitetet i Oslo, SiO og Norsk Kulturråd

Kontaktadresse:

Universitetet i Oslo,

Historisk institutt,

Fortid,

Postboks 1008 Blindern,

0315 OSLO

E-post: fortid@organizer.net

Kongen av Stonehenge?

En utgravning i Wiltshire har nylig avdekket graven til en bueskytter fra bronsealderen, gravlagt sammen med rike skatter av metall og en mengde piler. Spørsmålet som nå stilles er: Var denne mannen ”kongen av Stonehenge”? Grunnen til at den britiske arkeologen Andrew Fitzpatrick har våget å fremme denne tesen, er den nære beliggenheten mellom graven og det gamle tempelet, Stonehenge. I tillegg var mannen trolig en sjaman, som opprinnelig har kommet fra det sentrale Europa, muligens Alpene. Øvrige funn i dette området har gitt innsyn i en kultur som eksisterte ca. 2500 år før den romerske storhetsperioden. Funnene har videre fremmet teorier om en oldtids europeisk elite, som stod langt høyere på den sosiale rangstigen enn de fleste.

Av Marius Bjørnson Hofstad

En smak av Grønlands historie

De færreste av oss har et nært forhold til Grønlands historie. For dem som er nysgjerrige på grønlandsk historie og kultur, kan et besøk på hjemmesidene til Grønlands Universitet anbefales. I 1998 fikk Institut for Kultur- og Samfundshistorie en forespørsel om å bidra til et femminutters radioinnslag på dansk. Disse skulle handle om grønlandsk historie. Resultatet ble 21 radiosnutter skrevet av Jens Chr. Manniche og Daniel Thorleifsen, og disse er lagt ut på universitetets hjemmesider. Her kan man blant annet lese om ”*Fotball på grønlandsk*”. Fotball er kjent i forskjellige varianter i Europa ihvertfall fra middelalderen av, og grønlandingene hadde også en variant som ble observert av blant annet den tyske geologen Karl Ludwig Giescke. I nedtegnelser fra 1811, skildra han spillet som spiltes med en ball av selskinn og strå, og som ga inntrykk av å være et masseslagsmål om ballen som helst skulle foregå i måneskinn.

Emnene for de fleste småfortellingene preges av møtet mellom den dansk-norske kolonimakten og grønlandingene, slik som en annen nedskrevet radiosnutt om blandede ekteskap, det vil si mellom europeiske (danske) menn og grønlandske kvinner, der myndighetenes holdning fra 1740-åra svingte fra likegyldighet til forbud. Det viktigste for kolonimakta var at handelen fikk best mulig vilkår, og spesielt pikebarn fra blandede ekteskap ble sett på som et problem. Pikebarn som ikke ble oppdratt på grønlandsk vis, ble regna som for late og makelige for grønlandske livsforhold, og grønlandske menn ønska derfor ikke å gifte seg med disse jentene. Ofte endte de opp som prostituerte. Danske myndigheter forsøkte en periode å premiere grønlandske menn som gifta seg med jenter med en slik bakgrunn. Fra 1782 ble ekteskap mellom europeiske menn og grønlandske kvinner forbudt, men i praksis ble det gitt tillatelse.

Dessuten finnes et program som handler om hvilke tanker kolonibestyrer Jens Mathiesen i 1852 gjorde seg om ”*Grønlandernes Retsfølelse*” og et program handler om ”*Grønlands første automobil*”, som kom til øya alt i 1906, men som ikke gjorde særlig suksess i det ekstreme klimaet. Programmene finner du på: www.ilisimatusartik.gl/Dan/inst./kultur/smaa_fortaellinger/smaa_fortaellinger.htm

Av Inger Hilde Killerud

”Norsksvenske” humanioradager

Som en del i markeringen av at det er hundre år siden unionen mellom Norge og Sverige ble oppløst, ble det 2.-6. mars avholdt humanioradagene med særlig fokus på svensk – norske forhold gjennom 200 år. Her ble det blant annet satt fokus på at den nære geografiske posisjonen mellom de to landene ikke nødvendigvis har ført til altfor stor ”likhet”. Det ble i stor grad lagt vekt på landenes kunst, språk, religion og samfunn. Enkelte av debattene ble knyttet til mer dagsaktuelle spørsmål som forholdet til EU og statskirken, der Norge og Sverige har inntatt noe ulike holdninger.

Dog var ikke alle dagene viet ulikhetene mellom de tidligere unionspartnerne. Flere av tilbudene tok for seg paralleller og fellesskap i norsk og svensk kulturliv, som at Edvard Grieg var en anerkjent person også i Sverige, og den svenske visetradisjonens sterke stilling i Norge.

Dosent Åke Sandström fra Högskolan på Gotland kunne etter sitt foredrag på fredag, avsløre at det, om mulig, er enda dårligere stilt med den allmenne historiekunnskapen i Sverige enn hos oss. Dagene kan betegnes som en suksess i forhold til graden av bredde og saks mangfold.

Det er i år den 23 gangen dagene går av stabelen, og det skal etter sigende foretas en evaluering som en del av en vurdering av humanioradagenes fortsatte eksistens. Vi fant det i den anledning verdt å stille årets prosjektkoordinator, Jostein Ringsby følgende spørsmål: *Trenger vi egentlig humanioradagene?* Svaret kom kontant: Absolutt! Det er en god mulighet for ulike fagdisipliner å møtes, og utveksle ulike synsvinkler. Et annet moment er tilgjengelighet, ved at folk flest slik får en mulighet til å delta i ulike debatter, og oppdateres på forskningsfronten. Vi slutter oss til Ringsbys uttalelse og håper at dagene gis videre liv i årene som kommer.

Av Marius Bjørnson Hofstad

Om norsk polarhistorie

Polarhistorie er i vinden for tiden. Det nytgitte verket om Norsk polarhistorie, har nylig fått en del bemerkninger i forhold til hva enkelte mener er utelatelser av sentrale hendelser i denne historien. Paul Røer ga oss nylig en interessant artikkel om dette i Aftenposten, der han blant annet har tatt utgangspunkt i polarforskeren Adolf Hoels etterlatte papirer. Det er en historie om de sterke interessene Norge hadde i polare strøk i mellomkrigstiden. (For eksempel okkupasjon av Svalbard og Grønland) Norges interesser var i første omgang knyttet til hvalfangst, men også oppdagelser og vitenskaplig forskning.

På 1930- tallet kom det forespørsler fra representanter for den tyske regjering til Adolf Hoel, som var leder for Norges Svalbard- og Ishavs undersøkelser (senere Norsk Polarinstitut). Henvendelsen vekket straks en mistanke hos Hoel straks om at den tyske stat hadde planer om å okkupere områder i Antarktisk. Fra instituttet skulle det sendes flere oppfordringer til utenriksdepartementet om å okkupere atlantehavssektoren, for å sikre norske interesser der. Den 14. januar 1939 skulle Norge okkupere området i antarktisk som av regjeringen hadde blitt kalt ”dronning Mauds land”, kun dager før den tyske skuta, ”Schwabens”, ankom. Røed regner dette som det første tilbakeslaget for Det tredje rikets fremgang.

Av Marius Bjørnson Hofstad

McDonalds sitt inntog i kommunist Moskva

Bildet viser køen utenfor den første McDonalds som åpnet i Moskva, Sovjetunionen 31. januar 1990. I 1988 inngikk George Cohon, sjefen for McDonald's Restaurants of Canada Limited, en avtale med sovjetiske myndigheter om å åpne en McDonalds restaurant i Moskva. Et eventuelt overskudd skulle deles 50-50 mellom McDonalds og den sovjetiske staten. Dette var mulig etter at Gorbatsjov hadde åpnet det russiske markedet for utenlandske investeringer, som del av perestrojkapolitikken (restrukturering).

I starten ville ikke McDonald's Canada Limited tjene noe særlig på denne investeringen fordi rubelen var nærmest verdiløs, og alle transaksjoner ble i starten gjort i rubel. Samtidig var det potensielt et enormt stort marked i Sovjetunionen. Russerne hadde under kommunisttiden penger, men det var ingen varer å kjøpe. McDonalds var ikke billig, men heller ikke dyrere enn at de fleste russerne kunne påspandere seg et godt måltid amerikansk masseprodusert mat.

Da restauranten åpnet var det stor pågang, og selv om dette var verdens største McDonalds var den ikke stor nok til å kunne betjene alle de McDonalds hungrige moskovittene. Dette førte til timeslange køer og skapte en ny entreprenørklasse, som tok bestillinger fra folk i køen. Disse folkene hadde avtaler med noen av de ansatte om at de fikk snike i køen og hente bestillingene og servere ventende gjester. Slik kunne de ansatte

og deres mellommenn tjene noen ekstra slanter. Selvsagt var ikke ledelsen særlig fornøyd med denne virksomheten. For å lære de ansatte å drive lovlig business og ikke minst god service (noe som ikke nødvendigvis var russernes sterkeste side), ansatte McDonalds langt flere enn de trengte. De som ytte dårligst service ble sparket, noe som i begynnelsen skjedde så og si hver dag. I tillegg ble de ansatte sendt på kurs hvor de lærte å smile og være vennlige.

McDonalds sitt inntog i Moskva, kommuniststatens hovedkvarter, viste på mange måter at Sovjetunionen var i forfall. McDonalds representerte det mest amerikanske og kapitalistiske produktet, og ikke bare ble en restaurant åpnet, men verdens største. Inne i restauranten var det små kopier av blant annet den kinesiske mur, Big Ben, Eiffeltårnet og sist, men ikke minst *The Statue of Liberty*.

Av Synne Kjeka Namtvedt

Kilder

<http://www.inthe80s.com/moscow.shtml>

<http://www.media.mcdonalds.com/secured/company/history/timeline>

Moss Walter G. 1997, *A History of Russia, bd. 2, Since 1855*, The McGraw-Hill Companies, Inc., s. 412

Norrønemannen

Alf Maria Amble

Av Terje Emberland

Antisemittismen er i perioder blitt ansett som rasjonell og legitim av store befolkningsgrupper og har vært adoptert av mange presump tivt rasjonelle og balanserte mennesker. Uansett hvor forrykt og ufordragelig dette jødehatet måtte virke, tjener det derfor lite til å avvise det som et rent utslag av sinnssykdom. Likevel er det vanskelig å styre helt utenom psykopatologien i tilfellet Alf Maria Amble – Norges kanskje mest fanatiske antisemitt, mannen som i 1938 satte i gang sin egen jødeaksjon i Oslo, inspirert av Krystallnatten i Tyskland.

*Min mor [...] kjente det som et slag i ansiktet da hun visste at jeg skulle komme. Hun gruet for det som skulde skje – hun kom til å hate den skjebne som ventet henne og det hun skulde gå igjennom. Dette hatet ble på en underlig måte overført på meg. [...] Omtrent hver dag ble jeg pisket så lenge hun orket – slengt naken inn i badet uten mat – og pisket igjen om en stund. [...] Da riset ikke dudde, fant hun på å lage en tamp av elektriske ledninger, skar av gummiene og bøyde kobberråden til skarpe små kroker. Jeg fant ut at jeg ikke ble straffet så hardt når jeg virkelig hadde gjort noe galt som når jeg var uskyldig. I første tilfelle hadde mor en slags utmåling av straffen, mens hun ellers slo i blinde. Så jeg tok til å naske eller lage spillopper [...]*¹

Denne lidelseshistorien fortelles av hovedpersonene i kriminalromanen *Ti kjennes for rett* fra 1942, men det er svært nærliggende å anta at forfatteren, Alf Maria Amble, her får utløp for egne mørke barndomsopplevelser – traumer som i stor grad var med på å bestemme hans livsskjebne.

Amble ble født i Trondheim i 1909. Faren var major og dermed relativt bemidlet. Likevel plasserte Vergerådet ham ganske tidlig i pleie hos en familie i Stjørdal. Oppholdet hos pleieforeldrene viste seg å bli lite vellykket. Allerede som niåring forsøkte han å rømme. Antagelig fordi han ble mishandlet og vanskjøttet. Samtidig innledet Amble sin kriminelle løpebane. Han ble tatt for innbrudd og sendt til Stjørdal pensjonatsskole. Herfra rømte han som fjortenåring og arbeidet seg sørover fra gård til gård til han endte opp i Oslo. I 1925 begynte han på Oslo Elementærtekniske skole og avla eksamen i 1926. Ikke lenge etter ble han arrestert for innbrudd. Ved farens mellomkomst slapp han straff under forutsetning av at han emigrerte til Canada. Her tok han jobb som tømmerhugger, men begikk allerede samme år innbrudd i Winnipeg, hvorpå han ble utvist etter å ha sonet seks måneders fengsel.²

Amble dro til sjøs, og nå våknet hans politiske interesse. Han ble glødende kommunist, knyttet kontakter i den skandinaviske seksjon i den internasjonale sjømannsklubben i Hamburg og Antwerpen og gjorde seg bemerket på møter. Det nye politiske fotfestet løste imidlertid ikke de psykiske problemene oppveksten hadde påført ham. I februar 1928 la båten han seilte på til i Antwerpen. Amble tok inn på et hotell og forsøkte å begå selvmord ved å skyte seg i tinningen. Utrolig nok overlevde han og ble innlagt på sykehus, hvor legene konstaterte at kulen fortsatt satt i hjernen, rett bak venstre øye. De fjernet det ødelagte øyet og lot kulen forbli i hodet. Etter dette gikk Amble alltid med mørke briller og var tidvis plaget av epileptiske anfall og nattlige kramper.

Etter sykehusoppholdet vendte Amble hjem til Norge. Ryktet om hans politiske engasjement og veltalenhet førte til at han i 1929 ble engasjert som ulønnet sekretær for NKPs sjømannsoppsisjon.³ Etter noen måneder forsvant han imidlertid plutselig

fra kontoret. Årsaken var en serie ”stigeinnbrudd” han hadde begått i Vestre Aker.⁴ Han ble pågrepet og idømt tre års fengsel, fem års sikring og ti års tap av statsborgerlige rettigheter. Hans tidligere selvmordsforsøk førte til en mentalundersøkelse som resulterte i diagnosen ”varig svekkede sjelsevner”. Dommen ble deretter omgjort til fem års sikring og han ble overført til Opstad tvangsarbeidshus, hvor han ifølge rapportene hadde flere raserianfall og gjorde hærverk på cellen.⁵ Under soningen begynte hans tanker å kretse omkring hevn. Andre innsatte la ofte merke til at han forsvarte retten til selvtekt.⁶

I 1933 slapp Amble ut av anstalten, og etter en tid i pleie hos en gårdbruker i Kongsvingertraktene, slo han seg ned i Oslo. Under soningen hadde han lest til artium og tok eksamen som privatist i 1934 med gode karakterer. Han klarte likevel ikke å finne sin plass i samfunnet. Tynget av sin kriminelle fortid og sine psykiske problemer var han henvist til en marginal og kummerlig tilværelse. Etter noen mislykkede forsøk i arbeidslivet, forsøkte han å livnære seg av privat språkundervisning og som forfatter av damebladsnoveller.

All motgangen nærte åpenbart Ambles hevnfantasier. I egne øyne var hans problemer resultat av overgrep fra øvrigheten, fra pleiere, politi, dommere og psykiatere. Nå ville han ha oppreisning, og satte i gang en kampanje for å renvask seg. Han holdt offentlige foredrag om sin sak og hang opp plakater i Oslo-området med angrep på Aker politis etterforskning og dommen mot ham.

Norrøna

Det er nok også ønsket om renavaskelse og en ny start som en kort tid førte ham inn i Oxford-bevegelsen. Selv om han her fant mennesker som var villige til å ta seg av ham, la han snart bevegelsen og kristendommen som sådan for hat.⁷

Et nytt ideologisk fotfeste – et nytt livssyn – fant Amble først da han gjorde politisk helomvending og meldte seg inn i Fedrelandslaget. Hans alter ego i kriminalromanen forklarer: ”Først i de aller siste årene har flere og flere germanere liksom kommet til klarhet over seg selv og sin oppgave – å være jordens ledere og styreere.”⁸ Det dreier seg ikke bare om et skifte i politisk allianse, men tilslutningen til et germansk livssyn. Som romanfiguren uttrykker det:

Det gode, det sunne, det villende og det skapende skal vi elske. Det onde, det syke og det evneløse skal vi drepe. Og hver slekt som vokser opp skal bli bedre enn den som gikk forut. Etter dette mitt livssyn er grusomhet mot mennesker den eneste utilgivelige forbrytelse. De mennesker som gjør seg skyldig i slikt, vanærer menneskenavnet, – de vanhelliger den jord de står på, og de setter seg utenfor Guds og menneskers samfunn. Det er ikke bare en rett, men en plikt å utrydde slike fra jordens overflate.⁹

I kriminalromanen fungerer dette som legitimering for selvtekt, et mord på en barnemishandler, og det er åpenbart at det også ligger slike tanker bak Ambles germanske livssyn. Slike ”skadedyr” som han selv hadde støtt på under sine år i forbedringsanstalter og fengsler bør det gjøres kort prosess med ”på skikkelig normanner vis”.

I *Ti kjennes for rett* tilhører hovedpersonen broderskapet ”Norrøna”, og også her er grensene mellom fiksjon og virkelighet flytende. På midten av 30-tallet stiftet nemlig Amble en slik forening under mottoet ”felles blod – felles tro – felles mål”. I hans egenproduserte tidsskrift *Vår kamp* fra 1939 redegjør han for foreningens filosofi.¹⁰

Det forkynnes en avbleket, filosofisk gudsforestilling, hvor Gud er fullkommen viten, godhet, makt, vilje og kraft – en iboende kraft som ikke kan ha noe mål utenfor seg selv. På dette plan er Ambles ”norrøne” tro ikke særlig oppsiktsvekkende, men ligner den almenreligiøsitet som preget tidens dannede klasser, med en minimumstro på ”en styrende kraft”, sjelens udødelighet og dydens nødvendighet. Mer særpreget blir det når han redegjør for de ufravelige ”årsakslover” som alt er underlagt. Her er det ingen plass for den frie vilje. ”Mennesket må følge visse gitte baner,” skriver han.¹¹ Ved å bestrebe seg på å handle i overensstemmelse med sin forutbestemte skjebne, vil mennesket gradvis oppnå fullkommenhet, ja, gudelighet.

På det psykologiske plan overensstemmer denne fatalistiske filosofien med Ambles selvrettferdiggjøring og forsvar for selvtekt. Menneskets tilsynelatende onde handlinger er, sett fra evighetens synsvinkel, skritt mot fullkommenheten. Ja, såfremt de harmonerer med universets utvikling, er det en plikt å utføre dem, selv når dette strider mot samfunnets lover.

Foreningen Norrøna var intet forsøk på å revitalisere den gamle norrøne religion. Læren er helt ut preget av forfatterens privatfilosofiske spekulasjoner, og det er svært vanskelig å se noen direkte innflytelse fra norrøn tro. Essensen i hans livssyn er det nordiske menneskets messianske medskaperkraft. Norrønamannen har som følge av sine uovertrufne raseegenskaper selv del i det guddommelige og er med på å realisere allmaktens plan med skaperverket: Et messiansk tusenårsrike hvor all ondskap er utryddet. Mye av innholdet i trosartikkelen ”Runatal” har karakter av en rasebasert sædelære, hvor de norrønatroende formaner til å behandle mennesker og dyr med omtanke, holde sitt blod rent og arbeide for forståelse mellom alle folk av germansk ætt. Begrunnelsen for å kalle dette norrønt er altså mer rasistisk enn religiøs.

Ambles livssynsspekulasjoner og foreningsdannelse vitner om en messiansk selvbevissthet: De prøvelsene og den ondskap skjebnen hadde utsatt ham for, har gitt ham en innsikt det er få forunt å besitte. Han betraktet seg antagelig som en av de ”seere” han skriver om, mennesker som fra tid til annen ”kan sette sig ut over tid og rum; kan se ting som skjer langt borte eller som vil skje i fremtiden”.¹²

Jødiske barneofringer

Skjebnen hadde altså utpekt Amble til å lede eliten av rasebevisste norrønamenn i et korstog mot ondskapen. Fra midten av tredvetallet drev han en hektisk foredrags- og publisistvirksomhet gjennom sitt eget forlag ”Nor-press” for å utbre sine ideer. Han knyttet blant annet kontakt til mikropartiet Norges Nasjonal-Socialistiske Arbeiderparti (NNSAP), til Den frivillige Arbeidstjenesten (AT) og til antisemittiske publisister som Mikael Sylten i *Nationalt Tidsskrift* og Eugen Nielsen i avisen *Fronten*. Fra 1937 av deltok han også aktiv i støttarbeid

for Franco under den spanske borgerkrigen.¹³ Han meldte seg imidlertid ikke inn i Nasjonal Samling, selv om han av og til leste egne dikt på partimøter i Oslo.

Men til tross for denne hektiske misjonsvirksomheten, ble han aldri sluppet helt inn i varmen. Amble forble en *outsider*. Den underlige og loslitte figuren maktet rett og slett ikke å leve opp til førerrollen. Hans ubalanserte fremfrod og skumle utseende, var en av årsakene til at han ble betraktet med en viss skepsis blant de andre norske nasjonalsosialistene. "Han er en ytterst egenartet type, med et bredt, hardt, fanatisk ansikt. Nå som før skjuler han øynene bak et par mørke solbriller," skriver *Dagbladet*¹⁴. Og selv om Amble i en periode klarte å trekke til seg noen gymnasiaster fra miljøet rundt NNSAP, forble Norrøna antagelig mest et privat luftslott. Det var neppe mer enn et femtitalles mennesker som på en eller annen måte hadde forbindelse med foreningen, og noen sporadiske møter var formodentlig det eneste konkrete resultat.¹⁵

I en innkalling fra 1938 heter det: "Søndag 4/12 kl. 20 avholdes et lite intimt møte i Nasjonalkafeens lokaler, Keysersgt. 1, Oslo. Man vil rådslå om, hvordan det er mulig å motvirke eller stanse jødeinvasjonen. De møtende påtar sig taushetsplikt." Bakgrunnen var aksjonen Amble og noen av hans sympatisører gjennomførte i desember 1938 – tydelig inspirert av de tyske nazisters Krystallnatt måneden før. Amble hadde nemlig parallelt med utviklingen av sin norrøne tro også identifisert gruppen som representerte selve vrengebildet av de germanske dyder han kjemper for: Jødene.

Ambles livssyn var i stor grad et produkt av hans vonde barndoms erfaringer. Det er derfor barnemishandling og dyreplageri i hans "norrøne tro" blir gjort til de fremste grensemarkører mot "de fremmede" – de som ikke tilhører de sanne germaneres stamme. En germaner skal være de svakes og hjelpeløses beskytter, han skal aldri mishandle dyr eller mennesker, heter det i trosbekjennelsen "Alruna".¹⁶ Gjør man dette "vanærer man menneskenavnet" og setter seg utenfor "Guds og menneskers samfunn". Det virker som han ville hevne den urett som var blitt begått mot ham i barndommen, men siden de konkrete overgrepene var utenfor rekkevidde, ble hatet rettet mot jødene – en gruppe han mente begikk nøyaktig de samme forbrytelser: Dyreplageri og barnemishandling og -mord.

"Beviser" for disse anklagene var det ikke vanskelig å finne. På tve- og tredvetallet foregikk det i Norge en opphetet debatt om den jødiske rituelle slakt, hvor alt fra velmenende dyrevenner til innbitte antisemitter sto sammen i ropet om forbud mot en "barbarisk" praksis.¹⁷ Når det gjaldt barnemishandling og -mord, kunne Amble finne støtte i dypt forankrede antijødiske angstklisjeer. Siden 1100-tallet hadde det eksistert en myte om at jødene fanget, torturerte og drepte kristne småbarn for å bruke blodet under pessach-feiringen.¹⁸ Disse forestillingene ble også brukt i nazistenes antisemittiske propaganda, særlig av Julius Streicher i hans halvpornografiske hatorgan *Der Stürmer*. I mai 1934 viet *Der Stürmer* et helt nummer til disse ritualmordsanklagene.

Sommeren 1938 holdt Amble foredrag om jødespørsmålet i Oslo og i 1940 oppsummerte han sin "forskning" i *Mak*

Benak. Boken om menneskeofringer. Her presenteres historier om jødiske barneofringer fra middelalderen og frem til moderne tid – i forfatterens øyne gruoppvekkende bevis på jødernes umenneskelighet og uhyre makt til å dekke over slike ugjerninger. I forordet heter det:

Når hvite mennesker hører om kannibalisme eller om ofringer av mennesker, da får vi kvalme og føler neppe annet enn en ubeskrivelig vemmelse. Vi er næsten ikke istand til å føle vrede engang. Selve tanken er for avskyelig. Og vi trøster oss med at det bare er de lavest stående folk i verden som praktiserer slike skikker ennu, og at de forsvinner etterhvert som kulturen og den hvite manns velde når ut over. Men når vi så får høre at både ofring av mennesker og nytelse av menneskeblod har foregått i hele Europa i mange hundre år, at dette er bevist ved rettsaker i de forskjelligste land, ned til de aller seneste år, og at det sannsynligvis foregår mange slike mord hvert eneste år og især i påsken [...] da ser vi det som en hellig plikt å advare våre landsmenn, å avsløre denne alle tiders største skjensel, å prøve å redde norske barn fra offerdyrets skjebne.¹⁹

I sin bok *Europas indre demoner* avdekker og analyserer historikeren Norman Cohn de forestillinger som ligger til grunn for 14-, 15- og 1600-tallets hekseforfølgelser. Han oppsummerer dem slik: "Forestillingen [om] at det eksisterte, ett eller annet sted i storsamfunnets midte, et annet samfunn, lite og hemmelig, som ikke bare truer storsamfunnets eksistens, men som var avhengig av skikker som ikke bare var avskyelige, men i bokstavelig forstand umenneskelige."²⁰ En av de umenneskelige skikker som blir tillagt heksene, er at de ofrer småbarn under heksesabbaten. Cohn påpeker at barneofring er et nesten universelt tabu, og at når en gruppe først er tillagt slike handlinger, er de i praksis utdefinert av menneskeheten – "de har stilt seg utenfor Guds og menneskers samfunn," som Amble formulerer det. Dermed beskyttes de ikke lenger av det rettsvern som gjelder for "virkelige mennesker", men kan slaktes ned i hellig, rettfærdig vrede. Denne utstøtningsmekanisme har rammet ulike grupper – både innbilte og virkelige – gjennom Europas historie og har spilt en betydelig rolle i forfølgelsen av jødene. Det synes åpenbart at det er nettopp slike psykologiske utstøtningsmekanismer som er i funksjon i Ambles forestillingsunivers, hvor private traumer, hevn- og selvtektfantasier ideologiseres ved å knyttes til antisemittiske myter om jødernes rituelle dyreplageri og barnemord.

Ambles jødehat er en kombinasjon av arkaiske og moderne elementer, av tradisjonell kristen antijudaisme, biologisk rasisme og moderne konspirasjonstenkning. Den er dermed typisk for det historikeren Saul Friedländer kaller "redemptive anti-Semitism" – frelsende antisemittisme. I denne metafysiske versjon av antisemittismen blir kampen mot jødene selve det konstituerende element i hele livssynet. Man forfekter en radikal løsning på jødespørsmålet, det tilhengerne opplever som en revolusjonær frigjøring fra jødernes åk. Men denne revolusjonære retorikken må bare forstås i metaforisk forstand, understreker Friedländer. Den er ment "[...] som 'en radikal forandring', som 'frelse' i en sterkt religiøs betydning eller, mer presist, i en rase-religiøs betydning."²¹ I sin fullt utviklede form begrunnet denne typen antisemittisme Holocaust, hevder Friedländer.

Plakatakksjonen

Som den rettfærdige hevner og norske barns redningsmann startet Amble sin aksjon mot jødene. I desember ble han arrestert for å ha klistret en egenprodusert antisemittisk plakat på lyktestolper og flere forretninger i Oslo. Under en antisemittisk karikatur het det: "Vi oversvømmes av dette folk, som alltid har vært en kreftskade hvor de har slått sig ned. Hjelp oss å stanse flommen – hindre at vårt land blir Europas søppelkasse."²² Amble ble siktet etter straffelovens § 135 – den såkalte "opprørsparagrafen": [...] for offentlig å opphisse en del av befolkningen mot en annen, eller medvirke hertil"

Aksjonen vakte oppsikt i media, ikke minst på grunn av inntrykket som Krystallnatten i Tyskland hadde gjort. Da den forhulede gjerningsmannen ble identifisert, spekulerte *Dagbladet* og *Arbeiderbladet* om det ikke sto andre og mektigere krefter bak. Det ble bemerket at bildet måtte være sendt fra Tyskland, antagelig fra *Der Stürmers* redaksjon, og at Amble den siste tiden hadde hatt mistenkelig mange penger mellom hendene.

Aftenposten benyttet derimot anledningen til å kommentere innvandring av jødiske flyktninger. I lederen 2. desember fastslås det at man slett ikke ønsker noe "jødeproblem": "At også Norge – som de fleste civiliserte stater – uten hensyn til rase yder en beskjeden håndrekning til fremmede folk, bør ikke opfattes som noget ønske om å importere jøder." Den restriktive innvandringspolitikk gjør det imidlertid unødvendig med slike aksjoner – som for øvrig er helt fremmed for "den norske folkekarakter".²³ Ambles motstand mot jødisk innvandring er altså i og for seg berettiget. Det er bare hans metoder man reagerer på. Siden myndighetene tar seg av saken på en "sivilisert" måte, er det intet behov for denne type "lyssky virksomhet".

Også reaksjonene fra enkelte forretninger i Oslo, vitner om liten sympati med jødene. En av butikkene som ble offer for plakatklistringen, rykket straks ut i pressen med annonser hvor det ble bedyret at firmaet var "hundre prosent arisk".²⁴ Disse holdningene dominerte også i politiet, Sentralpasskontoret og Justisdepartementet: Vi må holde de jødiske flyktninger ute, ellers vil vi få et "jødeproblem" i landet. Og dette problemet innebærer ikke bare jødene selv, men også antisemittisme av Ambles "lysskye" karakter. I bunn og grunn er altså antisemittismen jødene egen skyld.

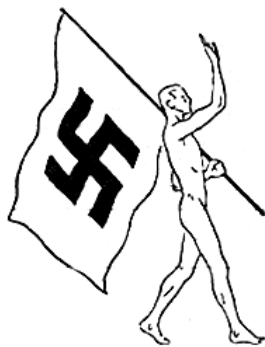
For Nasjonal Samling kom Ambles aksjon ubeleilig. Samme dag nyheten om plakatklistringen nådde avisene, holdt Quisling et offentlig foredrag om "jødeproblemet". Dette var et ledd i den tiltagende fokuseringen på jødene fra partiets side. Etter partiets katastrofevalg i 1936 og den påfølgende splittelsen, var NS redusert til en sekt. Nå trengte man noen å skyld på. Parallelt med den politiske marginaliseringen fikk derfor antisemittiske konspirasjonsteorier alt større plass i partipropagandaen. Men samtidig ønsket NS å fremstå som "rotnorsk", ikke tyskinspirert. Ble man assosiert med Ambles SA-metoder, kunne dette forkludre denne selvpresentasjon. Til *Dagbladet* bedyrer Quisling derfor at plakatene ikke har noen forbindelse med hans parti eller det planlagte møte. "Men det er umulig å få major Quisling til å svare på om han vil ta avstand

fra disse tilløpene til jødeforfølgelsene her hjemme. Han må se på det først, sier han."²⁵ En drøy uke senere kommenterer *Fritt Folk* aksjonen. Her balanserer man også mellom sympati og taktisk distanse. Ambles aksjon kan umulig være mer kriminell enn kommunistenes agitasjon for klassekamp – dette medvirker jo også til opphisselse av en del av befolkningen mot en annen, skriver man.²⁶

Hvorvidt Amble bevisst forsøkte å knytte an til det annonserte Quisling-møte, lar seg ikke avgjøre. I politiforhør forklarer han at aksjonen var utløst av den økende jødiske innvandringen. Han opplyser forøvrig at han er formann og eneste styremedlem i foreningen "Nor" som også har medlemmer i Sverige og Danmark. Av brev som ble beslaglagt ved kroppsvisitering, fikk politiet navnene på en rekke av Ambles kontakter, som ble bragt inn til avhør. Et fellestrekk for disse er at de var unge menn – gymnasiaster eller studenter – fra gode sosiale kår som tilhørte den harde kjerne av militante nasjonalsosialister og antisemitter.²⁷ Ambles vilje til å la handling følge ord har antagelig særlig appellert til denne gruppen. Et eksempel er Kjell Dorff Mostue, som forteller politiet at han har vært medlem av *Norrøna* i fem måneder og korresponderer på vegne av foreningen med likesinnede i både Tyskland, Danmark og Sverige. Han tilhører forøvrig "Norsk Front" og det nylig nedlagte NNSAP.²⁸ Under krigen ble Mostue en av SDs mest beryktede og farlige norske agenter.²⁹

Etter forhørene ble Amble løslatt mot meldeplikt, og i slutten av mai rømte han landet. Den 3. juli fikk oslopolitiet en hilsen fra Berlin: "Må dessverre meddele at den lange vei gjør det vanskelig å oppfylle den ukentlige meldeplikt. Heil Hitler. Alf Amble."³⁰ Utstyrt med et anbefalingsbrev fra venner i NNSAP samt et pressekort fra *Fronten*, hadde han kommet seg til Tyskland. I Berlin skaffet han seg også et anbefalingsbrev fra NSDAP og søkte foretrede for Gestapo, antagelig for å få hjelp som forfulgt antisemittisk martyr. Hva han ble rådet til og hvilke avtaler han inngikk, er ikke kjent, men han valgte i hvert fall å vende hjem til Norge og melde seg for politiet i september 1939, hvorpå han umiddelbart ble satt i varetekt. Innesperringen var imidlertid en for stor belastning. I cellen

**NORGES
NASJONAL-SOCIALISTISKE
ARBEIDERPARTI
(N. N. S. A. P.)**

PARTIKONTORET:

Thv. Meyersgt. 71³, Oslo. Telef. 70 314.
Kontortid hver dag kl. 18–20, undtagen
lørdag. Mottar innmeldelser og fore-
spørslar i kontortiden.

”omgås han uforsiktig med et barberblad”, som avisreferatene senere formulerer det, og fikk etter dette slippe ut i påvente av rettssaken.

Saken kom opp i byretten 30. september 1939. Gabriel Langfeldt leverte den rettspsykiatriske betenkning, hvor han opprettholdt diagnosen ”varige svekkede sjelsevner”. Amble led av epilepsi og hadde ”demringstilstander”, hevdet Langfeldt, og under disse var han uklar og foretok seg ting han siden ikke hadde noen erindring om. Konklusjonen lød at han var en ulikevektig person med sterk selvfølelse og en utpreget planløs livsførsel.³¹ Langfeldt tilrådet derfor sikring i opptil fem år.

Overfor retten hevdet den tiltalte at han ikke hadde hatt til hensikt å skade jødene som bodde i Norge, men bare å stoppe den ulovlige innvandringen. Han valgte også, mot forsvarer Albert Wiesners råd, å kommentere sine ”gamle affærer” og fremstilte dommene mot ham som rene justismord. ”Jeg kjempet i mange år for å få høve til å bevise min uskyldighet – inntil jeg fikk noe bedre å kjempe for”.³²

Saken endte med at Amble ble frikjent. Retten kunne ikke finne at den tiltalte hadde satt den alminnelige fred i fare i Norge, ettersom ”vi ikke har noe egentlig jødeproblem”.

Det jødiske komplott

Selv om Amble i retten benektet sin antisemittisme, er det åpenbart at han anså rettsforfølgelsen som et ledd i et jødisk komplott. Året etter skriver han følgende i etterordet til *Mak Menak*:

Når en enkelt mann for alvor prøver å advare sine landsmenn, så var han hva han har i vente: Ruin, fengsel, sidsykeasyl eller snikmord. Overfor mig har de hittil bare rukket å bruke de første to midler. Etter mitt siste angrep på dem hadde de planlagt å få mig internert

*på et asyl på livstid, og var allerede kommet så langt at de hadde fått istand en officiel erklæring om at jeg har varig svekkede åndsevner. I forbifarten vil vi bare merke oss at dette middel har vært et av jødernes hovedvåben i de siste tredve år, siden de moderne efterforskningsmetoder gjorde det vanskeligere for dem eller ihvertfall mer risikabelt å rett og slett snikmyrde motstandere.*³³

I egne øyne var Amble en sannhetens martyr. Han hadde gjennomskuet og avslørt ondskapens konspiratører og ble derfor offer for deres renkespill. Denne enkle formel gjorde ham i stand til å tolke lidelse og motgang inn i en større, meningsfull sammenheng. Hans antisemittisme fungerte som en privat *teodice*, hvor personlige nederlag ble løftet opp og gitt en forklaring på nærmest metafysisk plan. Både hans ungdomskriminalitet, fengsels- og institusjonsopphold, psykiske problemer, selvmordsforsøk og manglende evne til å fungere i samfunnet ble tolket som resultat av jødernes konspirasjoner mot ham. Selv hans periode som kommunist ble tilpasset dette skjema.³⁴ Med denne nyervervede virkelighetsforståelsen hadde Amble funnet noe ”bedre å kjempe for”. Han behøvde ikke lenger unnskyldte eller rettferdiggjøre sine handlinger. Han hadde gjennomskuet samfunnets virkelige makthavere og ventet ikke lenger noen oppreisning eller forståelse.

Selv om Ambles monomane jødehat har mange slike psykologiske forklaringer, kan man naturligvis ikke forstå antisemittismen mer generelt som et utslag av mentale forstyrrelser. Når Amble gir jødene og deres intriger skylden for sine private nederlag og lidelser, knytter han an til antisemittiske konspirasjonsforestillinger som var utbredt i hele den nasjonalsosialistiske subkulturen i Norge. For eksempel fremstiller *Fronten* rettssaken mot Amble som ledd i et slikt jødisk-frimurersk komplott anført av ”VI. gradsfrimurere” Gabriel Langfeldt: ”Han tilhører en internasjonal jødisk bande som arbeider for den frimureriske jødiske verdensrevolusjon,” slår redaktøren fast.³⁵

Heller ikke utenfor disse randgruppene var slike sammensvergelsesforestillinger ukjente. Både i den borgerlige pressen, i Generalstabens etterretningskontor og i Opdagelsepolitiet var man i tiåret etter den russiske revolusjon ivrig opptatt med å avsløre ”jødiske revolusjonsagenter”. Disse snek seg inn i landet, konspirerte for en revolusjonær omveltning og forførte norske arbeidere, mente man.³⁶ I falskneriet ”Sions vises protokoller”, som første gang kom på norsk i 1920, blir disse forestillingene videreutviklet til en nærmest altomfattende konspirasjonsteori: Ikke bare kommunismen, men også den moderne finanskapitalen, frimureriet og pressen er jødene redskaper i deres kamp om verdensherredømmet.³⁷ Og ikke få bekymrede borgere adopterte begjærlig denne forklaringen på tidens sosiale uro. Etter at revolusjonsfrykten fortapte seg på trettitallet, var det mer begrensede miljøer som fortsatt holdt slike forestillinger i live. Likevel viser både *Aftenpostens* kommentar til Ambles plakataksjon og også rettens frifinnelse av ham at skepsisen mot jødene og frykten for deres destruktive virkning på den sosiale ordenen fortsatt var til stede i samfunnet sentrum.

Abwehr-agent

Ambles åpenbare sinnsforvirring forhindret ham heller ikke å gå i tyskernes tjeneste under krigen. Siden 1937 var han medlem av propagandaorganisasjonen Deutscher Fichte-Bund og ble gjennom denne rekruttert som spion for den tyske militære etterretningstjenesten. Sannsynligvis skjedde det allerede under et Berlin-opphold vinteren 1939, hvor han arbeidet i propagandaministeriets utenlandsavdeling. Da okkupasjonen av Norge var et faktum, vendte Amble hjem og startet en språkskole som ga tyskoplæring til samarbeidsvillige nordmenn. Skolen fungerte samtidig som rekrutteringskanal for Abwehr. Fra høsten 1940 ble han fast tilknyttet Abwehr hovedkontor i Oslo under dekknavnet ”Konrad”. Hans oppgave var å skrive stemningsrapporter og rekruttere andre agenter.

I slutten av mai ble Amble sendt nordover med skipet D/S Malmer som tolk for den såkalte Hjelpekomiteen for Trøndelag og Møre. Denne skulle gi humanitær hjelp til nødlidende etter krigshandlingene i Norge. Ekspedisjonen var en dekkoperasjon ledet av Abwehr. I Brønnøysund ble han arrestert av de norske myndighetene og sendt i fengsel i Bodø. Her oppholdt han seg til han ble satt fri av tyskerne.

Foruten sin agentvirksomhet, fortsatte Amble også virksomheten i Norrøna.³⁸ Fra 1941 meldte han seg inn i NS og holdt en rekke foredrag i partiets regi om jødespørsmålet. Ambles sære ideer, usympatiske utseende og fremferd samt kriminelle fortid gjorde ham imidlertid fortsatt til en outsider. Overfor ikke-nazister kunne han opptre svært truende. En medarbeider i *Morgenposten* forteller at han, som reaksjon på et krav om betaling for annonser for språkskolen, dukket opp i redaksjonen med NSDAP-merke og dødninghode på jakkeslaget og fortalte at hans ”tyske venner” nok skulle feie alle anglofile og frimurere ut av landet.³⁹

I 1942 meldte Amble seg ut av NS. Årsaken er noe uklar, men han hevder selv at det var en reaksjon på den uverdige behandling tyskernes fanger fikk. Konfliktene med NS’ og

U. U. S. A. P.

Norges Nasjonal-Sosialistiske Arbeider-Parti
CENTRAL-ADMINISTRASJONEN

OSLO 26. mai 1939.
BOX 3002

Bestätigung

Herrn Alf Amble hat in anti-jüdischen und anti-marxistischen Kämpfen teilgenommen, hat eine Aktion gegen die Juden-einwanderung in Norwegen geführt, und ist deshalb von Reichsanwaltschaft vor Gericht einberufen worden, wegen Vergehens gegen das Aufrührerparagrafen des Strafgesetzes.
Da die Gefahr vorliegt, dass er wegen dieser "Versehung" eingesperrt wird, will er versuchen, aus dem Lande zu entweichen.
Wir empfehlen ihm als ein treuer Vorkämpfer der nordischen Rasse und Glaube.

PARTIELEITUNG

Yngve...
Koy Alex. Kowland
W. Amble
Egil Haugvate

tyskerne førte imidlertid til at han omdannet Norrøna til fredsforeningen ”Runa” og utga *Fredsboka*, som oppfordrer alle folk av nordisk ætt om å slutte fred å etablere et forsvarssamarbeid. De tyske myndigheter så med ublide øyne på aktiviteten, og i 1943 ble en annen av bøkene beslaglagt av Statspolitiet og foreningen forbudt.

Amble ble arrestert straks etter kapulasjonen og sperret inne på Akershus fengsel. Og som ved tidligere fengsels- og institusjonsopphold, reagerte han på varetektfengslingen med panikk, mentalt sammenbrudd og selvmordsforsøk. Hans gamle kampfelle Eugen Nielsen, som befant seg i en nabocelle, forteller om det uhyggelige inntrykk dette gjorde: ”En fange, Amble, forsøkte ikke mindre enn 6 ganger å skjære pulsåren over på seg. Da han ble lagt i tvangstrøye om natten, var det en uhyggelig opplevelse å ligge i sellen like over og hele natten høre hans ynkelige skrik om hjelp.”⁴⁰

Ambles mentale tilstand var nok en medvirkende årsak til at han også denne gang ble løslatt med meldeplikt i påvente av rettsaken. Typisk nok gjenopptok han straks sin publisist- og organisasjonsvirksomhet, til tross for utrykkelig ordre om ”å holde seg i ro”.⁴¹ I januar 1947 forteller *Arbeiderbladet* at han har dannet ”en silkefront-organisasjon med navet Brorskapet Runa” og gjenutgitt *Fredsboka*. Det sier antagelig noe om hans mentale tilstand at han i en annonse i *Dagbladet* reklamerer for produktet ved å påpeke at den er skrevet av den ”berymte SD-

agenten Alf Amble"! Han gjenutga også sin kriminalroman, men nå rensset for alle henvisninger til foreningen Norrøna og det norrøne livssyn.

Under landssviksaken forsøkte Amble å fremstille seg som en kritiker av nazi-styret ved å henviser til sin utmeldelse av NS i 1942. Han trakk også frem forbudet mot hans forening og *Fredsboka*. Men Oslo byrett tillat dette liten betydning, sammenlignet med hans agentvirksomhet og innbitte antisemittisme. Den 4. juli 1947 ble han dømt til fire års tvangsarbeid. Under soningen ble epilepsien og "demringstilstandene" stadig verre. Alf Maria Amble døde i 1950, kort tid etter at han slapp ut av fengselet.

Selv om hans monomane jødehat åpenbart var et produkt av et traumatisert og forkvaklet sinn, opererte Alf Maria Amble, som vi har sett, ikke i et vakuum. Hans aksjoner fikk støtte i den nasjonalsosialistiske subkulturen, som i stor grad delte hans "frelsende antisemittisme". Den foranlediget dessuten en av *Aftenposten* mer antisemittiske lederkommentarer. Hans frifinnelse for plakataksjonen viser også rettsvesenets manglende forståelse for jødernes situasjon og for hatpropagandaens mulige konsekvenser – dette til tross for at Krystallnatten året før bar et tydelig vitnesbyrd om dette.

Tilfellet Amble illustrerer samspillet mellom den antisemittiske ekstremisten og mer vage antijødiske fordommer og stereotyper i samfunnet omkring. Også i dag kan vi observere hvordan høyreekstremister og rasister har lyktes i å presse den politiske retorikk i ytterliggående retning. Gjennom sitt hatspråk driver de en slags verbal overbudspolitik. Ved å distansere seg fra deres formuleringer og metoder, kan mer etablerte politikere luften sterkt fremmedfiendtlige holdninger og likevel fremstå som "balanserte" og "moderate".

Noter

1. Amble, Alf 1942, *"Ti kjennes for rett..."*, Oslo, s. 129f.
2. Opplysninger fra rapport til Oslo og Aker politimesterembete 14.06 1945. L-sak Amble, RA.
3. Lars Borgersrud 1996, *Wollweber-organisasjonen i Norge*, doktoravhandling 1995, *Acta Humaniora* nr. 7, s. 63ff.
4. Amble har utpekt seg prominente ofre for sine innbrudd: 05.08 hos professor Ragnar Vogt, 31.08 hos professor Ole Hallesby og 02.09 hos overingeniør Kielland. L-sak Amble, RA.
5. Gabriel Langfeldts forklaring i rettsaken mot Amble i 1939. *Dagbladet* 30.09 1939.
6. Gabriel Langfeldts forklaring i rettsaken mot Amble i 1939, *Arbeiderbladet* 30.09 1939.
7. *Dagbladet*, 02.12 1938. Eivind Saxlund, som møtte Amble rett før krigen, forteller at han nærmest var monomant opptatt av Oxfordbevegelsen. Samtale med Saxlund, april 2001.
8. Amble 1942, s. 69f.
9. Amble 1942, s. 98.
10. Senere publisert i forkortet utgave i heftet *Runatal* fra 1942.
11. *Vår Kamp*, nr. 1, oktober 1939, s. 2.
12. *Vår Kamp*, nr. 1, 1939, s. 1.
13. Under husundersøkelsen hos Amble fant politiet en tosidert nyhetsbulletin med propaganda fra Franco-siden utgitt i Oslo. Politirapport vedl. L-sak Amble, RA.
14. *Dagbladet* 30.09 1939.
15. Beslaglagte papirer hos Amble i forbindelse med saken mot han i 1939, vedlagt L-sak Amble, Riksarkivet.
16. *Runatal*, annet oppl., Oslo 1942, s. 16.
17. Se Johansen, Per Ole 1984, *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914 – 1943*, Oslo.
18. Se for eksempel Joshua Trachtenbergs standardverk: *The Devil and the Jews*, New Haven 1943. Se forøvrig min artikkel "Rotten, jøden og vampyren – om kollektive angstfantasier og antisemittisme" i *Humanist* nr. 2-3 2000.
19. *"Mak Benak" Boken om menneskeofringer*, Oslo 1940, s. 6f.
20. Cohn, Norman 1999, *Europas indrer demoner*, Oslo, s. 19.
21. Friedländer, Saul 1997, *Nazi Germany and the Jews. The Years of Persecution 1933-39*, London, s. 87.
22. Statsadvokatens tiltalebeslutning 05.05 1939, vedlagt L-sak Amble, RA.
23. *Aftenposten* 02.12 1938.
24. *Tidens Tegn*, 02.12.1928.
25. *Dagbladet*, 01.12 1938.
26. *Fritt Folk*, 10.12 1938.
27. En var elev på Frogner gymnas, en annen på Kristelig Gymnas. En tredje var medisinerstudent. De organisasjoner de oppgir å tilhøre er, foruten Norøna, Norges Nasjonal-Sosialistiske Arbeider-Parti, Norsk Front, Nasjonal Samling og Fedrelandslaget.
28. Ifølge den tidligere partileder Yngvar Fyhn, ble NNSAP besluttet nedlagt 09.09 1939. Forhør i forbindelse med Ambels flukt til Tyskland, vedlagt L-sak Amble, RA.
29. Se Pryser Tore 2001, *Hitlers hemmelige agenter. Tysk etterretning i Norge 1939-1945*, Oslo.
30. Vedlagt L-sak Amble, RA.
31. *Dagbladet*, 30.07 1939.
32. Eugen Nielsens referat fra saken i *Fronten*, 15. 10 1939.
33. *"Mak Benak" Boken om menneskeofringer*, Oslo 1940, s. 63.
34. Slik det fremgår av Eugen Nielsens beskrivelse i *Fronten*: "De [jødene] kjente Amble fra før. Allerede for mange år siden i Canada hadde han kjempet mot jødekorupsjonen. Da han i 1929 søkte å skape en nasjonal og antijødisk opposisjon innen arbeiderbevegelsen, ble han hensynsløst slått ned. Den gang blev han arrestert og anklaget for tyveri." *Fronten*, 15.10 1939.
35. *Fronten*, 15.10 1939.
36. Se Johansen, Per Ole 1984, *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914 – 1943*, Oslo.
37. Se f. eks. Cohn, Norman 1967, *Varrant for Genocide, The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, London.
38. Noen medlemmer hadde foreningen åpenbart fortsatt, siden man på et møte 1. august 1940 valgte nytt Oslo-styre og etablerte også en lokalavdeling i Asker og Bærum. Møteinnkalling 1. august 1949, PA Albert Wieseners.
39. Forklaring L-sak Amble, RA.
40. Fra Eugen Nielsens politiforklaring om forholdene på Akershus fengsel 4. mai 1946. Gjengitt i P. Harsem 1951, *Rettsoppjørets svarte flekker*, Oslo, s. 176.
41. *Arbeiderbladet*, 15. januar 1947.

”Med allvar och kraft upprätthalda unionen”

Kong Oscar II og konsulatsaken

Av Arne Nysted

I 1892 gjorde Venstre med Johannes Steen i spissen det klart overfor Oscar II at Norge hadde sin fulle rett til selv å avgjøre om det ønsket et eget konsulatvesen. Kongen og den svenske regjeringen mente derimot at saken var et unionelt anliggende. Det hele utartet seg til en konflikt som ikke fant sin løsning før unionsoppløsningen i 1905 var et faktum. Her vil konflikten bli belyst frem til den nådde sitt foreløpige klimaks sommeren 1895.

Dronning Josephine skal visstnok ha sagt om sine to sønner, som begge ble konge, at Carl XV gjorde alt for å bli upopulær, Oscar II alt for å bli populær, og begge mislyktes.¹ Carl XV ble konge i ung alder, og hadde en ukonvensjonell og folkelig stil som gjorde han godt likt blant folk flest, da spesielt i Sverige.² Hans bror kom til å ha en helt annen holdning til sin rolle som konge over de to unionsrikene. Oscar II hadde en klart mer tradisjonelt kongelig og nærmest pompøs fremtoning, og mente at hans forgjenger hadde vært til skade for kongemaktens stilling. Det Carl XV hadde vunnet av personlig popularitet,

hadde ifølge Oscar II gått på bekostning av kronens anseelse og makt. Dette hadde også Carl XV innsett da han på slutten av sitt liv skal ha ytret overfor noen av sine nærmeste: ”Nog går det i min tid, men se, Oscar och hans barn, *de* få ett h-e [helvete]!”³

Også Oscar II fikk oppleve jublende folkemasser, både i Norge og Sverige. Han var den av Bernadottene som var absolutt mest i Norge, og fikk erfare at mange nordmenn både i Kristiania og rundt om i landet satte stor pris på han. Men hans periode som norsk konge ble nok likevel ikke som han hadde håpet

på, da han i 1872 tok over som unionsrikenes konge på grunn av sin brors tidlige død. Oscar II's siden velkjente valgspåk ble "Brödrafolkens Vål", og han så det som et kall og en livsgjerning å holde de to rikene selvstendige og samlet. Kongen ønsket å gjenerobre noe av kongemaktens tradisjonelle stilling, men skulle erfare at hans reelle makt ble fullstendig uthult, også i Sverige, men først og fremst i Norge. Til slutt skulle kongen, til sin store sorg, også oppleve å fratre som norsk konge.

Denne artikkelen vil hovedsakelig omhandle de store unionsstridighetene som fant sted på første halvdel av 1890-tallet, og da først og fremst om kravet om eget norsk konsulatvesen, fremmet av det Rene Venstre første gang i 1892. Dette kravet kunne kongen og de svenske unionspartnerne ikke godta, og kravet kom til å bli et gjentakende problem i unionspolitikken, og da ikke minst for Oscar II, helt frem til unionsoppløsningen i 1905.

Kongens makt svekkes

I 1884 måtte Oscar II be Johan Sverdrup om å danne en regjering han egentlig ikke ville ha. Kongen hadde selv engasjert seg i den såkalte vetostriden, og måtte etter nederlaget innfinne seg med at regjeringen var avhengig av Stortingets tillit for å kunne regjere. Oscar II måtte fort venne seg til at kongens råd ikke lenger bestod av menn som nødvendigvis var enige med han.

Året etter ble det i Sverige bestemt at det ministerielle statsrådet skulle utvides med én til fire.⁴ Tre av dem var svensker, og den siste var den norske statsministeren i Stockholm. Det ministerielle statsrådet tok for seg utenrikspolitikken i samarbeid med kongen, og nå fikk altså Oscar II enda en å forholde seg til. Men fra norsk side kom det krav om at også

Norge måtte få tre representanter. Etter forhandlinger mellom unionspartnerne kom man til enighet om dette, men det hele strandet da svenskene hevet det over enhver tvil at utenriksministeren var og ble svensk. I 1891 forsøkte man igjen å komme frem til en løsning, men heller ikke den konservative statsministeren Emil Stang klarte å få i land en avtale.

De radikale innen Venstre hadde seiret ved landsmøtet i 1891. Flere av de mest radikale sa tidlig at de kom til å kjempe for en egen norsk utenriksminister hvis de ble valgt ved stortingsvalget til høsten. Snart ble venstrelederen Johannes Steen ny regjeringssjef, og på ny hadde Oscar II menn ved kongens bord som han ikke kom spesielt godt overens med. Steens unionspolitikk var relativt moderat i den første tiden, men etter at Venstre seiret stort ved valget, ble kravet om eget norsk konsulatvesen luftet overfor kongen. Det ble ikke fremmet noe krav om egen norsk utenriksminister, slik enkelte hadde lovet under valgkampen. Det var nok et for radikalt steg selv for store deler av Venstres menn. Men hvis man først fikk et eget konsulatvesen, så skulle savnet etter en egen utenriksminister bli mangedoblet. Dette var også noe Oscar II tidlig forstod. I et brev til den svenske statsministeren skrev kongen, at han til sin sorg så konslutat spørsmålet "från norsk sida *väl* vald" som "stridsterräng."⁵

Oscar II ønsket å arbeide for at unionen mellom Norge og Sverige ble stabil og uten de store gjentakende konfliktene. Men hans svenske statsminister Åkerhielm var i 1891 med på å gjøre den jobben enda vanskeligere enn nødvendig. Oscar II hadde god tro på at man skulle få et godt valg for de konservative og kongevennlige i Norge dette året, men den svenske utenriksministeren uttalte i en mindre formell sammenheng, i forbindelse med behovet for en reform av forsvaret, at man ved innføringen av allmenn verneplikt også skulle kunne "tala svenska åt normännen."⁶ Åkerhielm var ifølge kongen selv ingen norskfiendtlig mann, men som mange andre svensker ønsket han å fremheve at også nordmennene burde delta mer aktivt i forsvaret av den skandinaviske halvøya. Men da utsagnet var falt var veien kort til de norske avisoverskriftene, og de radikale venstremennene brukte det for alt det var verdt i valgkampen. Og da svenskene heller ikke ville avsette Åkerhielm, fordi det da ville se ut som om man bøyde seg for norsk press, så fikk det norske Venstre ekstra drahjelp i kampen om stemmene.

Kravet om eget konsulatvesen lanseres

Venstre kom altså betydelig styrket ut av valget, og det tok ikke lang tid før Johannes Steen fremmet de radikales krav om eget norsk konsulatvesen.⁷ Det kunne for Oscar II være tungt å svelge at nordmennene forsøkte å splitte en av de få felles institusjonene unionen bygde på, men det var enda verre at Steen og hans menn krevde å avgjøre saken i norsk, og ikke sammensatt, statsråd. De ville altså bestemme uten svensk innblanding overhodet. Oscar II, med sin svenske regjering og Riksdagen i ryggen, mente at saken var av unionell natur, og at svenskene derfor også måtte få sitt å si. Johannes Steen kunne ikke ha vært mindre enig. I 1892 forsøkte Venstre å få saken vedtatt i Stortinget,⁸ men etter at både regjering og Storting nedla sitt arbeid for noen uker, ble ikke løsningen noen annen enn at saken ble utsatt inntil videre. Man var ikke kommet nærmere noen form for endelig løsning.

Oscar II hadde et stort ønske om at de to folkene skulle komme bedre overens, og høsten 1892 var det tegn som tydet på at svenskene ønsket å komme nordmennene delvis i møte. Spesielt var deler av den svenske offentligheten opptatt av å komme det norske, tradisjonelt unionsvennlige, Høyre i møte. Og i januar 1893 kom det for første gang et tilbud fra svensk side om en felles utenriksminister, svensk eller norsk mann, i tillegg til en mer allmenn revisjon av hele utenriksstyret.⁹ Men den utstrakte ”brodershanden” ble ikke tatt godt imot av den radikale majoriteten i Norge. Til Høyres store skuffelse valgte statsminister Steen og Venstre å stå fast på kravet om eget norsk konsulatvesen fra året før. Avvisningen var med på å få frustrerte svensker enda mer frustrerte, og de ultrakonservative ”storsvenskene”, anført av Oscar Alin, fikk nå atskillig mer gehør for sine meninger.

Det norske Venstre og de svenske ultrakonservative

Alin og hans meningsfeller mente at før nordmennene kunne kreve noe som helst av rettigheter, så måtte de bidra med betydelig mer i unionen. Spesielt gjaldt dette unionsforsvaret.¹⁰ Og de krevde en allmenn revisjon av hele unionen. Det var for svenskene umulig å godta en felles utenriksminister som skulle være ansvarlig overfor Stortinget, men ikke overfor den svenske Riksdagen. Parlamentarismen hadde blitt gjennomført tidligere i Norge enn i nabolandet, og derfor var Stortingets stilling betydelig sterkere enn den svenske Riksdagen. Og det var ikke tvil om at ”storsvenskene” ville beholde Sveriges stilling som den ledende nasjonen i unionen. Alin hevdet også at Kieltraktaten av 1814 var det dokumentet unionen egentlig bygget på.¹¹ Norge var blitt gitt til den svenske stat fra den danske kong Fredrik VI, og det var kun på grunn av svensk gavmildhet at nordmennene hadde fått sine rettigheter. Men hvis de brøt de gjensidige avtalene, da først og fremst Riksakten, så var ikke Alin og hans menn fremmede for å ta disse rettighetene tilbake.

De ultrakonservative fikk i Sverige vind i seilene med god hjelp av det norske Venstre. Den kompromissløse holdningen til de radikale nordmennene gjorde at stadig flere svensker ble åpne for at de måtte settes på plass. Og den stadig sterkere svenske kritikken var medvirkende til at Venstre klarte å konsolidere sin stilling som Norges største parti. Partiet klarte å ”ta hevd på” de nasjonale symbolene. Høyres representanter ble av de radikale beskyldt for å arbeide for svenskens sak. Sistnevntes parti fikk dermed store problemer med å hevde seg overfor Venstre, noe også lederen Emil Stang forstod. Han hadde derfor et behov for å distansere seg fra både kongen og Sverige, og dette var medvirkende til at hans forhold til kongen etter hvert ikke ble det beste.¹²

Oscar II hadde altså en svært vanskelig oppgave med å få de to landene under hans krone til å leve sammen i enighet. Det var betydelige grupper i begge land som vant oppløsning i eget folk ved å hevde at de forsvarte nasjonens rett overfor unionspartneren. Venstre i Norge og de ultrakonservative i Sverige var hovedmotstanderne i unionskonflikten, men dro altså samtidig atskillige fordeler av at den andre opprettholdt sin politikk.

Stangs andre ministerium og konsulatsakens utsettelse

Etter at regjeringen Steen valgte å avvise tilbudet fra den svenske regjeringen i januar 1893, begynte kongen å forberede en eventuell konservativ regjeringsdannelse. Han ønsket for all del å unngå at problemene fra sist sommer skulle gjenta seg, og derfor tok han snart kontakt med høyrelederen Emil Stang.¹³ Kongen hadde egentlig ikke stor tro på Stang som situasjonens mann, men etter samtaler med en rekke andre ledende konservative menn, forstod han at det var umulig å komme utenom lederen.

I mars viste Johannes Steen seg som enda mer uforsonlig enn året før. Fra Stortingets talerstol kom Venstres leder med en mer eller mindre åpen uttalelse om at man burde etterstreve unionsoppløsning hvis ikke Norge fikk et eget konsulatvesen. Kronprins Gustaf, som hadde holdninger betydelig nærmere de ultrakonservative enn sin far, mente at Steen nå burde bli avsatt umiddelbart,¹⁴ men av ulike grunner ble regjeringen sittende enda en drøy måned. Den 22. april fremmet statsministeren nok en gang kravet om eget norsk konsulatvesen. Oscar II hadde vært inne på tanken om et mulig kompromiss året før, men nå var stemningen en ganske annen. Boström hadde nektet kongen å gi etter for nordmennene, og Steen fikk dermed avslag på sitt krav nok en gang.

Til Venstres store overraskelse hadde Oscar II klart å samle et nytt statsråd relativt raskt.¹⁵ Emil Stang ble, tross i at han ikke var kongens egentlige førstevalg, ny regjeringssjef for en ren Høyre-regjering. Oscar II var fornøyd med igjen å ha et konservativt råd rundt kongens bord. Kongen mente selv at regjeringen Steen hadde medført skade for ”konungens och det monarkiska styrelsesättet ställning” i folket,¹⁶ men at ”det nya rådet bestod av män, vilkas förfatnigstrohet, konungskhet och även unionsvänlighet var höjt över tvivel.”¹⁷ Stang forsøkte først å få til en eller annen form for ”tilfølgetagelse” av konsulatsaken, men Boström satte nok en gang foten ned. Det ble bestemt å utsette saken inntil neste valg, for å se om det da ville være bedre forutsetninger for en løsning.

Valget høsten 1894 ga, til mange svenskere glede, en knapp seier til Venstre.¹⁸ Årsaken var at flere nå var åpne for å presse frem en konflikt, om nødvendig også væpnet, for å få til en tvangsrevisjon av hele unionen, og dermed en endelig løsning på de stadig tilbakevendende problemene. Oscar selv hevdet at han aldri kunne håpe på en slik utvikling. For kongen var det fortsatt svært viktig at det ikke brøt ut krig mellom de to ”brødrefolkene”.

Skjebneåret 1895

På nyåret 1895 så det fortsatt ikke ut som om man var kommet noe nærmere en løsning. Da Oscar II ankom Kristiania i slutten av januar ble han møtt av Stangregjeringens avskjedssøknad. Kongen innledet etter hvert en samtale med Steen, men han ville, neppe overraskende, ikke godta hans krav.¹⁹ Overfor venstremannen Sivert Nielsen gjorde kongen det klart at han ved å nekte sanksjon egentlig gjorde nordmennene en tjeneste. Det svenske statsrådet ville aldri gå med på en slik ensidig norsk handling, og resultatet ville kun bli en norsk ydmykelse. Dette ville kongen spare nordmennene for. Oscar selv påstod

at han nå var ”mera verkligt patriotisk norsksinnad än detta vänsterparti med all sin högljutt affischerade norskhet!”²⁰

I slutten av februar var det samtaler mellom de partiene på Stortinget vedrørende en mulig løsning.²¹ Oscar II hadde et sterkt håp om at samtalene skulle gi resultater, men han ble skuffet. Det ble derimot ikke alle de svensker som nå ikke ønsket videre utsettelse, og som fryktet hva kongen kunne finne på å godkjenne for å bevare freden.

Tilbake i Sverige ble det nedsatt et ”hemligt utskott”, for raskt å finne ut hvordan riksdagspolitikerne mente at veien videre skulle pekes ut. Uttalelsen fra utskottet sa at det ideelle var å finne en løsning gjennom forutsetningsløse forhandlinger. Men det var helt klart at det ikke var noe ønske om utsettelse lenger, så hvis alle andre midler var brukt, så ville man ”med allvar och kraft upprätthålla unionen.”²²

I et svensk statsråd den 9. april var også kongen åpen for en militær mobilisering, hvis det i Norge ble innsatt en ulovlig regjering. Han fremmet sine, muligens lite realistiske, planer om at han selv skulle dra til Fredrikshald (Halden), møte den norske armeen der, for deretter marsjere til Kristiania.²³ Også kongen forstod tydeligvis at det nå begynte å bli begrenset rom for forhandlinger.

I mai var det flere hendelser som pekte i retning av en skjerpning av konflikten fra svensk side. Først ble Mellomriksloven oppsagt, den norgesvennlige utenriksministeren grev Lewenhaupt ble skiftet ut med den atskillig mer ”storsvenske” Ludvig Douglas, og den 17. mai ble krigskreditivene høynet.²⁴ Fra norsk side ble det oppfattet som om svenskene ”raslet med sablene”, og det ble igjen ført samtaler mellom de politiske partiene.

Den 7. juni vedtok Stortinget at det så raskt som mulig skulle innledes forhandlinger mellom de forente rikene på fritt grunnlag, det være seg felles eller separate konsulatvesen.²⁵ I Sverige ble meldingen om Stortingets ”tilbaketog” dårlig mottatt blant de som ønsket seg et endelig oppgjør med de radikale nordmennene. Den konservative avisen *Nya Dagligt Allehanda* kritiserte Oscar II i en artikkelserie, og hevdet at kongen på grunn av de tvetydige unionsbestemmelsene alltid måtte rette seg etter ”den norske folkeopinionen.”²⁶ Dette satte kongen i en ydmykende stilling, og det ville senke kongens prestisje – ikke bare i Norge, men også i Sverige. Avisen mente at man absolutt burde brukt anledningen i 1895 til å få gjennomført en revisjon av unionen.

Det skulle vise seg å ta enda flere måneder før en ny norsk regjering var på plass. Men i oktober var regjeringen Hagerup et faktum, og det ble nedsatt en svensk-norsk komité for å finne en løsning på de til stadig tilbakevendende unionsproblemen.

Høsten 1895 var Oscar II optimistisk med tanke på fremtiden, og takknemlig for at han har hatt ”Försynen” med seg i tiden som hadde gått.²⁷ Han syntes selv at han hadde fått satt de radikale norske venstremennene på plass. Og han uttrykte tiltro og håp om at de fredelige forhandlingene skulle kunne ende med gode og varige resultater for unionen.

Noter

1. Norland, Hennem og Damsgaard 2004, s. 44.
2. Weibull 1977, s. 67.
3. Oscar II 1961, bind I, s. 9.
4. Hadenius 1964, s. 12.
5. Hadenius 1964, s. 43.
6. Oscar II 1961, bind II, s. 249.
7. Oscar II 1961, bind II, s. 259.
8. Hadenius 1964, s. 55-56.
9. Hadenius 1964, s. 77.
10. Hadenius 1964, s. 29.
11. Hadenius 1964, s. 3.
12. Dahl S. 1971, s. 392.
13. Dahl O. 1967, s. 256.
14. Hadenius 1964, s. 84-85.
15. Oscar II 1964, bind II, s. 312.
16. Oscar II 1964, bind II, s. 315.
17. Oscar II 1964, bind II, s. 316.
18. Hadenius 1964, s. 187.
19. Hadenius 1964, s. 205.
20. Oscar II 1964, bind II, s. 371.
21. Hadenius 1964, s. 211.
22. Hadenius 1964, s. 225.
23. Hadenius 1964, s. 233-234.
24. Oscar II 1964, bind II, 393-394, Hadenius 1964, s. 238.
25. Hadenius 1964, s. 254.
26. Hadenius 1964, s. 279-280.
27. Oscar II 1964, bind II, s. 424.

Litteratur

- Dahl, Ottar (1967): Høyre og regjeringsdannelsen 1893, i *Historisk Tidsskrift*
- Dahl, Svein (1971): Høyre og julikrisen i 1892, i *Historisk Tidsskrift*
- Hadenius, Stig (1964): *Fosterländsk unionspolitikk*, Uppsala
- Oscar II (1961): *Mina memoarer*, bind I og II, Stockholm
- Norland, Andreas; Hennem, Sigurd B.; Damsgaard, Per G. (2004): *Hvem, hva, hvor 1905*, Oslo
- Weibull, Jørgen (1977): *Bernadotterna på Sveriges tron*, Stockholm

Er ulikheten mellom menneskene natur eller kultur?

Et essay om oppdragelse av herskespirer og adelige i tidlig nytid

Av Arvid Evjen Andersen

At en bonde kunne ansees likeverdig med en fyrste eller en adelig var selvfølgelig en helt absurd tanke på 1600- og 1700-tallet. Problemet var bare hvordan denne ulikheten skulle legitimeres. Ble ulikheten mellom menneskene sett på som et resultat av en naturlig og biologisk forskjell, eller var ulikheten tillært? Mitt emne er å se på hva de ulike svarene på dette hadde å si for synet på barneoppdragelse av fyrster og adelige i tidlig nytid. Hva var den beste veien til adelig eller fyrstelig dannelse for et barn, og hva besto denne dannelsen i? Jeg fattet interesse for dette gjennom å lese et spansk skuespill fra 1635 av dramatiker Pedro Calderon de la Barca, der et gjennomgangstema synes nettopp å være denne ambivalensen.¹ Er den polske tronarvingen, som er skuespillets hovedperson, en naturlig hersker, eller er hans overhøyhet kulturskapt? Jeg skal kontrastere Calderons svar med andre løsninger på samme problem fra 1600- og 1700-tallets Sverige og Frankrike.

Livet er drøm

I Pedro Calderon de la Barcas skuespill *La Vida es Sueño* (*Livet er drøm*) fra 1625 er handlingen lagt til det polske kongehuset i en ikke bestemt tid. Prins Sigismund er arving til den polske tronen, men har blitt sperret inne i et tårn på grunn av en profeti kongen fikk. I denne profetien ble det spådd at kongssønnen ville rive riket sønder og sammen i det øyeblikket han skulle ta over makten. Sigismund vokser derfor opp i et tårn sammen med vokteren Clotaldo. Etter hvert vil kongen dog

gi Sigismund en sjanse til å motbevise spådommen, og slipper ham ut for å la ham prøve seg som tronarving. Men når prinsen får høre om sin skjebne, og forstår hva han har blitt utsatt for, blir han rasende. Sigismunds raseri fører ironisk nok til at profetien holder på å gå i oppfyllelse, ettersom han begynner å hevne seg på både faren og andre. Faren har dermed ikke noe annet valg enn å sperre ham inne i tårnet igjen. For å forhindre videre bråk prøver de å innbille Sigismund at det hele var en drøm; at han hadde drømt at han var konge mens han lå inne i tårnet.

Prinsen befinner seg altså snart tilbake igjen i tårnet, men denne gangen helt uten virkelighetssans. Han har sett noe utenfor det tårnet han har levd hele sin barndom, og lært at han er tronarving, for så å få beskjed om at det hele kun eksisterte i hans eget hode. Denne forvirringen er utgangspunkt for Calderons syn på hva ulikheten mellom folk og hersker egentlig består i. Det er også utgangspunktet for den innsikten Sigismund tilegner seg, og som forbereder ham til å bli en hersker av rett kaliber. For det er nettopp det som skjer til slutt; han slipper ut igjen for å overta tronen, men denne gangen trosser han profetien og blir en rettmessig konge i handling så vel som i byrd.

Prins Sigismunds vei mot forståelse av sin rolle har altså sitt utgangspunkt i hans forvirring etter at han kom inn i tårnet

igjen. Han lurer på hva som er fakta og hva som er illusjon. Men han gir ikke slipp på sin egen herskerrolle. Han funderer over hvorvidt hans beskaffenhet som kommende hersker er av naturlig art, eller om den er tillært. Har han den i seg, i kraft av å være av edel byrd? Hans oppdragelse er nøkkelen til problemet. Først var han totalt avskåret fra den menneskeskapte kulturen der han satt i tårnet, og hadde kun to oppdragere – Clotaldo og *naturen*. Før han blir satt på tronen sier han:

[O]g skjønt jeg hittil har talt/ med kun en eneste mann/ som lider med meg, så han/ undertiden har fortalt/ om kloden vårt verdensalt;/ og skjønt du [henvendt til en dame, rosaura, som har forvillet seg inn i tårnet], om enn fordekt/ nok ser meg som et defekt/ og farlig monster du skyr/ er jeg menneske blant dyr/ og dyr i en menneskeslekt/ og skjønt jeg, tross usle kår, / har lært hva statsmannskunst er/ ved å se på dyrene her/ -og fuglene- år efter år,/ og jeg har målt og forstått/ stjernenes vei i det høye!.²

Prinsens ”fyrsteutdanning” i tårnet har altså blitt sørget for av en vokter, samt ørner og stjerner. Som jeg påpekte, holdt dette på å ende i tragedie, hadde det ikke vært for at han ble innesperret igjen. Han spør seg selv senere om hva som er virkelighet og hva som er drøm. Det er først når han kommer til konklusjonen at kultur og autoritet er en drøm, et skyggespill, at han er moden for å regjere til slutt:

I kongens fordrømte sinn/ er han konge og regjerer;/ den hyldest han aksepterer/ i tråd med sitt hjernespinn,/ kan leses som skrift i vind, mens døden i neste stund/ - o skjebne - lukker hans munn!³

Han aksepterer at posisjonen som fyrste er en rolle han skal spille, mer enn et indre potensial han skal realisere. Pomp og prakt er kun illusoriske draperier, i tråd med ”kongens hjernespinn”. Egentlig er alle mennesker like, ulikheten er noe som drømmes. Som tittelen sier: Livet er drøm.

Calderon hevdet altså at alle mennesker egentlig var like, men at Gud gav oss roller vi skulle spille. Autoritet og hierarki var et illusorisk narrespill. Likevel var dette hierarkiet noe alle måtte innordne seg. Egalitært var det altså ikke! Det er en dobbeltklang i alt dette som er vanskelig å begripe. Hva består Sigismunds dannelse i? Det som fascinerer meg er at i det mest rigide standssamfunnet i Europa på 1600-tallet, altså Spania, tenker dramatikerens Calderon at en ung prins sin vei mot makt ikke var en oppdragelse for å realisere sitt naturlige potensial, men derimot at makt og rang var noe kulturskapt. Samtidig som han preker til fordel for lydighet og standsmessig hierarki, sier han at standstilhørighet ikke er naturlig. Likhetsstanken hans kan virke subversiv på en moderne leser, men den er det altså ikke.

Fyrsteoppdragelse på 1700-tallet: Den svenske frihetstiden

Om vi hopper fram i tid og rom til Sverige på 1700-tallet, ser vi hvordan andre løste det samme problemet. Marie-Christine Skuncke har sett på de til tider motstridende elementene i oppdragelsen av den senere Gustav III.⁴ Gustav vokste opp i frihetstidens Sverige, som i våre øyne utgjorde en for tiden særdeles moderne statsform, der kongemakten og rådet sto ansvarlig overfor en stenderforsamling der de fire stendene

var representert.⁵ Arveprinsens oppdragelse var i høy grad et offentlig anliggende, og stenderne hadde til ansvar å utpeke lærere og guvernører til Gustavs oppdragelse. Tiden var preget av konflikter mellom stendene og rådet som hadde en sterk innflytelse på kongemakten, og kongemakten som hadde ambisjoner om økt makt, og til tider førte et særdeles rojalistisk program. Og frihetstidens endelikt kom med Gustav III's tronbestigelse. I spennet mellom disse to idealer for statsstyre ble Gustav oppdratt. De konfliktene som var under frihetstiden gjorde oppdragelsen av prinsen til en kamparena.

Fyrstespeilene var blant de tekstene som var viktig for oppdragelsen av Gustav. Erasmus sin toneangivende traktat fra 1500-tallet ble oversatt til svensk ved frihetstidens start (1721). Erasmus tydde til en organisk analogi mellom hjerte og kropp på den ene side, og kongemakten og kongeriket på den andre. Om hjertet var dårlig, fikk ikke kroppen det livgivende blodet. På lik linje var en dårlig fyrste korrumpierende for rikets undersåtter. Derfor var det viktig med en dydig konge som kunne sørge for at samfunnet forble sunt. Hva skulle kongesemnet lære seg? Å bli et dydig menneske, ta opp i seg de dyder som var standsmessige og krevdes av en konge. Han måtte være from, og forene mildhet og rettferd. Erasmus hevdet at de ytre tegn på makt: gull, draperier, pomp og prakt, ble gitt sin mening gjennom at de eksemplifiserte de indre dyder hos fyrsten. Med andre ord var det en reell forbindelse mellom ytre tegn på storhet og indre høyverdighet hos fyrsten. Her er det lite av den ambivalensen vi finner hos Calderon. Gud hadde lagt ned i menneskenes hjerte de rettslige normer og etiske krav som var nødvendig for samfunnet, og en dydig konge var garantisten for at dette skulle fungere.

Det ble på 1600- og 1700-tallet skrevet mange læremidler for fyrstespirer. Viktig er *Les aventures de Telemaque* fra 1699, skrevet av den franske biskopen Fenelon. Denne teksten var inventar i Gustavs bibliotek. Dette er en fyrstelig dannelsesroman, og er, som tittelen antyder, bygd på historien om Odysseus' sønn Telemakkos, som måtte ut på en reise for å møte sin far. Telemakkos begynner sin reise uerfaren og uten å besitte de dydene han trenger i voksenlivet. Men han møter en rekke prøvelser, og gjennom å løse disse utfordringene realiserer han sitt potensial, og ender opp som en verdig arvtager etter sin far. Han lærer seg regjeringskunst og å herske over sitt folk som sin far. Det hersker aldri tvil om at han har et potensial: det ligger i blodet hans, som sønn av Odysseus. Dermed blir hans reise en dannelsesreise for å bli det dydige menneske han lå an til i utgangspunktet. Historien om Odysseus sin sønn blir et ideal for aristokratisk dannelse, og ble lest slik i eneveldets Frankrike, så vel som i frihetstidens Sverige.

Men det var stor forskjell på et eneveldig Frankrike og et frihetstidens Sverige. De oppdragende tekster jeg har redegjort for ovenfor, særlig *Les aventures de Telemaque*, har nemlig inngått i et rojalistisk program der kongens eneveldige ambisjoner har blitt legitimert. Det meste tyder på at Gustavs hovedoppdrager fra han var 4 år, Karl Gustav Tessin, selv hadde et ønske om å gå tilbake til et styresett med en eneveldig konge, uten partiveldets splittelser og innskrenkninger. Nettopp dette ønsket gjorde at han senere ble skiftet ut som guvernør for Gustav og falt midlertidig i unåde. Tessins pedagogiske

virkemidler inkluderte også en liten fortelling fra dyreverdenen som han hadde skrevet selv. I et lite samfunn oppe i Jämtland levde alle dyrene som undersåtter under den gode og rettfærdige herskerdyret *Hermelinen*. Mens de andre dyrene var dovne, lekte eller kranglet, stod hermelinen iherdig på, fattet beslutninger og viste handlekraft. Teksten slutter med å hylle det lille dyret som bestemte eneveldig og godhjertet der de andre dyrene var passive, apolitiske, men lykkelige over å bli styrt. Tessin brukte faktisk selv ordet "Enwäldet" i denne teksten, og et absolutistisk program kunne skimtes i mye av det han lærte bort.

I 1756 ble kongens forsøk på å oppnå økt makt på bekostning av stendene slått ned på, og dette fikk konsekvenser for undervisningen av tronarvingen. Tessin hadde altså for lengst falt i unåde, og det gjorde nå også hans pedagogiske ideer. Den nye instruksjonen for guvernøren innebar en fordømmelse av betoningen av den standsmessige og representative pryddet ved kongemakten. Som Skuncke sier, så skulle man vise at "Den som en gång skall regera måste innse" at Kongl. Personer icke äro af finare slag skapade än andre menniskor".⁶ Hoffets eksesser skulle fordømmes, og Gustav skulle reise på landet og besøke mennesker fra tarvelige kår for å bli kjent med sitt folk. Oppdragelsen skulle gjenspeile det at han som konge senere skulle stå ansvarlig overfor stendene. Dette programmet kom i konflikt med hans tidligere oppdragelse. Disse ideene kan vi kjenne igjen fra andre kanter av Europa.

Adelen og meritokratiske prinsipper i Frankrike

Kai Østberg har påpekt lignende endringer i synet på aristokratisk dannelse i Frankrike på 1700-tallet.⁷ De adelige hadde begrunnet sin eksistens som høyere stand ved hjelp av en historisk-mystisk opphavsmyte som gjorde at man skilte mellom den frankiske herskerklassen (høyadelen) på den ene side, og den gallo-romerske slaveklassen (tredjestanden) på den andre. Adelen hadde en naturlig og historisk rett til å styre og krige. Man glorifiserte sitt germanske opphav og var adelig på grunn av medfødte og uuttalte egenskaper.

Kai Østberg har koplet oppdragelsen av adelige barn opp til holdninger til arbeid. I tråd med adelens gamle selvoppfatning skulle de ikke jobbe eller drive handel. De skulle konsumere det bøndene produserte. Selvfølgelig stemte ikke dette idealet med virkeligheten. Det var tvert i mot vanlig å kombinere adelskap med næringsvirksomhet. Men rent ideologisk kom ikke dette alltid fram i deres syn på seg selv. Som Østberg sier: "Adelens forhold til arbeid avspeilte en forestilling om en slags sublim frihet fra nødvendighetens rike".⁸ Dette idealet skulle dog utfordres utover 1700-tallet, noe som igjen fikk konsekvenser for oppdragelsen av de adelige barna.

I mange av oppdragelsesmanualene fra 1700-tallet ser nemlig Østberg en dreining mot mer meritokratiske prinsipper i dannelsen av adelige barn. Med andre ord ønsket man å oppdra adelige barn til å bli dyktige i et eller annet, mer enn å oppdra dem i tråd med sin høye byrd. Forfatterne av disse nyere tekstene hadde tatt inn over seg en ny holdning til egen stand og arbeid.⁹ Det ble fokusert mer på det som med Rousseaus språkbruk kunne kalles *perfektibilitet*. Dette innebar at biologiske eller medfødte egenskaper måtte vike for viktigheten av å inneha tillærte ferdigheter. Dyd og rang skilte lag. Dette

tankegodset finner vi igjen i Rosseaus *Emile*. Det adelige barnet Emile skulle bli en god voksen gjennom å lære seg håndverk. Han skulle også oppholde seg så mye som mulig i naturen. Emile skulle ikke vite om sin adelige bakgrunn før han ble voksen. Det var nemlig et stort problem med frekke adelsbarn som overså lærerens formaninger fordi læreren ikke nådde opp mot barnets standstilthørighet.

Østberg setter opp en kontrast mellom to idealer for aristokratisk oppdragelse. Det gamle idealet vektla adelens biologiske og mytiske opphav som det naturlige herrefolket, mens det nye vektla evnen til å gjøre det godt og forbedre seg. Det paradoksale er at gjennom å tilslutte seg meritokratiske idealer, undergravde de aristokratenes medfødte herskerrett og mystisitet, til fordel for meritokratiske prinsipper. Hvordan legitimere det å være en stand, når egenskapene skulle være tillærte, og følgelig mulig å oppnå for hvem som helst? Dannelse handlet ikke nå om å realisere indre implisitte dyder som kun ventet på å bli utviklet. Storhet skulle tillæres. Det ligger et egalitært element i dette: at hvem som helst kunne oppnå de samme kvaliteter gitt de rette omstendighetene. Adelen bidro dermed selv til at de mistet noe av sin legitimitet som stand.

Er ulikhetene "kongens hjernespinn"?

Det foregikk altså en glidning i synet på forholdet mellom indre dyder og ytre storhet på 1700-tallet i Frankrike, ifølge Østberg. Og denne usikkerheten finner vi igjen så tidlig som på 1630-tallet hos en forfatter fra Europas mest rigide standssamfunn: Spania. Nå er det viktig å huske på at Calderons drama ikke var ment å ha en oppdragende effekt på barn av høy byrd. Det er dette som skiller denne teksten fra de andre tekstene jeg har gjennomgått. Men problemet er det samme for Prins Sigismund så vel som for den svenske Gustav og adelige franske barn. Regjerer man "i tråd med kongens hjernespinn", eller fins det en reell og naturlig ulikhet mellom høy og lav?

Noter

1. Calderon, Pedro de la Barca 1635, *La Vida es sueño*, Oversatt til norsk som *Livet er drøm*, av Kari Näumann 2000, Bokvennen Forlag
2. Calderon 2000, ss. 30-31.
3. Calderon 2000, ss. 104-105.
4. Skuncke, Marie-Christine 1993, *Gustaf III. Det offentliga barnet. En prins retoriska och politiska fostran*. Atlantis
5. Bøndene ble regnet som en egen stand, slik at det var fire stender i Sverige, i motsetning til det vanlige i Europa, som var tre
6. Skuncke 1993, s. 183
7. Kai Østberg 1994, "all the Pleasing Illusions which made Power Gentle and Obedience Liberal..." Om hvordan den franske adels åndelige hegemoni ble undergravet på 1700-tallet", i *Historisk Tidsskrift*, Den norske historiske forening/Universitetsforlaget (4)
8. Østberg 1994, s. 413.
9. Kai Østberg tar blant annet for seg avhandlingene til Baronessen Mme de Genlis 1782, Adele et Theodore, ou lettres sur l'éducation, Paris, Charles Chevalier de Brucourt 1747, *Essai sur l'éducation de la noblesse*, Paris, Louis Antoine de Caraccioli 1759, *Le veritable mentor ou l'éducation de la noblesse*, Liege. Les for øvrig hans hovedoppgave: Kai Østberg 1991, *Storhet og nødvendighet. den aristokratiske etos og forholdet til arbeid. Frankrike 1678-1789*, hovedoppgave i historie, UiO.

Norsk Black Metal

Av Gunnar Jakobsen

”Not long ago in mind, we picked our choice – gathered together and greeted nature by storm”¹

Black Metal er en relativt ny musikalsk sjanger. Sjangeren var resultatet av inspirasjon fra band som Bathory, Celtic Frost og Venom. De færreste i Norge er klar over hvor viktig den norske innflytelsen har vært, og er, innen denne sjangeren, mens utlandet, spesielt Tyskland, virkelig har anerkjent dette norske ekstremmusikalske uttrykket. Mye av grunnen til nordmenns ignoranse kan skyldes black metalens historie, og medias fremstilling av den. Jeg mener bildet bør nyanseres, og at kausalforklaringene på holdningene til black metal i dag, kan synliggjøres i et diskursanalytisk perspektiv.

I 1987 ga Mayhem ut platen *Deathcrush*. Utgivelsen må ses på som et viktig skritt i retning av en definert sjanger. Musikalsk var ikke denne utgivelsen typisk black metal, men uttrykket var ekstremt, og broen mellom forgjengerne² og black metal ble etablert gjennom denne platen. Darkthrone sin første plate *Soulside Journey* var en typisk death metal plate, men det var Darkthrone med albumet *A Blaze In The Northern Sky*, som ble selve milepælen for sjangeren. Her var lydbildet perfekt, liksminken på plass og vokalen så ”black” som den kunne bli. Darkthrone har holdt det gående, og har tatt vare på det musikalske uttrykket som i dag går under benevnelsen ”Old School”³. Den siste platen så langt, *Sardonic Wrath*, kom i 2004, og for den ble de nominert til Alarmprisen. De ba imidlertid høflig om å bli trukket fra nominasjonslisten, slik at de slapp å være med på dette ”sirkuset”. Det var ikke nominasjoner som var deres musikalske motivasjon.

Oppstarten

”[...] stupidity has won too much, the hopeless soul keeps waiting”⁴

Fra *Deathcrush* via *A Blaze In The Northern Sky*, til at Darkthrone helst så at de ble strøket fra Alarmprisens liste over nominerte i 2004, har det skjedd mye. Man må gå tilbake og se på norsk black metals historie for bedre å bli satt i stand til å forstå de holdninger dette miljøet blir møtt med i dagens Norge.

I 1988 ble Per Yngve Ohlin (Dead) ny vokalist i Mayhem. Dead skulle bli den første innen blackmetalmiljøet til å skape overskrifter. Tre år etter hans inntog på den norske scenen, i 1991, tok han sitt eget liv, og levde med det opp til sitt eget alias. Samtidig hadde miljøet nå begynt å ta form. Det ble dannet en rekke nye band, som konkurrerte om å være så ekstreme som mulig. Liksminken ble etter hvert et varemerke når de holdt konserter.

Platebutikken *Helvete* kom til å bli et samlepunkt for musikerne, og eieren Øystein Aarseth⁵, ble etter hvert en svært sentral skikkelse innen miljøet. *Helvete* ble aldri et innbringende foretak for Aarseth, men butikken ble et svært viktig symbol for de som tilhørte miljøet. Samtidig med butikken hadde Aarseth også store planer med plateselskapet *Deathlike Silence Productions*. I løpet av 1991 hadde band som Darkthrone, Burzum, Immortal, Thorns, Enslaved og senere Emperor, alle vært i kontakt med Aarseth. Mange av bandene ble inspirert av Aarseth og hans band Mayhem, og black metal sjangeren var et faktum.

I denne perioden stiftet også Varg Vikernes⁶ og Øystein Aarseth nærmere bekjentskap. Aarseth syntes prosjektet til Greven, Burzum, var overmåte spennende, og det passet perfekt inn i konseptet black metal. Musikken var *dyster, atmosfærisk, og kjølig*. Dette var hva black metal skulle handle om, i følge Aarseth. Vennskapet ble etter hvert satt på kraftige prøver. Det

er vanskelig å vite nøyaktig hvorfor forholdet ble så kjølig som det ble, men noen grunner virker sannsynlige. For det første hadde Vikernes fått et større og større navn innenfor miljøet, og kunne oppfattes som en trussel mot "tronen" Aarseth mente han hadde. For det andre var det klart at Vikernes var svært misfornøyd med at Aarseth ikke ga han pengene fra salget av platene til Burzum. Uansett hvilke grunner, ble utfallet tragisk. Den 19. august 1993 arresterte politiet Varg Vikernes for mordet på Øystein Aarseth.

I tillegg til drapet på Aarseth fulgte en rekke kirkebranner. Fantoft stavkirke er kanskje den mest omtalte kirkebrannen, mye fordi kirken ble antent av den samme Greven som knivstakk Aarseth til døde. Til sammen var det mellom 45 – 60 branner, nestenbranner og forsøk på påtenning.⁷ I tillegg kom det også enkelte andre hendelser som var med på å prege mediebildet av norsk black metal. Det hele kuliminerte i "Det svarte alvor."

"Det svarte alvor"

Oppstyret rundt drapet på Øystein Aarseth og de mange kirkebrannene førte altså til den megetsigende dokumenttaren til NRK, Samtid: Det Svarte Alvor. I avisen kunne man lese at dokumentarprogrammet gir et innblikk i de unge svarkleddes tankeverden, en tankeverden preget av fascinasjon for det dystre og mørke. Hvor alvorlig var dette nye fenomenet for det norske samfunn? Det var i hvert fall alvorlig nok til at stavangerbandet Gehenna ble nektet å opptre. Alvorlig nok til at bokhandlere tok Anton Szandor LaVey's *Den Sataniske Bibel* ut av handel. "Engelen" (Innhaver av platebutikken Apollon i Bergen) derimot, hadde ingen forståelse for den alvorstyngede reportereren. Han mente det var sinte ungdommer som ville gjøre opprør mot det etablerte samfunn, og som gjorde det gjennom musikken. Her er et viktig poeng i artikkelen, nemlig at langt de fleste uttrykte seg kun gjennom musikken. Drapet på Aarseth og kirkebrannene fikk med andre ord så mye fokus, og ble de eneste representantene for et større miljø. Verken drapene eller kirkebrannene kan unnskyldes, ei heller andre ugjerninger. Men, myten om norsk black metal er også uforvarselig.

Spellemannsprisen

Etter dokumentaren på NRK gikk norsk black metals historie inn i en roligere periode. I denne perioden blomstret black metal som musikalsk uttrykk, og det foregikk en generell modningsprosess. Flere band ga ut glitrende musikk, og Dimmu Borgir slo virkelig gjennom. Det er ikke mange band i samme sjanger som har solgt flere plater enn Dimmu Borgir. Det samme bandet skulle stå for et lite oppsving i medias dekning av black metal. I 1999 ble Dimmu Borgir invitert til å opptre på Spellemannsprisen. Bandet stilte seg positive til forespørselen, men understrekte at de ville holde på uttrykke sitt, som innebar liksminke, nagler og blod. Det ble selvfølgelig diskusjon. Trondheimsolistene trakk seg sågar fra samarbeidet med bandet, etter å ha funnet tekstene på nettet. De skulle etter planen spille sammen med Dimmu Borgir på låten *Grotesquery Conceiled*.⁸ Diskusjonen er megetsigende, og står i sterk kontrast til bandets definisjon av seg selv: "Vi er bare annerledestenkende, sier de to, som synes kirkebrenning og liknende handlinger utført i satanismens navn er primitivt".⁹

Typisk media

I juni 2003 var det mange oppslag i media om "satanister" som hadde brutt seg inn i et krematorium, åpnet kister, og skjendet lik. De ble av media knyttet til black metal miljøet med en gang. Belegget var at den ene hovedpersonen visstnok hadde spilt i et black metal band, som mildt sagt kan sies å være av den mer ukjente arten. Poenget, som Michael Moynihan og Didrik Søderlind skriver, er at mediebildet utelater helt essensiell informasjon, som absolutt må ses som relevant for saken. Personen var ikke en del av black metal miljøet og hadde lenge før hendelsen inntraff blitt sparket fra bandet. Videre brukte han narkotika i utstrakt grad. Ved å utelate slik informasjon, gjør media det mulig å knytte hendelsene til et slags "satanisk ritual", når det heller bør ses på som resultatet av vedkommendes psykologiske og "farmasøytiske" problemer.¹⁰

Finnes det en norsk satanisme?

Satanisme er en lite tilgjengelig "isme" for folk flest. Langt de fleste definerer den ut ifra kristne standarder, noe som kan ses på som en feilslutning. Skal man gi et rettferdig bilde av satanismen må man gå til den originale satanismen slik den fremstår i dag. LaVey, eller "The Black Pope" er nødt til å bli presentert i så måte. Han grunnla *The Church of Satan* i 1966, et trossamfunn som får finansiell støtte av den amerikanske stat.

LaVey sier følgende etter å ha understreket feilslutningen med å legge til grunn en kristen definisjon av satanismen: "A lot of people had tried to give it [satanisme] exposure, as Devil's advocates – writers like Twain and Nietzsche – but none have codified it as a religion, a belief system".¹¹ At Nietzsche ikke kalte sin egen filosofi for religion, er ikke spesielt rart, da han hadde store aversjoner mot å sette mennesker inn i system. Videre sier LaVey at "[r]eligion should be about what's most important in your life and recognizing that. [...] Satanism is above all concerned with earthly indulgence".¹²

Konklusjonen så langt er med andre ord at moderne satanisme handler om å ta utgangspunkt i mennesket, ikke kristendommen. Dette fokuset på mennesket er uttalt av både filosofer og forfattere tidligere, forskjellen er at LaVey setter fokuset inn i et system. Religion om man vil. Hvordan forholdt norsk black metal seg til denne formen for satanisme i sin tidlige fase? Mye tyder på at det er en relativ forskjell, spesielt mellom LaVey's satanisme og de som er fremstilt som satanister i norske medier. Som Bård "Faust" Eithun¹³ sier var det "[f]or a few people [...] bloody serious, but to a lot of them it was all a big hype".¹⁴ LaVey understreker jo også at fokus på død ikke har noe med jordlig hengivelse og nytelse å gjøre. Her ser vi skillet komme klart frem. Emperors Ihsahn uttrykker skillet i klartekst: "Many people turned against LaVey, and wanted to be more extreme [...], because for many peoples it was also about not being like everyone else." Videre sier han at "I guess some were terrified that he [LaVey] had views that would take the special thing they had away from them".

Det fantes med andre ord ikke noen enhetlig satanisme i Norge, og heller ikke mange som var satanister slik den moderne satanismen uttrykkes av LaVey. Dette strider mot det bilde man kunne få inntrykk av i medias dekning av black metal miljøet.

Det innbærer to feilslutninger som er viktig å avkrefte. For det første ga media et for generelt bilde av norsk black metal, og for det andre, er bildet av satanisme i sin moderne form preget av vranglære.

Ikke første gang

”The devil has the widest perspectives for God, and that is why he keeps so far away from him – the devil being the oldest friend of knowledge”.¹⁵

Hva norsk black metal har satt seg fore er ikke enestående. Mange enkeltindivid har gjort det før. I den litterære verden finnes utallige eksempler på personer som har utfordret det normale. Noen eksempler vil bli presentert her. Ikke fordi de nødvendigvis er de viktigste generelt, men fordi de representerer litteratur som kan sies å være av influerende betydning for norsk black metal.

Friedrich Nietzsche sa i sin tid at skal man revaluere verdier må man *filosofere med hammeren*. Det kostet dyrt for Nietzsche å rebellere i sin samtid. Men, som Hegel uttrykker det: ”The Great Man of his time is he who expresses the Will of his time; who tells his time what it wills; and who carries it out.”¹⁶ Nietzsche ble likevel sinnssyk tilslutt, og han døde i ensomhet. Først senere ble han på ny oppdaget. Den gale var blitt *genial*. Poenget er: Grunnen til at Nietzsche ikke ble anerkjent i sin samtid, trenger verken å være resultatet av et umodent samfunn eller en umoden filosof. Heller kan det være resultatet av et hegemonisk tankesett. Hva illustrerer vel det bedre enn Kants *kategoriske imperativ*? Norge i dag har *likhet* som et ufravikelig imperativ. De som skiller seg ut og opponerer mot etablerte verdier er *sand i maskineriet*.¹⁷

Det er ikke bare Nietzsche som vakte oppsikt i sin tid. Det er flust med eksempler. Marquis de Sade er meget illustrativ i så måte. Han blir sett på sadomasochismens far. Hvem var det han egentlig beskrev? Jo, det var overklassen. Ikke bare det, det var denne klassens (u)moral som ofte ble skildret i hans verker. Han gjorde det på samme måte som Nietzsche, han gikk så langt ut på spissen som mulig var. Samtiden hatet ham. Spørsmålet er hvorfor? Overklassen ville svare at det var fordi han presenterte perverterte tanker, og ga beskrivelser av *det syke mennesket*. Kan det tenkes at de ble opprørt over at denne Markien, så velskrevet, var i ferd med å fortelle dem sannheten om dem selv, eller rettere sagt, deres umoral? Simone de Bouvoire sitt essay, *Must we burn Sade?* understreker forfatterens betydning:

*The supreme value of his testimony lies in its ability to disturb us. It forces us to re-examine thoroughly the basic problem which haunts our age in different forms: the true relations between man and man*¹⁸

Det er flere eksempler på litteratur som var på kant med sin egen samtid. Comte de Lautrémaunt sitt verk *Maldoror*, Charles Baudelaires *Les Fleurs de Mal*, William Blakes *The Marriage Between Heaven and Hell*, er alle gode litterære eksempler på tanker som kan forstyrre samtidens konservative konformisme. William Blake hevder jo i sitt verk at presten John Milton, dog uten å være klar over det, tar Lucifers side i hans verk, *Paradise Lost*. Presten dyrket med andre ord den menneskelige uavhengigheten, på tvers av religiøs overbevisning.

Musikk er kunst

På samme måte som den ovennevnte litteratur, er ethvert musikalsk uttrykk etter min oppfatning også et kunstnerisk uttrykk. Dermed vil det alltid være rom for tolkning. Spørsmålet blir derfor hvorfor norsk black metal har blitt offer for misoppfatninger og manglende vilje til å se bak det synlige? Forklaringen kan ligge på det diskursanalytiske nivå.

En viktig forutsetning for en diskursanalytisk forklaring ligger i den epistemologiske grunntanken om at verden er sosialt konstruert. Ved å anerkjenne sosialkonstruksjonismen, anerkjenner man samtidig at det ikke finnes noe som av natur er objektivt. Dermed blir logikk noe flytende, mer enn det blir en materialistisk totalitet. Følgene av dette blir at mennesket til en hver tid vil prøve å konstruere verden rundt seg, med det som mål at den skal gi mening. Man søker å skape en *meningsfull diskurs*. I følge diskursanalysen vil mennesket ta i bruk det man kaller *nodalpunkter*. Nodalpunktet er diskursanalysens utgangspunkt. Alt hva diskursen inneholder må gi mening i forhold til nodalpunktet. I en politisk diskurs kan demokrati være et slikt utgangspunkt, der politikken må følge demokratiets logikk for å gi mening. I det norske samfunnet vil diskursens utgangspunkt være *likhet*. Black metal forstyrret denne måten å forstå verden på, og ble en trussel mot det meningsfulle.¹⁹

Diskursive kamphandlinger

Et eksempel kan illustrere hva som skjer når en diskurs forstyrres. Louis Althusser teoretiserer rundt individet ved å innføre begrepet *interpellasjon*.²⁰ Individ blir interpellert, eller satt i bestemte posisjoner i en gitt diskurs. En viktig justering av Althusser finner man hos Ernesto Laclau og Chantal Mouffe, når de videreutvikler subjektet til å være mer *fragmentert* enn det klassebestemte subjektet til Althusser. Det fragmenterte subjektet begrunner Laclau og Mouffe med at man ikke bare posisjoneres ut i fra et sted i en diskurs, men ut i fra flere steder i flere diskurser. Et eksempel kan være lege - pasient relasjonen. Gitt at legens undersøkelse konkluderer med at pasienten ikke er syk, mens pasienten fastholder at hun er syk, så har pasienten overskredet sin posisjon i diskursen. Pasienten blir da definert som *hypokonder*. Overfører vi teorien på samfunnet vil en aktørs forsøk på å ta et oppgjør eller på å motstå etablerte verdier, bli anklaget for å overskride hva som er tillatt innenfor diskursens logikk, nettopp fordi opprørerne er en trussel mot virkelighetssoppfattelsen som råder. Lege – pasient relasjonen har altså blitt til relasjonen normal – unormal. En slik kamp har preget norsk black metals posisjon i det norske samfunnet, og hendelsene tidlig på 1990-tallet som skapte et bestemt bilde av miljøet har vedvart opp til i dag. *Diskursive kamphandlinger* likeså. Disse kampene er også et resultat av myter.²¹

Myter

Et viktig spørsmål å stille når myter skal avkreftes, er hva som kan være roten til skapelsen av en myte. Hva er det med dette musikalske uttrykket som gjør at mistanken blant alle andre er så stor? Gruppedannelser er sentralt i så måte. En gruppe dannes ved at noen identitetsmuligheter ses på som relevante, mens andre ekskluderes. Det er med andre ord snakk om reduksjonisme i dette samfunnsfenomenet. Når ulike grupper sameksisterer i et samfunn blir man definert av hverandre mer

enn man definerer seg selv. I Storbritannia i etterkrigstiden, fikk man en gruppe svarte i samfunnet, men det var en definisjon som i stedet for å komme fra de svarte selv, kom fra de hvite. Alle som ikke var hvite, var svarte. De var altså ikke pakistanere, afrikanere eller asiater. På 1960-tallet begynte mange svarte selv å identifisere seg med den *tildelte* identiteten, forskjellen var at de snudde det til noe positivt under slagordet "Black is beautiful".²² Det var noe av det samme som skjedde i black metal miljøet i Norge tidlig på 1990-tallet. Media skapte et bilde av "satanistene" som festet seg mentalt i store deler av samfunnet. Den fragmenterte gruppen tok til seg denne identitet, og bygget opp under den. Dermed ble det skapt en *myte* om norske satanister som, for all del, de selv var med på å skape. Som Ihsahn sier det: "We were very inspired by what everybody else said".²³ Gruppene overlever som grupper nettopp fordi man definerer sin egen gruppe som det motsatte av den andre. Hvis ikke gruppen har en motstander kan gruppens indre stridigheter føre til oppløsning, fordi andre alternative identiteter blir synlige. De alternative identitetene blir undertrykt når grupper konkurrerer. Myten eller fiksjonen om det sanne hele, slik marxismen forstod klasser, lever med det videre.

Hegemoni

Gruppene i denne diskursive kampen er ikke likeverdige konkurrenter. Samfunnet som helhet har overtaket. Samfunnets "hovedforsamling" har innført et mer eller mindre *hegemoni* hva angår måten å forstå verden på, hvorpå langt de fleste samfunnsmedlemmer finner mening i dette hegemoniske universet. Laclau og Mouffe mener at "[d]en hegemoniske intervention er lykkedes, hvis én diksurs igen alene dominerer dér, hvor der før var konflikt, og antagonismen dermed er oppløst".²⁴ Slik sett vil et diskursivt felt være preget av større eller mindre grad av politisk kamp. Dess mer kamp, dess mindre hegemoni, og viseversa. Hegemoniet var truet tidlig på 1990-tallet, godt hjulpet av medias fremstilling av norske "satanister". Kampen er mindre intens i dag, og hegemoniet i stadig økende grad preget av *diskursive avleiringer*. En diskursiv avleiringer skaper en form for naturalisering av virkelighetsforståelsen. Slik sett er "[o]bjektiviteten [...] et historisk resultat av politiske prosesser og kampe, den er *aflejret* diskurs".²⁵ En diskursiv avleiringer er selve forutsetningen for å skape et hegemoni i følge Laclau og Mouffe. På dette stadiet vil alternative måter å forstå virkeligheten på undertrykkes, og en bestemt virkelighetsoppfatning vil stå tilbake som *den naturlige*. I dag er altså black metal miljøet blitt fortrent ut i periferien av det diskursive felt, og er i dag et *unaturlig* element i et ellers "meningsfullt" samfunn.

(U)mulig oppgave

"The consequences of our action take us by the scruff of the neck, altogether indifferent to the fact that we have improved in the meantime".²⁶

Denne fremstillingen må ikke under noen omstendigheter forstås som unnskyldende på vegne av det fremstilte miljøet. Poenget har vært å vise hvilke nyanser som stadig opererer i et samfunn, og hvordan disse nyansene blir forøkt fortrent. Dette mener undertegnede er uheldig og ikke minst urimelig. Black metal er kommet for å bli. Det som en gang var et typisk

undergrunnsmiljø, er i dag enda mer fragmentert, og en del band har ført til en kommersialisering av sjangeren. Likevel er ikke sjangeren akseptert. Mytene lever videre og opprettholdes av et hegemoni som virker vanskelig å gjøre noe med. Til det er miljøet for lite og samfunnet ellers for stort. De avleirede diskursene har ennå ikke blitt rokket ved, og inntil samfunnet er modent for noe sårn, er det bare for oss andre å fortsette å hakke. Bit for bit.

Noter

1. In The Woods 1997, 299 796 km/s, i *Omnio*, Misanthropy Records
2. Bathory, Celtic Frost og Venom.
3. Det innebærer at de har, stort sett, holdt på det lydbildet man hadde tidlig på 90-tallet. Dersom man for eksempel sammenligner Mayhem og Darkthrone anno 2005, er forskjellen slående.
4. Burzum 1994 (1991), Feeble Screams From Forest Unknown, i Aske, Misanthropy Records
5. Kjent som Euronymous.
6. Greifi Grishnackh, bedre kjent som Greven.
7. Moynihan, Michael og Søderlind, Didrik 2003, *Lord of Chaos. The bloody rise of the satanic metal underground*, Feral House.
8. *Dagbladet*, 19.02.1999.
9. *Dagbladet*, 24.06.1998.
10. Moynihan, Michael og Søderlind, Didrik 2003, Feral House, s. XIII.
11. Moynihan, Michael og Søderlind, Didrik 2003, s. 258.
12. Moynihan, Michael og Søderlind, Didrik 2003, Feral House, s. 260.
13. Tidligere medlem av Emeperor, blant annet på albumet *In The Nightside Eclipse*, Candlelight, 1994.
14. Moynihan, Michael og Søderlind, Didrik 2003, s. 255.
15. Nietzsche, Friedrich 2003 [1886], *Beyond Good and Evil*, Penguin Classics, s. 99.
16. Cradle of Filth 1994, *Principle of Evil Made Flesh*.
17. Lånt av boken til Grete Brochmann, Tordis Borchgrevink og Jon Rogstad 2002, *Sand i maskineriet*, Gyldendal Norsk Forlag.
18. Beauvoir, Simone de 1987, *Must We Burn Sade?*, i: Sade, Marquis de, *The 120 Days of Sodom and other writings*, Grove Press, s. 64.
19. Jørgensen, Marianne With & Phillips Louise 1999, *Diskursanalyse som teori og metode*, Roskilde Universitetsforlag.
20. Laclau og Mouffe følger Althusser i sin forståelse av subjektet, men går bort i fra den økonomiske determinismen som Althusser la til grunn når han snakket om *ideologi*. For nærmere definisjoner se Jørgensen, Marianne With & Phillips Louise 1999, *Diskursanalyse som teori og metode*, Roskilde Universitetsforlag. For bredere innføring se Laclau, Ernesto & Mouffe, Chantal 1985., *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, London: Verso.
21. Althusser, Louise 1971, "Ideology and ideological state apparatuses" i *Lenin and Philosophy and Other Essays*, London: New Left Books.
22. Jørgensen, Marianne With & Phillips Louise 1999.
23. Jørgensen, Marianne With & Phillips Louise 1999.
24. Moynihan, Michael og Søderlind, Didrik 2003, s. 220.
25. Jørgensen, Marianne With & Phillips Louise 1999, s. 61.
26. Jørgensen, Marianne With & Phillips Louise 1999, s. 48.
27. Nietzsche, Friedrich 2003 [1886], s. 106.

Kontrakt for livet eller gave etter døden?

Testamentet som ledd i familiestrategi

Av Inger Hilde Killersud

Da jeg ved mit Ophold i Christiania, med min førende Baad fra Frederichstad, for at ansøge Fragtgods til dette mit hjemsted, er bleven angrebet af Sygdom, der [...] gjorde mig usikkert at seigle tilbage, og da jeg desuden indsaae umuligheden: saavel for at kune tilbage til Frederichstad i denne krigerske tid, saavel som for at opholde mig i Christiania i min neerværende Sygelige forfatning paa saa kostbart et Sted, saa nødsaged jeg mig i denne min ubehagelige og Sorgende Stilling, at indtage i Logie til en bekjendt af mig nemlig: Niels Olsen Krogstad af Næsodtangen i Næsodden Præstegield, for at søge Pleye og Underholdning hos ham i min [...] Svagelighed.¹

Fraktmannen Anders Olsen fra Fredrikstad skreiv disse orda 6. august 1814, etter at han i sin nød hadde fått husrom hos Niels Olsen Krogstad. Han omtaler Niels kun som en bekjent, og hvordan skulle han kunne stole på at en bekjent ville gi han den hjelpen han behøvde nå når han var dødelig sjuk? Kanskje var han skamfull over å måtte belaste Niels med utgifter og arbeid. Løsningen på problemet ble ihvertfall at han, med Niels tilstede, oppretta et testamente der han testamenterte båten Phönix med all last og redskap til Niels. Han anslo selv at dette hadde en verdi på rundt 1000 riksdaler. Denne arven skulle Niels få hvis han underskreiv på dokumentet at han lovt å gi Anders all mulig omsorg og pleie inntil han døde, og dessuten bekosta en hederlig begravelse. Imidlertid skulle Anders få båten tilbake hvis han overlevde sjukdommen. Det var likevel Niels som tjente på denne avtalen. 21. august 1814 attesterte sognepresten fra Glemmen i Fredrikstad at Anders ikke hadde hatt en betydelig formue og at han ikke hadde livsarvinger. På denne tida var Anders død.²

Regelverket

Anders kunne bruke opprettelsen av et testamente som en strategi for å oppnå trygghet og pleie i de siste dagene han levde

fordi han ikke hadde livsarvinger. Han hadde ei gift søster, Berthe, og ei gift stedatter, Elen Maria, men var enkemann og kona Marie Nielsdatter hadde dødd fra ham uten at de hadde fått noen "Livs-frugt". Han hørte derfor til den lille gruppa som hadde mulighet til å opprette testamente. Testasjonsretten i Norge har alltid vært svært begrensa, i motsetning til i for eksempel England.³ Fordi reglene omkring testasjon har vært så strenge og såpass klare, finnes det få eksempler på testamenter her i landet. Fra 1810 til 1854 er disse bevart i arkivet etter Revisjonsdepartementet, fordi testamentene måtte godkjennes og i utgangspunktet betales avgift for.⁴ De fleste av testamentene som finnes her, er *gjensidige testamenter*, det vil si testamenter oppretta for det meste av barnløse ektepar til fordel for hverandre, slik at den lengstlevende slipper å skifte med andre arvinger. I denne artikkelen vil jeg imidlertid konsentrere meg om de ikke-gjensidige testamentene.

Hvorfor testamentere?

Tatt i betraktning at det å opprette testamenter ikke har vært vanlig i Norge (og heller ikke er det idag), kan man spørre seg hvorfor det i det hele tatt var noen som benytta seg av denne muligheten, istedetfor å la de faste arvereglene avgjøre hva som skulle skje med de etterlatte verdiene etter ens død. Testasjonsfrihet har blitt sett på som en viktig frihet i de landene der den er mer omfattende, fordi den enkelte selv står fritt til å bestemme og disponere egne midler. Det er interessant å se på hvilke begrunnelser testatoren vil legge vekt på, hvis hun først er i en posisjon der hun står fritt til å fordele verdiene sine. Disse begrunnelsene kan man også se på i Norge hos de som tross regelverket kunne testamentere, og de kan kanskje være enda mer interessante her hvor dette ikke var en vanlig foreteelse. Ved siden av den umiddelbare tanken om at arv har blitt gitt som gaver til personer som sto testatoren nærmere

enn de lovmessige arvingene, kan man spørre seg hvorfor den eller de sto denne personen nærmere? Det kan ha vært personlig kjemi som har avgjort, men det går også an å tenke seg andre muligheter: Denne personen kan ha oppfylt spesielle forventninger hos testatoren, eller hatt større nytte av en arv enn de lovmessige arvingene. Testamenter kan slik sett ses som ledd i familiestrategi, og de kan særlig analyseres ut fra to problemstillinger. En som legger vekt på et mulig ønske om å utjevne forskjellen mellom hva kvinnelige og mannlige arvinger fikk,⁵ og en som legger vekt på behovet for å skaffe seg pleie og trygghet i sjukdom eller alderdom, eller på annen måte belønne en tjeneste.⁶ I den forbindelse kan man diskutere hvorvidt arven blir en gave, eller om den blir en forpliktelse, og hvorvidt et testamente er et "gavebevis" eller en kontrakt. Her vil jeg se nærmere på denne siste problemstillingen.

"Fængslet til Sygesengen"

Anders Olsens testamente er ikke representativt for utvalget av testamenter når man ser på den forholdsvis dramatiske situasjonen som ligger bak opprettelsen og at han disponerer til fordel for en enkelt person som angivelig ikke engang er en slektning.⁷ Det som imidlertid ikke er så uvanlig, er at en testamentarisk disposisjon blir gjort relativt kort tid før testator dør, og testamentene begynner ofte med opplysninger om testatorens helsetilstand eller høye alder. Testamentet etter enka Johanne Mathea Brøter fra Christiania er et eksempel: Hun erklærer at "[jeg] befinner mig meget Sygelig og Fængslet til Sygesengen, hvorfra jeg maa ske aldrig mere oppstaer."⁸ I mange tilfeller har man ikke rukket å skaffe stempla papir, eller den døende har vært så svak at vitnene har blitt innkalt i hui og hast og har måttet nedskrive den muntlige siste viljeserklæringen i ettertid, slik som da sognepresten Finckenhagen i Nes 30. mars 1824 ble tilkalt til gården Skøyen, fordi "Den syge og sengeliggende Pige Elen Maria Arnesdatter [forlangte] at jeg skulde forfatte hendes Testamente og sidste Villie, allene til Fordel for hendes Kjæreste, Mons Andersen Skøyen, som hun hadde udkaaret til sin Ægtemand, i hvilken henseende hun og, havde indflyttet i huset til Mandens Forældre."⁹

Eksemplet med oldingen Anders

Selv om brorparten av testamentene er oppretta kort tid før testators død, finnes det også mange eksempler på at dokumentet er skrevet flere år før det har blitt sendt inn til godkjenning. I mange tilfeller var det nok ikke tenkt at det skulle gå så lang tid. Anders Andersen Grøndahl fra Rustad i Nannestad erklærte i april 1812 at hans siste vilje var at hans brors stesønn Ole Christophersen Rustad og hans kone Marie Amundsdatter skulle arve ham hvis de "i deres huus forsyner mig med saadan Kost og Underholdning, som er passende for en gammel Mand og hvormed han kan befinde sig vel, forskaffer mig god Opvartning, i sær i Sygdoms Tilfælde, og efter min Død forskaffer mig en hæderlig Begravelse."¹⁰ Sognepresten i Nannestad attesterte i september 1825 at Ole med sin første kone Marie, og seinere med kona Marthe Michaelsdatter, hadde tatt seg av Anders i alle disse åra, "aldeles uden Betaling og Godtgjørelse nydt huuslye, Underholdning, Pleie og Tilsyn i [...] deres huus". I tillegg hadde ekteparet begravet Anders på en meget anstendig måte. "Den 13de aarige Forsorg for den 79 Aarige Olding, samt hans Jordefærds Bekostning vil, saavidt skjønnes, ikkelangt fra stige op til

hvad den Afdøde vitterlig efterlader seg", tilføyer presten, og anbefaler at paret bør få godkjenningen gratis. Anders levde altså gratis hos brorens stesønn Ole i 13 år, og overlevde blant annet Oles første kone Marie.

Arven – en gave?

Maria Ågren hevder i sin artikkel *Contracts for the Old or Gifts for the Young? On the Use of Wills in Early Modern Sweden* at det er viktig å skille mellom tre ulike typer kontrakter: Den reine kjøpskontrakten, den reine gaven, og en type kontrakt som faller mellom de andre kategoriene: Kontrakten der eiendom blir overført uten at det blir betalt penger for det, men der det skal bli gitt tjenester i retur.¹¹ Det ble knytta vilkår til testamentsarv, og slik sett er denne eiendomstransaksjonen tettere knytta opp mot bondesamfunnets ordninger for eldreomsorg, slik som kår og føderåd, enn det hører sammen med det vi tenker på som en gave. Testamenter var i større grad "Contracts for the Old" enn "Gifts for the Young". Kjeld Helland-Hansen ser det også slik, i det han drøfter testamentet i sammenheng med føderådsordningen i Norge.¹²

Testamentet forpliktet til motgave like fullt som enhver annen gave. Testamentet var en gave ikke bare med døden, men også med livet for øyet: Testator skulle underholdes livet ut av testamentarvingen. Dette er kanskje ikke god jus, men slik var det norske bonderettslige synet.¹³

Mens Maria Ågren skiller mellom "virkelige" gaver og gaver knytta til forpliktelse, er det ikke for Kjeld Helland-Hansen noen motsigelse i det at man knytter vilkår til gaver. Han viser til at det er slik det har vært fra gammelt av: Det finnes ingen "virkelige" gaver. Alle gaver krever gjengave.¹⁴ Dette forutsetter imidlertid at testamenteringen har vært kjent for arvingen og at arvingen i utgangspunktet har gått med på disse vilkårene.¹⁵ Vi ser at slike avtaler får preg av hasardspill: Det er vanskelig å se hvem som kommer til å tjene på avtalen, og om en eventuell gevinst vil stå i forhold til innsatsen. En slik avtale kunne føre til langvarige forpliktelser, slik Ole fikk merke da han måtte forsørge sin stefars bror i 13 år, og med det resultat at gevinsten (arven) ble minimal, om han i det hele tatt tjente på avtalen. Niels Olsen Krogstad derimot, satt igjen med en båt etter Anders Olsens forholdsvis kortvarige sykeleie hos ham.

Selv om man tar utgangspunkt i at en testamentsarv ikke var en "reell" gave, kan det virke noe kynisk å framstille testamenter som avtaler med sikte på å oppnå gevinst. I tillegg er det vanskelig å se ut fra de fleste testamentene hvorvidt arvingene var klar over at de var arvinger eller ikke. I mange tilfeller kan man tenke seg at arven har kommet som en uventa belønning for arvinger som har oppfylt testators forventninger, eller gjort mer enn det som kunne forventes av dem. Det finnes mange eksempler på at det går tydelig fram av testamentene at testatorene ønsker å belønne arvingene for deres innsats. Simon Aslachsen fra Ås testamenterte i 1818 alt han eide til Karen Hansdatter som "med en skjelden Ocionomie og Orden har bestyret min Huusholdning, siden jeg blev Enkemand,"¹⁶ mens husmannen Christian Andersen Hansstuen i Eidsvoll innsetter sin avdøde kones søsterdatter Ane som universalarving, fordi "jeg tror at skylde henne dette ringe Beviis paa min Taknemmelighed". Ane hadde stelt huset hans i mange år, med stor flid og redelighet.¹⁷ I disse to eksemplene er det ikke

referert til noe som kan tyde på at det har eksistert noen avtale, annerledes da med Peder Olsen fra Aurskog som erklærer at han "har taget denne min Systerdatter [Marthe Poulsdatter] i mit huus i den Hensigt, at hun skal derfor drage av kjerlig Omsorg for mig i min Alderdom til min Død og derpaa en sømmelig Begravelse."¹⁸ I hvilken grad skiller forholdet mellom Peder og Marthe seg fra forholdet mellom Simon og Karen eller Christian og Ane? Maria Ågren har funnet flere eksempler på at det bak testamenter har vist seg å eksistere (muntlige) avtaler, som først kommer fram når det oppstår arvetvist.¹⁹ En arving kan jo også ha hatt realistiske *forventninger om arv*, uavhengig av om det faktisk eksplisitt var avtalt noe.

Brutte forventninger

I sin undersøkelse fant Maria Ågren flere eksempler på foreldre som ønska å ta fra sine egne barn arv fordi de ikke stolte på at de ville oppfylle forventningene om å ta seg av sine foreldre i deres alderdom. Disse foreldrene stolte ikke på at normer som å beholde eiendom i slekta eller å hedre sin far og mor, var sterke nok til at barna ville følge dem, og foretrakk å testamentere til fosterbarn eller nieser og nevøer som de hadde større tiltro til. På 1600-tallet ble endringer i den svenske arvelovgivning debattert i Sverige. Skulle foreldrene kunne gjøre sine egne barn arveløse? Erik Lovisin i lovkommissjonen var forkjemper for at foreldrene skulle ha rett til å ta fra barna arv, barna skulle måtte strebe for å oppnå sine foreldres gunst. Lovisin vektla her den rent ytre oppførselen til barna – at de skulle streve for å oppfylle foreldrenes forventninger, mer enn faktisk kjærlighet og omsorg for foreldrene.²⁰ Vi ser her at lovkyndige menn mente at foreldre ikke kunne stole på at normene var nok, foreldrene kunne ha bruk for et ris bak speilet. Hvis ikke engang foreldre kunne stole på at deres egne barn ville ta seg av dem, hvordan kunne da mennesker uten livsarvinger stole på at noen ville trygge dem i alderdommen?

I Norge kunne ikke personer med livsarvinger disponere fritt over arv, men som vi har sett kunne barnløse forsøke å sikre seg gjennom å åpent bruke arv som et forhandlingsverktøy. Avslutningsvis vil jeg forsøke å vise hvordan dette kunne gå for seg i praksis.

Arven etter enken Elen Mathea Børresdatter

Enken Elen Mathea Børresdatter døde i 1841 i høker Guul Hendriksens hus i Christiania, der hun hadde bodd de siste åra av sitt liv.²¹ Hendriksen påsto å være universalarving etter Elen og han fikk også godkjenning på hennes muntlige testamente i juli 1841. Hendriksen la fram denne godkjennelsen i skifteretten, men møtte motbør fra statskaptein Farver Stolt, som trodde at det var han som var universalarving! Han mente at testamentet ikke kunne være gyldig. Hendriksen svarte til dette at hvis ikke dette testamentet var gyldig, ville det bli Statskassa som arva henne, da Elen ikke hadde etterlatt seg noen livsarvinger. Statskassa gjorde krav på arven etter Elen, som var på 1700 speciedaler. Farver Stolt trakk tilbake påstanden om at han var arving, og tvisten fortsatte mellom Hendriksen og Statskassa, som gjennom vitner forsøkte å bevise at Elen ikke hadde innsatt Hendriksen som arving. Saken gikk helt til Høyesterett, der Hendriksen tilslutt ble fradømt å være arving etter Elen Mathea Børresdatter.

Både Statskassa og Hendriksen førte vitner i saken. Spørsmålet var om det gikk an å bevise at Elen faktisk hadde innsatt Hendriksen som universalarving. Gjennom disse vitneprovne får vi et interessant innblikk i hvordan en barnløs kvinne brukte et testamente som et løfte, lokkemiddel eller kanskje også pressmiddel for å oppnå trygghet i alderdommen. To av vitnene som ble innkalt var Madame Dahlgreen og Johanne Johannesdatter. Elen hadde fire-fem år før sin død bodd hos ekteparet Dahlgreen. Madame Dahlgreen og Johanne Johannesdatter forklarte at de flere ganger hadde hørt Elen erklære at "hendes Eiendom skulde ved hendes Død tilfalde den, i hvis Huus hun ved Døden afgik."²² Først forklarte Madame Dahlgreen at hun hadde tolka dette utsagnet slik at Elen hadde ment henne selv og mannen, siden hun bodde i deres hus da. Seinere trakk imidlertid Madame Dahlgreen denne forklaringen tilbake og sa at det hele hadde vært en misforståelse. Allerede på denne tida da Elen hadde kommet med disse utsagnene, hadde hun nemlig begynt å vanke hos høker Hendriksen, "hos hvem hun da ønskede at komme i Huset, idet hun uden Tvivl ikke havde tænkt paa at blive hos Vidnet til sin Dødsdag."²³ To andre vitner fortalte at allerede før Elen hadde flytta inn hos ekteparet Hendriksen hadde forholdet mellom dem nesten vært som mellom "Forældre og Børn", og det ene vitnet hadde hørt henne si at "den, som pleier mig tilsidst, skal have hvad jeg efterlader mig, og det bliver Moer Hendriksen."²⁴ Vitnet Kirsti Sandvigen hadde hørt at Elen for et halvt år siden hadde sagt at hun ønska at verdien etter henne skulle tilhøre dem hun bodde hos når hun døde, og dette sa Elen etter at hun hadde flytta inn hos Hendriksen.

Farver Stolt som først hadde påstått at han var arvingen etter Elen, forklarte at han hadde vært hennes verge og derfor hadde sett mye til henne, og hun hadde gitt ham inntrykk av at forholdet til Hendriksen i den siste tida ikke hadde vært godt. Elen hadde vært misfornøyd med losji og pleie, og hadde flere ganger sagt at Hendriksen ikke skulle arve henne. Hun ønska å "unde Den sine Efterladenskaber, som pleiede hende bedst, i hvilken henseende hun henvendte sig til Vidnet [Farver Stolt] for at komme i hans Huus."²⁵ Farver Stolt hadde imidlertid ikke vært interessert i en slik avtale.

Elen forsøkte altså å bruke de midler hun hadde for å oppnå pleie og trygghet. Som enslig aldrende enke var hun antagelig nødt til å forsøke å dra nytte av de matrielle ressursene hun hadde. For meg virker det både uverdigg og litt makabert at hun er tvunget til å friste med den nytten de rundt henne vil ha av henne som død. Men samtidig eide jo faktisk Elen endel verdier, slik at hun stilte sterkere som part i en slik avtale enn gamle fattigfolk. Elen kunne stille krav til god pleie og losji, og hun kunne gå ut fra at en trussel om å flytte og gjøre vertene arveløse kunne ha en virkning. Allerede mens hun bodde hos ekteparet Dahlgreen, hadde hun kunnet pleie god kontakt med ekteparet Hendriksen og hun var blitt godt kjent med dem før hun bestemte seg for å flytte inn. Forholdet dem imellom var som mellom foreldre og barn, sa hun, enten hun tenkte på dem som ansvarsfulle, gode foreldre (mor og far Hendriksen) som kunne gi omsorg til henne som om hun var et lite, sårbart barn, eller om hun så på dem som barna hun aldri selv hadde fått, og som kunne pleie henne slik barn skulle pleie sine gamle foreldre. Hun brukte pengene sine, som nettverket hennes hadde god

kjennskap til at hun hadde, i en strategi for å sikre seg i sine siste år, og hun undersøkte ulike alternative "pleiefamilier". Da Elen ikke lenger var fornøyd med forholdene Hendriksen kunne tilby henne, vurderte hun å flytte videre.

Farver Stolt var bare en av alternativene Elen tenkte seg. Jomfru Rude og Madame Eriksen ble også innkalt som vitner, og de var overbevist om at det ikke kunne være Elens vilje at Hendriksen skulle arve henne. Elen hadde nemlig flere ganger ytret ønske om å flytte enten til Stolt eller til ekteparet Eriksen. Elen mente at Hendriksen hadde fått nok. Den som behandla henne best, skulle arve henne. I løpet av en slik samtale hadde Madame Eriksen spurt Elen om hun ville arve henne hvis Elen fikk flytte inn hos henne. Til dette hadde Elen sagt at "ja, dersom hun blev fornøiet."²⁶ Nå ble det ikke til at Elen flytta verken til Farver Stolt eller familien Eriksen, men Elen brukte altså den mulige arven etter henne som et forhandlingsmiddel. I Madame Eriksens vitneforklaring synes jeg det mest oppsiktsvekkende er at madame Eriksen også finner det legitimt å forhandle på denne måten. Hun aksepterer at Elen bruker dette middelet, og det virker heller ikke som om hun synes det er noe galt i å tilby hjelp under forutsetning av at hun skal arve.

Jeg har forsøkt å vise hvordan det å opprette et testamente kunne brukes som verktøy i familiestrategi. Dette forutsatte en åpenhet om de materielle ressursene slik som vi ser i Elen Mathea Børresdatters tilfelle. Denne måten å forhandle om egen eldreomsorg på, virker som nevnt uverdigg og litt makaber for meg, og ikke minst fremmed. Den mest åpenbare årsaken til det er naturligvis at vi lever i et samfunn med offentlig eldreomsorg der slike forhandlinger heldigvis er overflødige. Men jeg tror også litt av årsaken er den åpne måten Elen og de rundt henne snakker om hennes død på. Avtalen Elen Mathea forsøkte å forhandle fram, handla imidlertid ikke så mye om døden som den handla om livet: Hvordan hun, i samarbeid med nettverket sitt, på best mulig måte kunne oppnå trygghet og tilfredshet i hennes siste levedager.

Noter

1. Testamentet etter Anders Olsen finnes i Riksarkivet, Revisjonsdepartementets 1. kontor, Bevillingsregnskaper for Akershus stift og amt 1813-15, pk.nr 32.
2. Attest fra presten og opplysningene om Anders' død følger søknaden om godkjenning av testamentet, som ligger i samme legg, se forrige note.
3. Det har derfor vært vanligere å bruke testamenter som kilde til historiske studier i England. De har vært brukt til å belyse eiendomsforhold, f.eks i forhold til kvinners rettigheter, slik som i Erickson 1993.
4. Det var tre ulike avgiftssatser for godkjenning av testamentene avhengig av formuestilstanden til testatoren: Høyeste avgift, moderat avgift og godkjenning uten avgift. Testamentene fordeler seg nokså likt i disse tre klassene, muligens med et lite flertall av dem som er godkjent gratis.
5. Fram til endringene i Arveloven i 1854 fikk kvinnelige arvinger bare halvparten av mannlige arvingers lodd som intestatarvinger.
6. Amy L. Erickson har spesielt konsentrert seg om den første problemstillingen i sin studie av England i tidlig nytid, mens Maria Ågren som har sett på Sverige i samme tidsperiode mente å ikke kunne finne slike strategier i sine kilder og konsentrerte seg særlig om den

andre problemstillingen. Se Erickson 1993 og Ågren 2000.

7. Jeg føler meg forholdsvis trygg på at Niels ikke engang var en fjern slektning av Anders. Årsaken er at det i de fleste testamenter blir klargjort utførlig for hvilken forbindelse testatoren har med arvingen. Hvis Niels og Anders hadde vært i slekt, ville det ha blitt nevnt at de var beslekta, også om det kun var fjernt slektskap.
8. RA, Rev.dep 1.k, Bevill.regnsk Ak stift&amt, pk 37 1825/26, (fra 1825 – løpenr mangler dette året).
9. RA, Rev.dep 1.k, Bevill.regnsk Ak stift&amt, pk 37 1825/26, (fra 1825 – løpenr mangler dette året) Elen Maria ble frisk igjen og gifta seg med sin Mons. August året etter ble imidlertid Finckenhagen igjen innkalt, da Elen Maria var i "Barns Nød og udgangen tvivlsom". Hun testamenterte igjen til fordel for Mons, og i desember ble dette testamentet sendt inn til godkjenning, og da var Elen Maria død.
10. RA, Rev.dep 1.k, Bevill.regnsk Ak stift&amt, pk 37 1825/26 (fra 1825- løpenr mangler dette året).
11. Ågren, 2000.
12. Helland-Hansen 1997.
13. Helland-Hansen 1997, s. 425.
14. Helland-Hansen 1997, s. 424.
15. Det er også vanlig med vilkår som at arvingen skal betale all gjeld, og spesielt er det vanlig å kreve at arvingen skal sørge for en anstendig begravelse. Disse vilkårene velger jeg imidlertid ikke å fokusere på her. Dette er jo vilkår som det er de andre arvingene eller myndighetene som må kontrollere at blir oppfylt før de utbetaler arv.
16. RA, Rev.dep 1.k, Bevill.regnsk Ak stift&amt, pk. 34 1818-19, løpenr 42.
17. RA, Rev.dep 1.k, Bevill.regnsk Ak stift&amt, pk. 34 1818-19, løpenr 47.
18. RA, Rev.dep 1.k, Bevill.regnsk Ak stift&amt, pk. 34 1818-19, løpenr 51.
19. Ågren 2000.
20. Ågren 2000.
21. Denne saken har jeg funnet i Norsk Rettstidende (N.Rt), 1846.
22. N.Rt 1846, s. 283.
23. N.Rt 1846, s. 283.
24. N.Rt 1846, s. 284.
25. N.Rt 1846, s. 284.
26. N.Rt 1846, s. 285.

Litteratur

- Erickson, Amy L (1993): *Women & Property in Early Modern England*, London
- Helland-Hansen, Kjeld (1997): *Foderådsordningens historie i Norge*, Riksarkivaren skriftserie 3, Oslo
- Ågren, Maria (2000): "Contracts for the Old or Gifts for the Young? On the Use of Wills in Early Modern Sweden", i *Scandinavian Journal of History*

Trykte kilder

Norsk Rettstidende 1846

Kilder

Testamentene brukt i denne artikkelen: Riksarkivet, Revisjonsdepartementets 1. kontor, Bevillingsregnskaper for Akershus stift og amt 1813-15 (pk.32), 1818-19 (pk.34) og 1825-26 (pk.37)

Norges rolle i Osloprosessen

Av Hulda Mork

13. september 1993 undertegnet PLO-leder Yassir Arafat og Israels statsminister Yitzak Rabin Osloavtalen på plenen utenfor det Hvite hus i Washington. Avtalen kom som en følge av hemmelige forhandlinger mellom PLO¹ og Israel i Norge.

Som en bakgrunn for å gå nærmere inn på Norges rolle i disse forhandlingene, vil jeg innledningsvis skissere Norges historiske holdning til konflikten og nye forutsetninger for fredsforhandlinger omkring 1990, samt andre aktører i fredsprosessen i Midtøsten. Konflikten mellom israelere og palestinere har vært lang og mange parter med ulike interesser har vært involvert. Det finnes derfor ulike syn på forskjellige elementer i konflikten, og Osloavtalen er intet unntak. Et vanlig syn på de norske aktørenes rolle i forhandlingene, har vært at de fungerte som tilretteleggere. Nordmennene la til rette for samtaler, men overlot forhandlingene til de to partene. I den senere tid har dette synet vært omdiskutert, da enkelte mener at den norske rollen beveget seg utover grensene for tilrettelegging, og at nordmennene hadde en mer aktiv rolle.

Norges rolle fram til ca 1990

I store deler av etterkrigstiden har Norge hatt et nært forhold til Israel. Det finnes mange årsaker til dette. Etter andre verdenskrig fantes det støtte i deler av verdensopinionen for opprettelsen av en jødisk stat i Palestina. Norge var blant de tydeligste støttespillerne i startfasen. Med kristendom som statsreligion baserte den norske sympatien seg på et sterkt religiøst fundament. I Bibelen, men også i bøker, filmer og på skolebenken, fikk man et bilde av Palestina som jødernes rettmessige land.² I tillegg har arbeiderbevegelsene i Norge og Israel hatt et svært nært samarbeid i store deler av perioden. Den norske arbeiderbevegelsen så på opprettelsen av Israel som

et ideelt sosialistisk samfunn bygget fra grunnen. At Israel kom ut av "Palestinadebatten" som en suveren stat, mens palestinerne ble spredt og manglet en stats kjennetegn, var med på å gjøre at palestinerne mer eller mindre forsvant ut av samfunnsdebatten.³

Fra en nærmest ensidig israelfvennlig holdning på 1940-, 50- og utover på 1960-tallet, skjedde det på 1970-tallet en gradvis dreining mot en mer balansert innstilling i forhold til partene. Denne endringen hadde blant annet forbindelse med utfallet av Seksdagerskrigen i 1967, hvor Israel viste seg overlegen sine arabiske naboer. Disse hadde tradisjonelt blitt oppfattet som aggressive og truende overfor Israel. Samtidig pågikk en politisk radikaliseringsprosess i Norge; dette ga en generasjon som var mindre farget av Holocausts virkninger, plass i det politiske toppsjiktet. PLO utviste på samme tid større kompromissvilje, mens den israelske regjeringen etter Likuds valgseier i 1977 viste seg fra en stadig mer steil side.⁴ Selv om en mer kritisk holdning og en viss forskyvning av det gode forholdet til Israel gjorde seg gjeldende mot inngangen av 1980-tallet, fortsatte likevel de pro-israelske holdningene å være de utslagsgivende i norsk Midtøstenpolitikk.

Fra begynnelsen av 1980-tallet så man et norsk engasjement for anerkjennelse av PLO som palestinernes representant på flere områder. Fra 1981 var Det Norske Arbeiderparti i opposisjon. En slik situasjon gjorde det lettere å presse igjennom en mer pro-palestinsk holdning enn om partiet hadde sittet i regjering. Kontakt ble opprettet med palestinerne via arbeiderpartiet

og fagforeningene.⁵ Fra 1982 besøkte flere AP-ledere PLO-leder Yassir Arafat i Tunis. Ved å gjøre dette tok Norge et stort skritt i retning av anerkjennelse av PLO, men var likevel et av de absolutt siste vestlige landene til å opprette kontakt med organisasjonen.⁶

Tiden er moden - nye forutsetninger omkring 1990

Omkring 1990 skjedde det en rekke endringer på internasjonalt, regionalt og nasjonalt plan som endret forutsetningene for en løsning av Palestinakonflikten. Jeg vil kort nevne noen av de viktigste endringene. I 1989 tok den kalde krigen slutt, og to år etter kollapset Sovjetunionen. USA var eneste gjenværende supermakt, og et internasjonalt samarbeid i forbindelse med konflikthåndtering ble enklere. Sovjets sammenbrudd endte stormaktens tradisjonelle støtte til de arabiske landene. Med dette ble teppet trukket bort under bena på den arabiske motstanden mot en overenskomst med Israel.⁷

Golfkrigen 1990 - 1991 hadde også store konsekvenser for regionen. Israel befant seg plutselig på samme side som størsteparten av de arabiske landene i en konflikt.⁸ PLO var derimot på motsatt side. Det ble tydelig at myten om arabisk enhet i Midtøsten ikke stemte overens med virkeligheten. USA så ikke lenger på Israel som eneste mulige allierte i området.⁹ PLOs støtte til Saddam Hussein svekket organisasjonen kraftig. PLO ble kraftig fordømt og mistet store deler av sitt økonomiske fundament. Organisasjonen var allerede i eksil, men ble nå ytterligere marginalisert.

Også endringer på det nasjonale nivået, både innad i Israel og blant palestinerne, bidro til en ny situasjon. Blant annet i forbindelse med marginaliseringen av PLO hadde en ny palestinsk elite gradvis vokst fram i de okkuperte områdene, og denne lyktes i å skape oppmerksomhet rundt palestinerne vanskelige situasjon.¹⁰ Både israelere og amerikanere begynte å stille spørsmålsteget ved den israelske okkupasjonsens legitimitet. For Israel ble dessuten okkupasjonen en stadig større økonomisk byrde. Tanken om palestinsk autonomi begynte å melde seg. Den militante islamske motstandsbevegelsen (Hamas og Islamsk Jihad) vokste og ble mer radikal. Arafat følte sin lederstilling truet av bevegelsen, mens Israel fryktet et fundamentalistisk palestinsk lederskap. Frykten for denne bevegelsen ble et felles fundament for Israel og PLO.¹¹ I Israel tapte Likud valget til fordel for Arbeiderpartiet i juni 1992 og forholdene ble ytterligere endret. Arbeiderpartiet, med statsminister Yitzhak Rabin i spissen, var generelt mer moderat enn Likud. I tillegg hadde partiet vunnet valget med et program som inneholdt en fredsavtale med palestinerne. Begge parter så nå klart ulempene ved en fortsatt konflikt, og begge så tydeligere behovet for en løsning.

Andre fredsaktører

Det var ikke mangel på fredsinitiativ som hadde hindret en løsning i alle disse årene. Seksdagerskrigen i 1967 var et vendepunkt i denne forbindelsen og fungerte som avspark for en rekke internasjonale anstrengelser for å få en slutt på konflikten. I forbindelse med denne krigen vedtok FN resolusjon 242 i et forsøk på å få Israel til å trekke seg ut av de okkuperte områdene. Men for å få resolusjonen godkjent

i verdensorganisasjonen ble den skrevet på en måte som ga mulighet for ulike tolkninger. Resolusjon 242 har blitt anvendt i alle fredsforhandlinger siden, men har som følge av denne uklarheten hatt begrenset kraft.

Foruten FNs forsøk på meglings har blant annet Sverige forsøkt å bidra med en løsning. I 1988 spilte Sverige en viktig meglingsrolle i Midtøsten, noe som førte fram til åpningen av en kanal mellom USA og PLO. Midtøsten-problematikken hadde stått på den svenske dagsorden i hele perioden, slik den også hadde gjort i Norge. Forskjellen mellom de to landene var at Sverige hadde et mer problematisk forhold til Israel helt fra starten, og i tillegg en mer kritisk holdning overfor USA. Israel var ikke fornøyd med svenskens innsats, og dermed var ikke Sverige en tredjepart de kunne akseptere.¹²

I løpet av etterkrigstiden har USA gjentatte ganger tatt initiativet til fredsforhandlinger i Midtøsten. En fredsavtale som omhandlet konflikten mellom palestinerne og israelere, var Camp David-avtalen mellom Israel og Egypt fra 1978. Amerikanerne tok også initiativet til den internasjonale konferansen i Madrid, som startet 30. oktober 1991. Ingen av forsøkene førte til en løsning av konflikten.

Årsakene til at forhandlingene i Madrid strandet kan være med å forklare hvorfor forhandlingene i Norge førte fram til en avtale. Israelere og palestinerne deltok med ulike motiver og ønsker: Israel ønsket å bedre forholdet til USA, men var ikke interessert i å drive forhandlingene framover. Palestinerne ønsket anerkjennelse og bedret status, men utestengingen av PLO gjorde forholdene vanskelige. Det skulle dessuten vise seg at de lokale representantene ikke var så moderate som Israel hadde håpet, og samarbeidet ble vanskelig. Medias oppmerksomhet og stadige lekkasjer til pressen ble også et problem. Den nødvendige tilliten for å inngå kompromisser var ikke til stede.

Norge på banen

Da forhandlingene i Washington stod fast mot slutten av 1992, ble behovet for en alternativ kanal tydelig. Det ble også klart at det var nødvendig med direkte samtaler mellom PLO og Israel for at partene skulle komme til enighet. Oslokanalen var en av flere kanaler som kom i stand som et forsøk på å løse opp i den fastlåste situasjonen i Washington. Det var i den norske kanalen gjennombruddet skulle komme.

Arafat hadde allerede i 1979 gitt uttrykk for et ønske om en mulig norsk kanal til den norske diplomaten Hans Wilhelm Longva. Dette forslaget ble gjentatt flere ganger i årene som fulgte, men uten hell. Som følge av innsatsen fra FAFO-leder Terje Rød Larsen, hans kone, diplomaten Mona Juul, og statssekretær i Utenriksdepartementet Jan Egeland, møttes imidlertid representanter fra PLO og Israel for første gang til topphemmelige direkte samtaler i Oslo i begynnelsen av januar 1993. De tre nordmennene skulle bli sentrale aktører i forhandlingene i Oslo. De viktigste personene i forhandlingene var likevel representantene fra de to partene i konflikten. Fra Israel møtte akademikerne Yair Hirshfeld og Ron Pundak, fra palestinerne møtte PLO-representant Abu Ala, økonomen Maher El Kurd og landbruksingeniøren Hassan Asfour.¹³

Forhandlingene kan deles inn i to faser.¹⁴ I den første fasen ble et arbeidsforhold etablert mellom partene, og et utkast til en prinsipperklæring ble skrevet. Dette var stor framgang fra den tidligere situasjonen, men ikke nok til å drive forhandlingene videre. Omkring mai samme år virket det som lederne i Israel og PLO ville satse på den norske kanalen. Nye deltakere kom til fra israelsk side fordi akademikerne ikke hadde myndighet til å inngå bindende avtaler. Regjeringsrepresentant Uri Savir og juristen Joel Singer ble sendt til Oslo. Det var nå tydelig at statsminister Rabin også var med i kulissene. De hemmelige forhandlingene gikk fra å være en akademisk, utforskende diskusjon til å bli offisielle forhandlinger. Omtrent samtidig med denne opptrappingen fikk Norge ny utenriksminister. Johan Jørgen Holst tok over for Thorvald Stoltenberg. Dette markerte en intensivering også fra norsk side ettersom utenriksministeren nå begynte å ta større del i forhandlingene. Som følge av den israelske oppgraderingen ble palestinerne nødt til å gjøre store innrømmelser i forhold til det midlertidige dokumentet som hadde blitt skrevet tidligere i prosessen.

Forhandlingene munnet ut i en avtale, og 20. august 1993 ble en endelig prinsipperklæring undertegnet i Oslo. Denne erklæringen fungerte som en slags timeplan for fremtidige forhandlinger, hvor de mest problematiske temaene ble utsatt til framtiden. Noe ble likevel bestemt: PLO-ledelsen kunne dra tilbake til de palestinske områdene, og palestinerne oppnådde selvstyre på Gazastripen og i den lille byen Jeriko på Vestbredden. Det palestinske selvstyret var definert til fem områder: turisme, skattlegging, velferd, helse og utdanning. De skulle også få sin egen politistyrke og et eget parlament. Det israelske militæret skulle trekke seg ut av selvstyreområdene, men fikk likevel kontroll over all sikkerhet og beholdt retten til øyeblikkelig gjenokkupasjon om dette ble nødvendig.

Den norske rollen

Det er nærliggende å påstå at avtalen reflekterer den kraftige asymmetrien i maktforholdet mellom partene, og at avtalen var mest fordelaktig for israelerne. Dette kan man påstå fordi palestinerne oppga mange av sine opprinnelige krav i løpet av forhandlingsperioden i Oslo. Ingenting i den endelige prinsipperklæringen pekte mot en framtidig palestinsk stat eller aksepterte palestinerne nasjonale rettigheter. En mulig årsak til dette var at okkupasjonsmakten Israel var sterk som den givende part, mens palestinerne hadde lite å spille ut i forhandlingene.

Forutsetninger

Hva gjorde at Arafat så til Norge? At begge parter i en konflikt godkjenner meglere i forhandlinger, nevnes ofte som en viktig ingrediens i effektive forhandlinger.¹⁵ I dette tilfellet var det særlig viktig at Israel, som den klart sterkeste parten, kunne akseptere en mulig tredjepart. "Mediators are accepted by the adversaries not because of their impartiality, but because of their ability to influence, protect, or extend the interest of each party in the conflict."¹⁶ I Norge fant Israel en akseptabel tredjepart. Norge sto i en særposisjon i Europa i forbindelse med sitt nære forhold til Israel og sin sene anerkjennelse av PLO. Norge sto utenfor EU og var gjennom NATO en nær alliert av USA. EU hadde lenge vært negativ til Israels politikk overfor palestinerne, mens USA i lang tid hadde stått på israelsk side

i Midtøstenkonflikten, samt i en årrekke stilltiende godtatt israelsk undertrykkelse av palestinerne.¹⁷

Fra palestinsk ståsted skulle man ved første øyekast tro at dette virket negativt for Norges forutsetning for å bli tredjepart i fredsforhandlinger. Men Arafat forsto at en løsning på konflikten var avhengig av israelsk og amerikansk aksept av omstendighetene for en eventuell forhandling. Norge var i tillegg et land som hadde internasjonal anseelse i forbindelse med fredsarbeid. Som et lite land hadde Norge ingen mulighet til å yte direkte press på noen av partene og kunne heller ikke mistenkes for å ha egeninteresser i Midtøsten. Den geografiske og kulturelle avstanden til konflikten skapte dessuten en nøytral basis for forhandlingene som kunne være med på å skape større symmetri under selve prosessen. Dette gjorde at den palestinske delegasjonen følte seg på linje med de israelske representantene, og denne psykologiske faktoren lettet kanskje samtalen noe.¹⁸ Norges gode forhold til begge parter, men også til USA, var kanskje en forutsetning for opprettelsen av en norsk kanal.

I tillegg ga den norske politiske kulturen muligheten til et nært samarbeid mellom statsadministrasjon og forskningsinstitusjoner. Samtalene ble finansiert av den norske staten, men foregikk under dekke av et forskningsprosjekt. Et samarbeid mellom Utenriksdepartementet og forskningsstiftelsen FAFO gjorde de norske aktørene i stand til å tilby partene en forhandlingsmodell der det var mulig å benekte forhandlingenes eksistens.¹⁹

Tilrettelegger eller aktiv megler?

Ulike konflikttyper krever ulik håndtering. I den vedvarende og alvorlige konflikten mellom israelere og palestinere, hvor begge parter hele tiden hadde nølt med å delta i direkte forhandlinger, synes involvering av en tredjepart å gi de beste utsikter for en løsning.²⁰ I følge Jacob Bercovitch eksisterer det et klart forhold mellom hva meglere gjør og utfallet av meglingen. Han nevner tre ulike strategier for megling: "In ascending order of mediator involvement, we have communication-facilitation strategies, formulation strategies and manipulative or directive strategies."²¹ Dette innebærer et spenn mellom to ytterpunkter i graden av tredje aktørs deltagelse: Ren tilrettelegging i motsetning til aktiv, rettleidende megling. Bercovitch nevner at disse strategiene ikke utelukker hverandre. Spørsmålet blir her i hvilken grad Norge var involvert i selve forhandlingene i Oslo fra januar til august 1993. Dette er et vanskelig spørsmål å besvare: Hvordan definerer man de ulike formene for megling? Hvor går grensene mellom den ene og den andre typen? Spilte Norge kun én rolle, eller beveget aktørene seg på tvers av disse grensene?

At Norge fungerte som tilrettelegger gjennom hele perioden, er det liten tvil om. Under samtalen i Oslo møttes representanter for PLO og Israel til forhandlinger for første gang. I denne situasjonen var det viktig å skape en stemning som kunne løse opp det fiendtlige bildet partene hadde av hverandre. Bercovitch hevder at en av de viktigste ytelser en tredjepart kan gi, er å hjelpe partene til å forstå konflikten og å sørge for at partene kan bli kjent med hverandre.

De norske aktørene sørget for uformelle samtaler i en varm, vennlig og intim atmosfære. Samspillet mellom personene

rundt forhandlingsbordet i Norge har blitt omtalt som godt og ledig, og blir ofte referert til som "Oslo-ånden". De norske aktørene tok seg av alle praktiske gjøremål, som å sørge for mat og drikke, et sted å være, booking av billetter og transport. Nordmennene strebet etter mest mulig symmetri i behandlingen av partene på det praktiske planet. Dette synes å samsvare med Bercovitchs utsagn, forholdene lå til rette slik at representantene kunne bli kjent med hverandre og dermed skjelne holdninger og posisjoner hos hverandre, samt moderere sitt syn på den andre part. Dette kunne bidra til å skape den tillit som var nødvendig for vilje til å komme til enighet. Det norske teamet blir av mange ansett som en unik gruppe. De var velutdannede mennesker med god kjennskap til konflikten. De var gode lyttere og visste gjennom sin kunnskap hva de skulle lytte til, og de hadde derfor også evnen til å aksentuere felles interesser hos partene. De norske aktørenes rolle var å hjelpe til med å holde kanalene åpne ved å dempe spenningen og sørge for at partene til enhver tid var sammen. Dermed dro de ikke hvert til sitt hver gang samtalene støtte på problemer. De norske aktørene har forøvrig selv vektlagt sin egen rolle som tilretteleggere i forhandlingene.

I Jane Corbins bok om Osloavtalen framstilles forholdene som passende for en tilbaketrukket norsk tilretteleggerrolle fordi begge parter i konflikten følte en gjensidig avhengighet av hverandre. PLO var kraftig svekket og desperat etter igjen å få fotfeste i de palestinske områdene, mens Israel på sin side nå var redde for at det ikke skulle finnes et PLO å forhandle med. Å komme til enighet med de ekstremistiske palestinerne fra de okkuperte områdene ville være enda vanskeligere.²² Dette hadde blitt tydelig under Madridkonferansen. Corbin hevder at nordmennene holdt fast på prinsippet om ikke-innblanding helt til siste time av forhandlingene. Den norske kanalen var "triumfens time for metoden med å formidle snarere enn å megle. [...] Han [Holst] hjalp til, han la fram ulike alternativer, men sa ikke hvilket som burde velges."²³

Utvikling i den norske rollen?

I et intervju med Morgenbladet uttalte forfatteren av boken *Fred i vår tid – Retorikken bak Oslo-prosessen*, Arne Ørum: "Samtidig som man har understreket at de norske tilretteleggerne ikke var forhandlere, men bare tilretteleggere, har disse likevel blitt framstilt som en slags superforhandlere med nærmest magiske evner til å løse problemer og drive prosessen videre."²⁴ Lar tilretteleggerrollen, hvor Norge holdt seg nøytralt i bakgrunnen, seg forene med dette bildet? Hilde Henriksen Waage argumenterer for at graden av involvering fra de norske aktørenes side endret seg underveis. Hun mener at det ofte var behov for assistanse fra en tredjepart i den andre fasen i forhandlingene, da kanalen var i krise. Samtidig ønsket den nye norske utenriksministeren en mer aktiv personlig rolle. Hans mål ved siden av å hjelpe partene til enighet var å sikre Norges rolle i fredsprosessen. Dette var et prestisjeoppdrag han neppe ville la gå tapt uten å kjempe. Etter Israels oppgradering av samtalene og påfølgende hardere krav, var det vanskeligere for representantene å håndtere situasjonen på egenhånd. Gradvis beveget nordmennene seg over i en ny, mer aktiv meglerrolle. Waage argumenterer for at Israels nye, lite fleksible stilling tvang Norge til å ta et standpunkt. Nordmennenes mål var å hindre kanalen i å kollapse, og eneste utvei ble å holde prosessen

i gang på Israels premisser, ellers ville hele forhandlingen falle til grunnen. Det var jo Israel som skulle gi fra seg land og myndighet. Dette innebar at de norske aktørene arbeidet aktivt for å overtale palestinerne til å godta israelernes tilnærming til forhandlingene. Waage henviser blant annet til et brev fra Holst til den israelske utenriksministeren Shimon Peres, der den norske utenriksministeren fortalte at han hadde sagt til Arafat at hans mål ikke var realistiske.²⁵ Hun finner ikke lignende bevis for at nordmennene forsøkte å bearbeide israelerne på samme måte. Til grunn for denne framstillingen ligger en oppfatning av en grunnleggende asymmetri i situasjonen på tross av nordmennenes tilsynelatende streben etter symmetri. Kun på overflaten ble representantene behandlet likt. Waage mener det ikke fantes noe alternativ hvis de norske aktørene ønsket å holde kanalene åpne. De måtte agere innenfor de gitte rammer, eller ikke agere overhodet. Man kunne bare krysse fingrene og håpe at Israel hadde et genuint ønske om fred.

Her er det viktig å nevne at PLO også hadde en viss grad av valg i og med at en avtale er avhengig av godkjenning fra to parter. Norge hadde ingen muligheter til å presse gjennom en slik avtale. Kanskje var ikke avtalen så lite fordelaktig for PLO likevel? Anerkjennelse av PLO som verdig deltaker ved forhandlingsbordet var et skritt i retning av å ta tak i det skjeve forholdet mellom partene. Tidligere hadde ikke forhandlinger vært mulig overhodet. Sånn sett var den norske kanalen med på å tippe litt på den asymmetriske situasjonen. PLO var ikke en inaktiv part som ble etterlatt på bar bakke; de ble blant annet innvilget selvstyre på Gaza og i Jeriko, noe som var et utgangspunkt for utviklingen av en palestinsk myndighet. Hvis den norske rollen og selve avtalen speiler det asymmetriske maktforholdet mellom partene er dette fordi denne løsningen kanskje var den eneste mulige.

Å plassere de norske aktørene i en bås for tilretteleggere eller i en bås for aktive meglere er vanskelig. For det første er det vanskelig å definere grensene mellom de to rollene. I hvor stor grad kan en tredjepart involveres før den på et eller annet plan har innflytelse? For det andre følger jeg Waages påstand om økende norsk aktivitet i løpet av prosessen. De norske aktørene beveget seg på tvers av den tidligere nevnte, noe uklare grensen. Utviklingen i den norske rollen skjedde fordi den var nødvendig for å holde kanalene åpne. En norsk meglerrolle må likevel ha vært begrenset ettersom Norge manglet muligheten til å presse den ene eller den andre parten. Som Bercovitch skriver, utelukker ikke den ene rollen den andre.

Var Norges forutsetninger for en tredjepartsrolle unike, eller kunne andre aktører ha oppnådd et lignende resultat? En ren tilretteleggerrolle burde vært mulig å erstatte med alternative aktører, i alle fall på personplan. Den norske gruppen var en godt sammensatt gruppe som samhandlet bra med de andre aktørene, men jeg tror likevel at enhver aktør som er villig til å stille opp med et fungerende dekke og med mulighet til å finansiere et slikt prosjekt, i teorien kunne fylle denne rollen. Hvis man derimot anser Norges rolle som en aktiv meglerrolle, står Norge i større grad i en særposisjon. Landets lange, tradisjonsrike forhold til Israel, men samtidige kommunikasjon og gode forhold til PLO, samt vilje og mulighet til å holde hemmelig og finansiere en kanal, muliggjorde en slik rolle. For

å sette Norges stilling i relieff, vil jeg igjen nevne det svenske meglingsforsøket på slutten av 1980-tallet, som strandet på Sveriges gode forhold til palestinerne. Norge hadde på begynnelsen av 1990-tallet det Sverige manglet, og i en moden situasjon skulle dette vise seg tilstrekkelig for å gjennomføre vellykkede forhandlinger. Rent teoretisk ville det kanskje vært mulig å erstatte Norges rolle, men i praksis var det Norge som fylte kravene.

Avtalens skjebne

Den norske rollen i forhandlingene som ledet fram til utarbeidelsen av Osloavtalen, var kompleks. I utgangspunktet skulle de norske aktørene sørge for hemmeligholdelse av samtale og legge til rette for en god atmosfære rundt uformelle samtaler. Denne rollen fylte de gjennom hele perioden. Da samtale ble oppgradert til offisielle forhandlinger, ble Norge likevel trukket dypere inn i forhandlingene. Som følge av det skjeve maktforholdet mellom partene hadde de norske aktørene begrenset spillerom. Nordmennene måtte agere innenfor de rammer som fantes, eller ikke agere overhodet. For Norge var det viktig å fullføre et slikt prosjekt. Ved siden av å utfylle et idealistisk mål om å finne en løsning på konflikten, kunne en slik løsning også føre med seg internasjonal anerkjennelse. Kanalen ble holdt åpen, nå i større grad på israelske premisser: De norske aktørene var med på å forsøke å overtale palestinerne til å godta den israelske tilnærmingen til forhandlingene. Likevel mener jeg den norske rollen som aktiv forhandler må ha vært begrenset. Norge er i den store sammenhengen et lite land og hadde ingen makt til å presse gjennom en avtale. De ulike partenes forutsetninger og ønske om å komme til enighet var den avgjørende faktoren for avtalens utforming. Selv om begrepene tilrettelegger og *aktiv megler* er vanskelig å definere helt klart, kan man hevde at de norske aktørene beveget seg på tvers av grensene mellom tilrettelegger og aktiv megler, og den norske rollen er derfor vanskelig å plassere i den ene eller den andre kategorien.

Osloavtalen var utfallet av et kreativt forsøk på å skape fred. En fredsavtale ble undertegnet av de to fiendene for første gang i løpet av en periode på ca 45 år. I dette perspektivet kan man kanskje si at forhandlingene var en suksess. Men dessverre føyer det norske fredsforløpet seg inn i den lange rekken av mislykkede fredsforløp i Midtøsten. Det ble ingen varig fred. Grunnet avtalens utforming og det asymmetriske maktforholdet partene imellom, krevde en gjennomføring en bestemt og sterk ledelse hos begge parter, men særlig hos Israel som den givende part. Avtalen støtte på store utfordringer og skarp kritikk innenfor begge leire. Da forholdene igjen endret seg utover på 1990-tallet, blant annet med Rabins død og en gryende høyrebølge i Israel, skulle det vise seg at en timeplan for nærmere forhandlinger ikke var tilstrekkelig for en varig fred mellom israelere og palestinere. Likevel var kanskje denne timeplanen det beste man kunne oppnå, slik situasjonen var da tiden var moden for forhandlinger på begynnelsen av 1990-tallet. De norske aktørene gjorde så godt de kunne innenfor de gitte rammer, og de handlet antagelig med de beste motiver. Man kunne bare håpe på at et genuint ønske om fred hos begge parter kunne føre fram til en endelig løsning av konflikten. Som det gamle ordtaket sier: Veien til helvete er brolagt av gode forsetter.

Noter

1. Palestinian Liberation Organization.
2. Waage H. H 2000, *Norwegians? Who needs Norwegians? Explaining the Oslo Back Channel: Norway's Political Past in the Middle East*, s. 25.
3. Christieson K. (2001): "U.S Policy and the Palestinians: Bound by a Frame of Reference", i *Journal of Palestine studies*, s. 57.
4. Shlaim A. 2001, *The Iron Wall*, s. 353.
5. Waage 2000, s. 53-54.
6. Waage 2000, s. 87.
7. Shlaim 2001, s. 485.
8. Shlaim 2001, s. 474.
9. Shlaim 2001, s. 484.
10. Økende frustrasjon blant de lokale palestinerne førte til den første Intifadaen i 1987. Intifada er navnet på det folkelige palestinske opprøret mot israelsk militære i de israelsk-okkuperte områdene på Vestbredden og i Gaza.
11. Shlaim 2001, s. 459.
12. Waage 2000, s. 56-61.
13. Corbin J. 1994, *Den norske kanalen: De hemmelige Midtøsten-forhandlingene*, s. 53-54.
14. Waage 2004.
15. J. Bercovitch, 1997, "Conflict Management and the Oslo Experience" *International Negotiation: a Journal of Theory and Practice*, No 2, s. 228.
16. Waage 2004, s. 5. Sitat av Bercovitch.
17. Neff D. 1995, *Fallen Pillars. U.S Policy towards Palestine and Israel since 1945*, s. 184.
18. Bercovitch 1997, s. 230.
19. Corbin 1994, s. 7.
20. Bercovitch 1997, s. 219.
21. Bercovitch 1997, s. 231.
22. Corbin 1994, s. 224.
23. Corbin 1994, s. 171
24. Strøksnes M.(2004 "Osloavtalen: Prestisjeprojektet som feilet", *Morgenbladet* 5. – 11. mars, s. 6-8
25. Waage 2004, s. 232

Litteratur

- Bercovitch, Jacob (1997): "Conflict Management and the Oslo Experience", i *International negotiation: a Journal of Theory and Practice*, No. 2.
- Christieson, Kathleen (1997): "U.S Policy and the Palestinians: Bound by a Frame of Reference", i *Journal of Palestine Studies*, Vol. 26, No. 4.
- Corbin, Jane (1994): *Den norske kanalen: De hemmelige Midtøsten-forhandlingene*, Tiden Norsk Forlag, Oslo.
- Neff, Donald (1995): *Fallen Pillars – U.S Policy towards Palestine and Israel since 1945*, Institute for Palestine Studies, Washington D.C.
- Shlaim, Avi (2001): *The Iron Wall*, W. W. Norton & Company, New York.
- Strøksnes, Morten (2004): "Osloavtalen: Prestisjeprojektet som feilet", *Morgenbladet* 5-11 mars.
- Waage, Hilde Henriksen (2000): *Norwegians? Who needs Norwegians? Explaining the Oslo Back Channel: Norway's Political Past in the Middle East*, PRIO, Oslo.
- Waage, Hilde Henriksen (2004): "Peacemaking is a Risky Business" *Norway's Role in the Peace Process in the Middle East, 1993-1996*, PRIO, Oslo.

Kvinne, kjenn din kropp

Av Trine Berg, Ingerd Veiden Brakstad og Inger Hilde Killerud

I fjor utkom hittil siste utgave av boka Kvinne, kjenn din kropp på Pax Forlag.¹ Historien om den i alt 628 sider tykke boka med glanset forside og store, knallrosa bokstaver går tilbake til Danmark i 1975.

Siden 1975 (den første utgaven kom ut på norsk i 1976) har boka *Kvinne, kjenn din kropp* kommet ut i tre utgaver i tillegg til den originale. I Danmark har utgivelsesårene for de forskjellige utgavene vært 1975, 1983, 1992 og 2001. Med nyutgivelser omtrent hver tiende år gir *Kvinne, kjenn din kropp* oss et interessant, og til tider slående, innblikk i de siste 30-års skandinaviske kvinnekamp, feministisk tenkning, og kvinners forhold til både seg selv, hverandre og samfunnet.

Prosjektet hadde sitt utspring i den danske *Rødstrømpebevegelsen*, en dansk feministisk gruppering med et marxistisk inspirert idegrunnlag. *Rødstrømpebevegelsen* samlet seg under paroler som "Ingen klassekamp uten kvinnekamp, og ingen kvinnekamp uten klassekamp" og "Det private er politisk". De hadde en aksjonistisk profil, hvor blant annet BH-brenning og okkupering av busser inngikk som en del av kampen.²

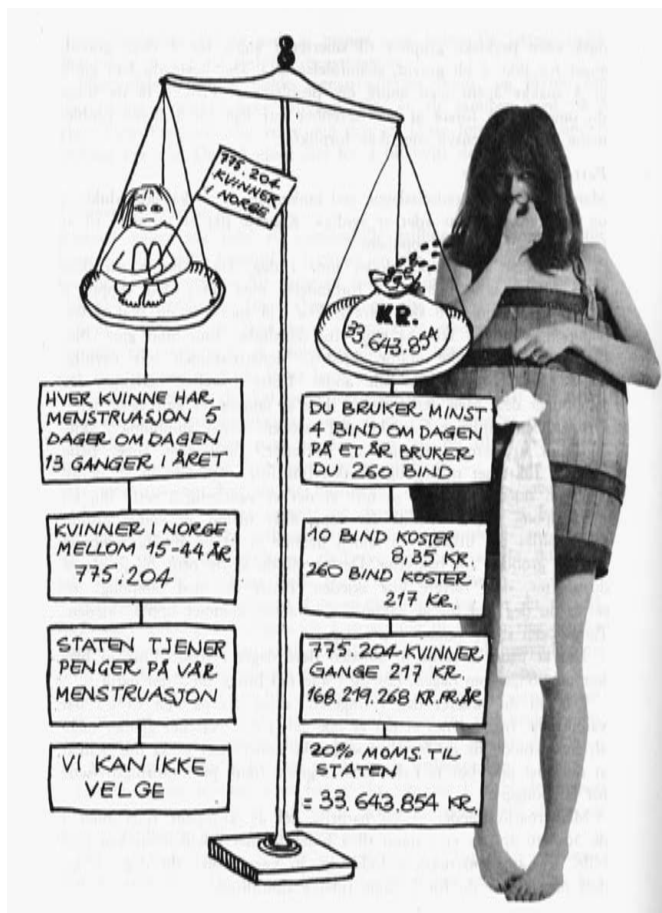
Bevegelsen opererte med såkalte "basisgrupper" hvor kvinner kunne møtes og utveksle personlige erfaringer og opplevelser. Med dette ønsket man å åpne kvinners øyne for at mange av problemene de støtte på som kvinner ikke var av personlig art, men skyldtes samfunnsstrukturer, og var noe som angikk alle kvinner. Målet med denne bevisstgjøringen var at kvinnene skulle forene seg i felles kamp, en kamp som skulle føre til en

samfunnsomveltning hvor marxisme og likestilling mellom kjønnene ville være rådende.

Den originale *Kvinde kend din krop* var opprinnelig ment som en enkel trykksak om selvhjelp for kvinner. Den var et grasrotprosjekt, hvor studenter deltok på frivillig basis. Pamfletten skulle være skrevet av kvinner, om kvinner, for kvinner. Forfatterne oppdaget imidlertid at behovet for opplysning rundt både kvinnekroppen og kvinnens stilling i samfunnet var så stort at de utvidet prosjektet til en bok. Boka ble altså skrevet med erkjennelsen av at datidens kvinner verken visste mye om sin egen kropp, eller selv hadde full råderett over den.³

Å undersøke seg selv

Forfatterene bak boka er også kritiske til det skjeve forholdet mellom legen (den aktive, mannlige) og pasienten (den passive, kvinnelige). "Hvorfor er vi redde for leger og hvorfor gruer vi oss til å gå til dem?"⁴, spørres det i boka, og ved siden av å peke på de praktiske vanskene med å gå til legen midt på dagen (det er både dyrt og vanskelig å få fri fra jobben), vises det til at det er vanskelig å "argumentere med legen under en gynekologisk undersøkelse, når hun ligger med beina i været"⁵. Kvinnene blir oppfordret til å skaffe sitt eget plast-spekulum

og lære å undersøke seg selv med det, og ta dette med til den gynekologiske undersøkelsen, istedetfor å bli undersøkt med "legens store, kalde metall-spekulum". Forfatterne minner oss på at de fleste leger er menn og at endel mannlige leger "tror faktisk at vi forbinder noe seksuelt og godt med å bli undersøkt med et spekulum!"⁶ Kvinner bør ta ansvar for sin egen kropp og lytte til egne symptomer istedetfor å la andre definere seg selv og sin kropp. Det å bli kjent med sin egen kropp gjennom å lære å gjennomføre gynekologiske undersøkelser på seg selv, er bare en del av å bli bevisst på seg selv og dermed kunne stille spørsmålsteget ved måten pornoindustrien, reklamefolk, gamle patriarkalske myter, massemedia, kulturindustrien og legevitskapen definerer kvinnen på.⁷

Menstruasjonen som politisk

Det er også viktig at kvinner snakker åpent sammen om problemene, slik kan de finne ut at det de trodde var personlige problemer, er generelle problemer for kvinner. "Boka skal gjøre det lettere å kjenne igjen et symptom og lettere å se tingene i en – politisk sammenheng"⁸. Helseproblemer må ses som et av flere symptomer på det samme: Kvinneundertrykking, og det den enkelte trodde var privat, er politisk. Et eksempel er menstruasjonen, som er belagt med skam. Kosmetikkindustrien tjener seg rik på mytene om at kvinner er urene fra naturen, gjennom å selge intimspray, kroppsspray, parfyme, intimservietter[...].⁹ Det advares mot tamponger:

Mange kvinner er redselsslagne ved tanken på at de kanskje "lukter" og ved tanken på at "det er synlig". Kanskje det er grunnen til at tamponger er blitt så populære[...]. Menstruasjonen blir usynlig,

og du kan svømme som alle andre. Dette forteller reklamen for tamponger deg. Men den forteller ikke at tamponger kan være helsefarlige.[...]. Dersom du skjærer deg i fingeren, suger du på den til du når vannkrana. Ingen synes at det er noe galt i det. Når det gjelder menstruasjonsblod blir de fortalt noe ganske annet: Det er så lite delikat at du helst ikke bør ta i det med fingrene (tenk på innføringshylsene for tamponger)[...]. Jo mer udelikate en kan innbille deg at menstruasjonsblodet er, jo verre føler du deg- og dess mer kjøper du for å vinne tilbake sjøllittlen.¹⁰

Hvem er det som tjener på vår menstruasjon som vi ikke kan velge bort? Jo, ved siden av bind- og tampongfabrikkene, tjener staten penger på våre biologiske funksjoner. Tampongene er frikjent i den nye utgaven av "Kvinne kjenn din kropp", og borte er regnestykket over hvor dyrt det er å ha menstruasjon og kravet om gratis bind. Tvert imot er det bare å prøve seg fram blant ulike merker med bind og tamponger– hvis et bind gir deg svie i skrittet finnes det sikkert andre som passer bedre.

Skjønnhetsindustrien– fran intimspray til silikon

Et grovt eksempel på at det blir skapt et produkt som er totalt overflødig, men som det likevel ved hjelp av reklameslagord virker som vi ikke kan leve uten, er INTIMSPRAY. Det er akseptert at vi kysser og kjærtegner hverandres kjønnsorganer. Kosmetikkfabrikantene blir interessert med en gang. Det er enkelte lukter fra kroppen vår som vi er lært opp til å vemmes ved. Det er blant anna lukta av svette og lukta fra skjeden vår. Med en gang blir det framstilt en vaginalspray som overdøver lukta fra oss sjøl fullstendig. Nå skal vi lukte roser og fioler eller noe helt anna– bare ikke oss sjøl.¹¹

Vaginalsprayen har forsvunnet fra baderymmene, men de vanvittige og ofte direkte helseskadelige klærne som omtales i 1976-utgaven, slik som BHer til kvinner med små bryster og sko med høye hæler, lever ennå i beste velgående. Sammen med sminke og dyre, skadelige hudkremer som man blir fortalt at man skal bruke for å se ut slik man(n) har definert som vakkert.¹²

Det er vel liten tvil om at de fleste hudkremer tross for alle slags løfter, i bunn og grunn faktisk er det reneste bedrageri. Det er ikke vanskelig å være enig med 1976-utgaven i at slike kremer er latterlig dyre (for det er de fortsatt) og det stemmer jo såvisst at skjønnhetslaboratoriene ikke egentlig er interessert i å finne skadevirkninger eller å gjøre virkelig forskning på hud. 2004-utgaven sier klart ifra at det ikke er noe som helst å gjøre med såkalt "appelsinhud" eller "cellulitter" og at det ikke er en sykdom, som reklameindustrien gjerne vil ha oss til å tro. Imidlertid er det trist, men antagelig betegnende for vår tid at kosmetisk kirurgi blir viet stor plass, ikke i første rekke for å fordømme industrien eller drøfte hvorfor så mange kvinner velger å legge seg under kniven, men for å opplyse om slik kirurgi som en *mulighet*:

Det er bare du som vet hvor skoen trykker, det er bare du som kan vurdere om et inngrep er verdt både tiden, pengene og risikoen. Hvis det er noe som har plaget det i lang tid, og du har veid for og imot, du har penger til det og du vet hva du går til– hvorfor ikke? Kvinner som har tenkt seg godt og grundig om for de valgte for eksempel å redusere størrelsen på brystene sine, er stort sett veldig fornøyde.¹³

Her er det brukte eksempelet brystreduksjon, ikke brystforstørrelse, men kvinner gis de samme rådene uavhengig om det er silikoninnlegg eller fettsuging det er snakk om: Å skaffe seg informasjon, velge en god klinikk, og å be om at legen forteller om bivirkninger. Sikkert fornuftige råd. Det drøftes i rolige, nøytrale vendinger hvorvidt silikon er farlig eller ikke. Her behandles kvinnen som et rasjonelt individ som fullt og helt selv tar avgjørelsen om hvorvidt hun vil benytte seg av kosmetisk kirurgi. En kvinne med kompleks har krav på respekt, og lesere med kompleks (og det har jo de fleste), blir ikke støtt. Tanken fra 1976-utgaven om at det er samfunnet som former vårt syn på egen kropp, er nesten borte. "Hvis brystet er passe stort, men har begynt å henge lovlig lavt [uthevet her]"¹⁴, kan den fornuftige kvinnelige aktøren bestemme hvorvidt hun vil oppsøke en klinikk med sine ønsker og sine ressurser. Naomi Wolfs bok *Skjønnhetsmyten* fra 1992 er nevnt i litteraturlista, men denne boka – som er svært kritisk til kosmetisk kirurgi og i hvor stor grad vi faktisk har muligheten til å tenke rasjonelt om egen kropp i en verden der helt friske kvinner lar seg operere – gjenspeiler seg ikke særlig i framstillinga.¹⁵ Det oppfordres istedet til å ikke bry seg så mye om hvordan andre kvinner egentlig ser ut, eller "om de lar seg operere eller ei."¹⁶ Mens vaginalsprayen (forholdsvis uskyldig?) framstilles som et *symptom* i 1976-utgaven, blir ikke kosmetisk kirurgi sett som et lignende *symptom* på kvinneundertrykking i 2004-utgaven. "Kvinner, vi må si stopp, nå! Vi vil ikke finne oss i det lenger. Vi vil ha lov til å være oss sjøl og ikke bli utnyttet av andre!" heter det når det appelleres i 1976-utgaven om ikke lenger å være "underdanige skjønnhetsapostler."¹⁷ I 2004 oppfordres det mildt til å ikke å legge seg borti om at andre kvinner sliter med kompleks og opereres av den grunn. Skjønnhet er ikke politikk i 2004, det er privatsak. Kompleksene blir ikke sett som del av et generelt problem, det er noe den enkelte kvinne strir med, men som hun er istand til å løse individuelt.

Fra manifest til oppslagsverk

Da *Kvinne, kjenn din kropp* ble lansert i Norge, skjedde dette i et seksualpolitisk klima preget av sentrale spørsmål som for eksempel prevensjonsmidler og selvbestemt abort. Ikke slik å forstå at dette var temaer som ikke hadde vært debattert tidligere. Allerede før 1920 talte den norske kvinnesakskvinnen til fordel for seksualopplysning, tilgjengelighet og åpenhet rundt bruk av prevensjon, og dessuten kvinners mulighet til å ta abort. På 1970-tallet var seksualitet likevel i ferd med å bli en del av offentligheten på en annen måte enn tidligere. Det fantes imidlertid svært lite opplysningsmateriale av den typen *Kvinne, kjenn din kropp* representerte. Men boken var ikke utelukkende en håndbok som gjorde rede for rent biologiske fakta. Den hadde en agenda som var mer altomfattende, og som i siste instans dreide seg om å bidra til å bringe kvinner ut av mannssamfunnets lange skygger ved å gjøre kvinnen bevisst på den undertrykkelsen hun til daglig var et offer for. *Kvinne, kjenn din kropp* anno 2004 er slik sett en helt annen bok, noe forfatterne også selv understreker. Borte er tanker om hvem som tjener på kvinners menstruasjon, og om kvinneundertrykkingen som finner sted selv på legekantoret. Boka er et produkt av sin tid, på samme måte som den var det i 1975.

I den opprinnelige utgaven var forfatterne opptatt av kvinners dobbelte undertrykking, sett i lys av at man levde i et classesamfunn som også var et kjønnsdelt samfunn. Slik sett illustrerer boken det som var Kvinnefrontens agenda, nemlig å forene feminisme og antikapitalisme. Blant annet skrives det at [s]amfunnet er ikke interessert i å kjempe mot vår dobbelte undertrykking. Det ville resultere i ei omveltning av samfunnet. [...] Vi lærer å tro at "akkurat min sjukdom", "mitt problem", er noe helt privat, noe som ikke kan være annerledes. Det er denne holdningen vi må ta et oppgjør med. Vår (større) sjuklighet kommer ikke av vårt kjønn eller vår biologi, men av vår samfunnsmessige stilling. Derfor må vi kjempe for å forandre den.¹⁸

Omtalen av kvinnekampen i 2004-utgaven er naturlig nok av en annen karakter:

Kvinnesaken i dag handler ikke om å brenne BH'er eller å gå uten makeup. Det er ikke en kamp mot mennene, eller et forsøk på å bli mer som dem. Frigjøringen består i å gi slipp på kravet om å oppføre seg "kvinnelig" hele tiden, bare fordi vi nå en gang er kvinner. [...] Kvinnesaken er ikke en kamp som er forbi, den er stadig til stede. Utgangspunktet er bevisstheten om egne vilkår, og kunnskap om de betingelsene kvinner over hele verden lever under.¹⁹

Det er jo ikke dermed sagt at boka ikke har livets rett. I forordet til 2004-utgaven ønsker forfatterne å understreke at de ser seg selv som annengenerasjonsfeminister, og at de bygger på en feministisk tradisjon og historie som vi ikke kunne vært foruten. "Vi ønsker ikke å kappe båndene til 1970-tallets kvinnebevissthet."²⁰ Denne bevisstheten har vært en forutsetning for at kvinnesak og kvinnekamp har fått en annen betydning, selv om enkelte spørsmål dessverre har bevart sin aktualitet. Det finnes fremdeles utfordringer, skrives det, men historien har endret dem. Likevel tas det allerede i forordet forbehold om at boka ikke lenger har noen agenda

om kvinnefrigjøring, ei heller inneholder den oppskriften på hvordan dagens kvinner skal oppnå full likestilling. Prosjektets opprinnelige målsetning er altså forlatt, og ble nok forlatt allerede i 2. utgave tidlig på 1980-tallet. Dagens forfattere velger heller å overlate til ”de mer kvalifiserte” å videreføre spørsmålene om kvinneundertrykkelse og likestilling, om pornografi, abort og kosmetisk kirurgi.

Til sammen representerer de fire utgivelsene av *Kvinne, kjenn din kropp*, 30 års historie om kvinnekamp og kvinnefrigjøring. Den hittil siste utgaven bærer fremdeles samme tittel, men har på mange måter fjernet seg helt fra sin opprinnelige form. Fra å være et slags feministisk manifest rundt midten av 1970-tallet, med en agenda som gikk langt utover sin funksjon som oppslagsverk om kvinnekroppen, er den nye utgaven et tilskudd til det som har utviklet seg til å bli en overflod av informasjon om kropp og kjønn. Dermed kan man også spørre seg om hvordan boka vil se ut i 2014 dersom historien gjentar seg, og vi får se nok en nyutgivelse...

Noter

1. Den norske 2004-utgaven er en oversatt og noe endret versjon av den danske som utkom på Tiderne skifter i 2001.
2. Nettstedet www.kvindekendinkropp.dk.
3. *Kvinne, kjenn din kropp* 2004, s. 7.
4. *Kvinne, kjenn din kropp* 1976, s. 281.
5. *Kvinne, kjenn din kropp* 1976, s. 282.
6. *Kvinne, kjenn din kropp* 1976, s. 282.
7. *Kvinne, kjenn din kropp* 1976, s. 282.
8. *Kvinne, kjenn din kropp* 1976, vaskeseddel.
9. *Kvinne, kjenn din kropp* 1976, s. 79.
10. *Kvinne, kjenn din kropp* 1976, s. 81.
11. *Kvinne, kjenn din kropp* 1976, s. 202.
12. *Kvinne, kjenn din kropp* 1976, s. 203.
13. *Kvinne, kjenn din kropp* 2004, s. 162.
14. *Kvinne, kjenn din kropp* 2004, s. 165.
15. Anbefalingen av Naomi Wolf 1992, kan vi jo likevel sende videre.
16. *Kvinne, kjenn din kropp* 2004, s. 161.
17. *Kvinne, kjenn din kropp* 1974, s. 205.
18. *Kvinne, kjenn din kropp* 1976, s. 13.
19. *Kvinne, kjenn din kropp* 2004, s. 18.
20. *Kvinne, kjenn din kropp* 2004, s. 7.

Linda L. Hunts Bold Spirit

MRS. ESTEY AND HER DAUGHTER WALK ARMED FROM SPOKANE.

Helga Estebys Forgotten Walk Across Victorian America University of Idaho Press 2003

I 1984 leste Linda Hunt åttendeklassingen Doug Bahrs vinnertekst *Grandma Walks from Coast to Coast i the Washington State History Day Contest*. Neste ti år senere hadde fortellingen blitt til historieboka *Bold Spirit*. Bakgrunnen for boka har således noe eventyraktig over seg. Det har også den fortellingen Doug Bahrs skrev, og som var utgangspunktet for boken jeg her skal fortelle litt om.

Hovedpersonen i *Bold Spirit* – for denne historieboka har en hovedperson, er Helga Esteby. Hun var en norsk utvandrer som i 1896, trettiseks år gammel, tok imot utfordringen; ”bli den første kvinne som krysser Amerika til fots”. Belønningen var 10 000 dollar, utfordringen var utlyst av ”Eastern parties”, et selskap som sto i forbindelse med klesindustrien. Selskapet hadde utlovet dusøren for å skape blest om en ny type kjole, *bicycle skirt* – et utfordrende plagg som viste kvinnens ankler. Summen var stor og Helga Esteby var i en desperat økonomisk situasjon som følge av ektemannens arbeidsulykke og den økonomiske depresjonen som traff Amerika i 1893. Derfor besluttet hun, mot alle sosiale konvensjoner, å overlate hus og barn i sin ektemanns forvaring, for å krysse Amerika til fots sammen med sin eldste datter.

Boka omhandler først og fremst reisen, men tiden før reisen, og årsakene til de økonomiske vanskelighetene er også viet oppmerksomhet. Helga Esteby var en aktiv pådriver i lokalmiljøet for kvinners rettigheter på praktiske områder, blant annet i rettsalen. Boka gir også et bilde av nybyggerlivet, med et særlig blikk på forholdet mellom kjønnene, blant annet ved å vise at nybyggerlivet ga familier en rekke nye utfordringer som tvang frem endringer i tidligere kjønnsroller og således åpnet den mentale horisonten til nybyggerne. Helgas erfaringer fra nybyggerland settes således som forutsetning, både for hennes senere engasjement i byen og avgjørelsen om å krysse Amerika til fots.

Boka forteller innledningsvis og avslutningsvis om hvordan Estebys reise har vært en familiefortelling, og tar således opp

hvordan historie formidles fra en generasjon til den neste, og hvordan interne familiefortellinger innvirker på en familie, ved at den for noen i familien representerer stolthet og for andre representerer skam.

Selv om boka omhandler en hendelse som egner seg utmerket for en populærvitenskapelig fremstilling (sterk kvinne utfører en heltemodig og dumdrstig bragd i viktoriatidens ”ville vesten”) har forfatteren ikke først og fremst valgt et populærvitenskapelig grep i sin fremstilling. Selv om boka er lett å lese og følger en litterær spenningskurve, har ikke dette gått på bekostning av en analytisk tilnærming. Forfatteren har evnet å sette hovedpersonens fortelling inn i en større kultur- og sosialhistorisk sammenheng. Boka streifer innom en mengde temaer som den evner å behandle med verdighet og faglig redelighet.

Et eksempel på dette er forfatterens beskrivelser av hvordan hovedpersonen møter viktoriatidens kvinneidealer, her ligger nemlig noe av fortellingens mest interessante aspekter. For på den ene siden hviler Helgas Estebys ”oppdrag” på de forutsetninger som 1890-årenes kvinneideal satte, på den andre siden var det nettopp dette kvinneidealet som ble Helgas barrierer på ferden.

Hvordan dette kvinneidealet kommer direkte til uttrykk og samtidig blir utfordret av forandringer i forbrukerpraksis og markedsføring, er spennende og utfordrende lesning. Markedsførere av kjoler utfordret 1890-årenes kvinneideal ut fra kommersielle hensyn, men var samtidig med på å bekrefte det samme kvinneidealet. Det hadde seg nemlig slik at hvis man kunne få normen for hva som var en passende og anstendig kjolelengde til å forandre seg over tid, ja da ville kjoleprodusentene også kunne selge flere kjoler. Derfor ble det ut fra rent kommersiell interesse hensiktsmessig å fremstille kortere kjoler som ”den moderne kvinnes valg”. Denne markedsføringsstrategien hadde to fordeler. Samtidig som dette ville få kvinner til å kjøpe flere kjoler fordi de over tid ville gå

av mote, og bli sosialt uakseptable, ville også normbruddet som lå i å presentere for korte kjoler bidra til oppmerksomhet rundt produktet. Alt sammen gjort etter mantraet "all oppmerksomhet er god oppmerksomhet".

Om dyrs rettigheter, hanekamp og kvinnekamp

Hunts analyse av sammenhengen mellom sport, legevitenenskap, moter og kvinnekamp er meget interessant og spennende. Dette kan kanskje høres søkt ut, med det er det ikke, det gir derimot en glimrende tidsskildring. Hunt greier å komme seg gjennom slike analyser fordi hun ikke overdriver. Hun gjør for eksempel ikke motefremstøtene til kvinnekampens kjerne, hun prøver ikke å forklare alt. Hunt har heller valgt å forklare og belyse litt, og således vise det store spekteret. På sitt mest vellykkede evner Hunt å vise hvordan kvinneidealet gjennomsyret ulike sfærer av samfunnet, men også variasjoner innen de ulike sfærene.

Hunt kan lett kritiseres for sin fascinasjon for det absurde og sære, til tider virker boken drevet av denne fascinasjonen mer enn interessen for å forklare. Slik sett tenderer den til tider mot populærvitenenskap. Denne "sære anekdotefascinasjonen" gjør også at deler av boken er problematisk å sette inn i en større sammenheng. Til gjengjeld er det særdeles underholdende. Et eksempel. Det følgende sitatet er hentet fra en del av boken der Hunt forteller om diskusjonen rundt gåkonkurranser for kvinner,¹ ut fra det utgangspunktet at mange anså kvinnekroppen for så skjør at fysiske anstrengelser var farlig.

This perception heightened public efforts to get the government to stop women's sports for their own protection. Legislation against cockfighting and dog fighting had already occurred because of cruelty to animals, and some argued that certainly women deserved equal protection from abusive practices [altså spasing].²

På den ene side er dette kuriosa, på den andre side evner Hunt å gjøre det til noe mer enn bare det. Hun viser at dette er en tankeklynge som viser viktariatidens vitenskapeliggjøring av kvinnen som det annet kjønn, både som umyndig, og som mentalt og fysisk underlegen i den grad at kvinnen fremstår som en skjør porselensfigur, som enhver hederlig mann må gjøre alt som står i hans makt for å beskytte. Denne diskursen var Helga Esteby en direkte deltager i gjennom sin gange. Slik knytter Hunt det enkelte til det store på en fengslende måte. Boken er da også på sitt beste når den forteller om 1890-årenes syn på kvinners helse.

Oppmerksomheten rundt Estebys vandring uteble ikke. Samtidens aviser dekket reisen grundig med malende tekst og en sensasjonsfetisjisme som overgår dagens aviser, alltid med bilder av de to, der den vovede skjørtelengden alltid er bildets oppmerksomhetspunkt nummer en. Dette er altså i større grad god mikrohistorie enn populærhistorie.

Historien er drivende godt fortalt, lett å lese og analytisk nok til å være av faglig interesse. Den bygger også på et bredt kildemateriale, primært aviser, men også rettsprotokoller og intervjuer med etterkommere, slik sett er boken også av rent metodologisk interesse. Hunts prosjekt har ikke vært uten hindringer og noen steder ligger det metodologiske problemer som jeg ikke er sikker på om har latt seg løse tilfredsstillende.

Men nettopp det at boken også er et vågalt metodologisk prosjekt rent historiefaglig, gjør den ekstra interessant.

Hunts prosjekt er metodologisk unikt ved at fortellingen om Helga Esteby må betegnes som "en vanlig" kvinnes historie, ut fra betydningen at hun frem til 1896 var en kvinne som ville gått inn i horden av vanlige mennesker som aldri vil få sin historie fortalt i noe annet enn kollektive termer, men som i 1896 gjør noe ekstraordinært, nemlig å være den første kvinne som krysser Amerika til fots, og således får massiv oppmerksomhet rundt akkurat denne bragden, men som etter reisen, igjen faller ned i de tause masser. Således møter Hunt både utfordringen som sosialhistorikere og *historie nedenfra skolen* har stridd med i en årrekke, og de metodiske utfordringer som ligger i begivenhetshistorie, sannheten bak myten. Altså på den ene siden for få individuelle kilder og på den andre siden overflod av tildels motstridene kilder. Jeg mener Hunt har påtatt seg en stor utfordring og detaljene i fortellingen er nok ikke alltid i overensstemmelse med de faktiske hendelsene. Dette har Hunt heldigvis vært svært klar over og har derfor mange reservasjoner og gode kildehenvisninger.

Det problematiske og til tider svært fattige kildematerialet har tvunget forfatteren til å gå langt i sine antagelser. Boken skjennes noe ved at antagelsene ofte fremstilles i spørsmålsform, gjerne etterfulgt av et who knows? Jeg mistenker Hunt for å gjøre dette for å dra leseren med seg i de delene av boken der kildene har vært for få til å gjøre historien sammenhengende, men ofte virker dette grepet mer irriterende enn inspirerende. En annen løsning for å overkomme problemet med mangel på kilder er å bygge antagelsene på studier av andre liknende situasjoner, når boken i så stor grad omhandler enkeltindivider blir også dette problematisk og Hunt bryter *nesten* grensen for det vitenskapelig forsvarlige. Jeg vil allikevel hevde at dette er forsvarlig gjort for der Hunt spekulerer, er det først og fremst gjort for å få flyt i fortellingen, i de delene som er mer analytiske, bygger hun på bedre kilder, og lar antagelsene utebli.

Med tanke på at boken behandler en ekstraordinær hendelse, som gjør at boken burde ha et potensial for å nå en bred leserskare, og med tanke på at bokens hovedperson er norskamerikaner, er det merkelig at boken ikke har blitt oversatt til norsk.

Boken er på omtrent 300, meget korte sider, og er rikt illustrert med en behaglig, nesten koselig formgivning, noe som gjør at boken innbyr både til å være en presang og til å leses på sengen. For dette er først og fremst en underholdende bok.

Av Thor Indseth

Noter

1. Til ett av disse "se kvinner gå langt!!" arrangementene ble det solgt hele 24000 [sic] billetter, dette var altså ingen liten underholdningsindustri på slutten av 1800-tallet. Se Hunt, 2003 s. 144.
2. Hunt 2003, s. 145.

Art Spiegelmans Maus, a survivors tale

Del 1: My father bleeds history og Del 2: And here my troubles began

Vladek Spiegelman overlevde Holocaust. Hans sønn ønsket å fortelle sin fars historie til verden, sønnen "Artie" valgte tegneserien som medium, et uvanlig og vågalt valg. Andre tegneserier med et historisk tema er ofte laget for å fortelle historie på en enkel, lettfattelig måte, ofte beregnet på barn eller de som normalt ikke liker lange bøker. Det har ikke vært Art Spiegelmans utgangspunkt, tegneserieformatet er brukt for å gi historien dybde. Resultatet ble *Maus*, en tegneserie som evner å gi en tilleggsdimensjon til et historisk tema som verken faghistoriske verker, romansjangeren, eller biografisjangeren har evnet å gjøre.

Art Spiegelman er slik sett både den første "historikeren" som tar tegneserien på alvor, men like fullt den første tegneserietegneren som tar historie på alvor. Dette har gjort *Maus* til et unikt verk. Serien vakte reaksjoner da den kom. Var tegneserie en seriøs nok sjanger til å fortelle en slik historie?

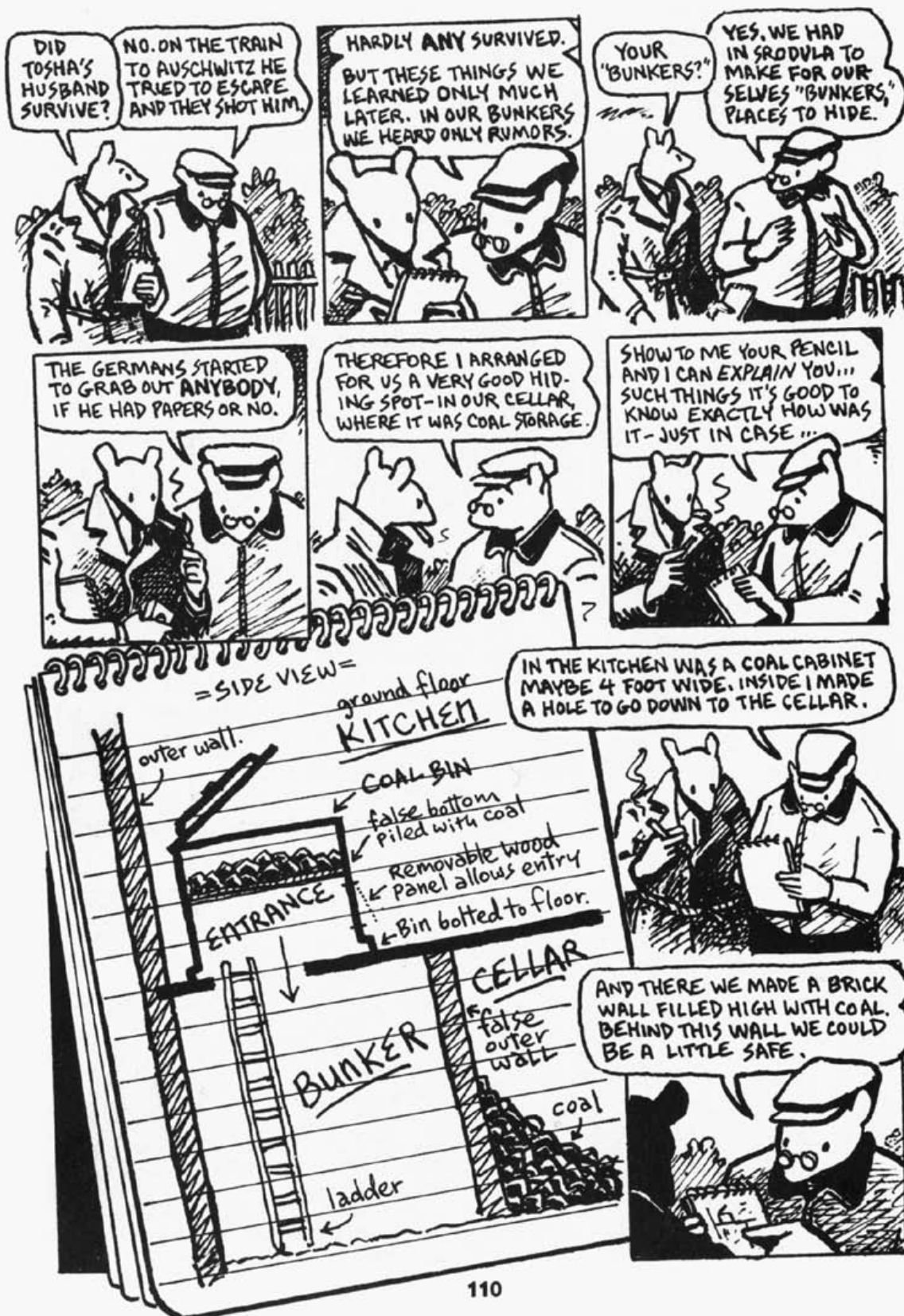
Maus er egentlig flere lag av fortellinger bygget sammen til en helhet, og fortelles parallelt. Fortellingen deles i tre, historien om Vladek Spiegelman i årene 1930 til 1945, historien om hvordan Vladek Spiegelmann forteller sin historie til sin sønn som planlegger en tegneserie på slutten av 1970-tallet, og historien om hvordan det er å være sønn av to holocaustoverlevende. Vi møter altså den ene hovedpersonen både i historien og i situasjonen som historieforteller, og den andre hovedpersonen i rollen som lytter, formidler, tenker og tegner. Dette er ikke et uvanlig fortellergrep fra film, men i tegneserier eller romaner

er det sjelden brukt. Det fascinerende med denne måten å fortelle historien på er at vi får tegnet (bokstavelig og billedlig talt) et mer komplett bilde av Vladek. For Vladek på slutten av 1970-årene, som gammel mann, dukker ikke bare opp i introduksjonen og avslutningen, han dukker opp gjennom hele boken, i ulike situasjoner mens han forteller historien om seg selv til sin sønn, eller i forbindelse med sønnens besøk. Således fortelles også flere små historier, blant annet om Vladeks forhold til sin nye kone, hans eksentriske samlermani, gniende gjerrighet, sinne og frustrasjon, små menneskelige trekk som betyr mye for fortellingen som helhet. Det blir en historie ikke bare om hvordan en person overlevde Holocaust, men også en historie om hvordan det er å ha overlevd Holocaust, og hvordan dette oppleves av ens omgivelser.

Historien om Vladek fra 1930 til 1945 er i seg selv en fengslende historie, en beretning om hvordan han overlevde jødeforfølgelsene og senere Holocaust, fortalt på en jordnær og likefrem måte, uten overdrivelser og strippet for patos. Og her ligger kanskje tegneserieformatets styrke, mye fortelles gjennom bildene. Det blir ikke tall og detaljer som forkludrer det narrative. Dette er ikke ment som en faktabok, eller oppslagsverk, det er en fortelling om et levd liv.

Den tredoble fortellingen gjør at man blir narret inn i historien, man følger fortelleren, mer enn fortellingen, og leseren blir således mer på utsiden enn det de fleste forfattere ønsker at leseren skal være. Dette er bevisst fra Spiegelmans side, fordi det

Vladek beskriver for sin sønn hvordan han overlevde Srodzula-ghettoen, etter deporteringene startet. Maus del 1 side 110.

tvinger leseren inn i fortellerens situasjon. Det er altså den eldre Vladek i 1970-årene og Arties arbeidsprosess som kunstner vi blir virkelig kjent med. Det er denne historien man puster og lever i mens man leser, først på siste side innser man at man har blitt lurt, for *det* var jo også en fortelling. For *jeg* satt aldri hjemme hos en pensjonert Vladek og hørte hans fortellinger. *Jeg* gikk aldri med ham i butikken mens han klaget over sin nye kone og sørget over sin første. *Jeg* satt aldri ved tegnebordet til Art Spiegelman.

I *Maus del 2 – And here my troubles began*, blir vi mer kjent med selve Art Spiegelman, for her tegner han medias reaksjon, sin egen reaksjon og kontemplasjon rundt spørsmålene: Er det riktig å fortelle denne historien? Kan Holocaust gjøres til en tegneserie? Har han forrådt sin far og mor ved å "tjene penger" på fortellingen? Dette er ikke enkle spørsmål, vi får heller ingen svar, men vi får ta del i Spiegelmans tanker rundt tematikken. Det holder for meg.

At historien veksler mellom Rego Park New York anno 1970, og et okkupert Polen, gjør at kontrasten styrker vårt inntrykk av begge situasjoner. Selv om kontrasten er stor blir de i fortellingen ikke virkelig atskilt, de bindes sammen av enkeltpersonenes livsløpshistorier.

På tide med et illustrerende eksempel. *Maus del 1 – my father bleeds history* begynner med en kort fortelling der sønnen Artie faller på rulleskøyter, vennene hans stikker av, og en gråtende Artie klager til sin far, Vladek svarer: -Friends? Your friends? If you lock them together in a room with no food for a week –then you could see what it is, friends!" Dette har jeg hørt tidligere var min første reaksjon, trist at tegneserien åpner med en slik "macho" klisjé, tenkte jeg. Men jeg tok feil, grundig feil. For dette handlet ikke om vennskap, eller formidling av harde idealer, men om det å vokse opp med en far som har vært i Auschwitz. For hvordan er det å hver gang man går gjennom livets små prøvelser å bli konfrontert med, og sammenliknet med erfaringer fra Auschwitz? Og ikke minst hvordan er det å leve livet som holocaustoverlevende? – med en, i Vladeks tilfelle, "ødelagt" empati? Det fine i Spiegelmans fortelling er at han beskriver sin far ærlig, uten å bebreide. Alt dette uten at det, for leseren, oppfattes som utidig føleri. For hvordan overgrepet resirkuleres til neste generasjon er også en del av holocausthistorien, det har Art Spiegelman selv erfart, og i *Maus* deler han dette med leseren.

Om mus eller menn?

Maus del 2 – and here my troubles began åpnes med følgende sitat fra en tysk avisartikkel fra 1930-årene:

Mickey Mouse is the most miserable ideal ever revealed ... Healthy emotions tell every independent young man and every honourable youth that dirty and filth-covered vermin, the greatest bacteria carrier in the animal kingdom, cannot be the ideal type of animal ... away with Jewish brutalization of the people! Down with Mickey Mouse! Wear the Swastika Cross!

Det er kanskje dette sitatet som har inspirert Art Spiegelman, for i tegneserien er jødene tegnet som mus, tyskerne som katter, polakkene griser, franskmenn som frosker, amerikanerne som

CHAPTER FOUR

hunder etc. Da jeg hørte dette fortalt om serien første gang, så dømte jeg den, jeg trodde det ikke ville fungere, fordi holocaustproblematikken var for tung til å fremstille aktørene i dyreformat. Men det virker, og det virker godt.

Å tegne de ulike nasjonene som ulike dyr er gjort med omhu og bevissthet, jeg tror tegneren har villet si at det var slik det føltes, det føltes låst, man kunne ikke velge en identitet den gang, man kunne ikke være noe annet, man var låst. Nazistenes raselover og tanker om nasjonalitet, var til dels en selvoppfyllende profeti, det skapte det skarpe skille mellom folk som nazistene hevdet var en naturlov. Hvis Spiegelman har et idealistisk prosjekt med denne boken er det nettopp på dette området, å vise at skillene mellom ulike religiøse, nasjonale eller kulturelle grupper i stor grad er det vi gjør dem til. At dette har vært noe av Spiegelmans hensikt kommer tydeligst frem i forskjellen mellom Polen 1943 og New York 1980.

For når Vladek sniker seg rundt i byen som flyktning har han tatt på seg en grisemaske, men det er en *maske* i 1943. Derimot når Arts kjæreste i 1980-årene konverterte til jødedommen, ja da tar hun ikke på seg en maske, men blir til en mus. Bruken av dyr i tegningene gjør også at fortellingen om Holocaust kan fortelles uten at likvognbildene vi alle har klistret på netthinnen, dukker opp. Slik sett fortelles historien på "nytt", det er lettere å legge merke til selve gangen i historien, bildene virker ikke distraherende lengre, de virker med oss, ikke mot oss. Ironisk nok evner de enkle, nesten naive tegningene å få fokuset rettet mot selve historiene som fortelles. De virker derfor mer ekte, mer nære, enn om tegningene hadde vært realistiske. Dessuten gir de det lille avbrevet som en slik fortelling trenger.

Spiegelman bruker eksisterende nasjonalstereotyper, polakkene – griser, franskmenn – frosker. I den konteksten Spiegelman setter disse stereotypene inn i, nemlig folkemord, og verdenskrig mellom nasjoner, blir selve stereotypene latterliggjort. *Maus* evner således å ødelegge den fremtidige bruken av disse stereotypene, dessuten viser det alvorret i

“uskyldige” fordommer. Å tegne nasjonene som ulike dyr var kontroversielt og vakte reaksjoner da serien kom ut. I ettertid tror jeg de fleste forstår Spiegelmanns valg.

Boken handler om enkeltskjebner i historien, både om å overleve Holocaust, å overleve det å ha overlevd, og å leve med dem som har overlevd. Det er en fengslende historie om enkeltskjebner i det store spillet, og om enkeltskjebner i forhold til hverandre.

Så hva kan vi få ut av dette som historikere? *Maus* opererer her på flere områder, først og fremst er det en overlevelseshistorie fortalt på en annen måte. Den har også et metodologisk aspekt, den beskriver situasjonen og problemer ved bruk og innsamling av muntlig kilder, dog på en narrativ måte, men vel så innsiktsfullt og lærerikt som en skjematisk metodebok på feltet. For hvor mye av fortelleren skal med? Hvor mye annet må vi vite om den som “intervjues”? Hvor avgjørende er intervju-situasjonen, for hva som blir sagt og ikke sagt? Og hvordan assosierer egentlig mennesker, bør intervjuer avbryte og spørre, eller lene seg tilbake å lytte? Alle disse spørsmålene blir stilt, om enn ikke direkte, og vi får noe som kan minne om svar også.

Det som løfter denne fortellingen er Art Spiegelmanns evne til ikke først og fremst å uttrykke sin egen smerte, men å forstå den. Det blir klarere etter hvert som man leser boken at hovedpersonen i like stor grad som Vladek, er forfatteren selv. Det er altså innsikten i Art Spiegelmanns følelser som er bokens gjennomgående tema, ikke formidlingen av dem.

Maus er fylt av beksvart, lun humor. Det gir pusterom i en ellers tett pakket og intens fortelling. Som Vladek sier etter dødsmarsjen ut av Auschwitz 1945, da de oppholder seg i Dachau som mellomstasjon, ”and here my troubles began”.

Maus del 1 utkom første gang i 1986, del 2 i 1991. Art Spiegelman vant Pulitzer Prize for boken året etter. Hvert bind koster omlag 150 kr, og kan kjøpes på *Tronsmo*, *Outland* eller *Avalon*.

Art Spiegelman er for tiden aktuell med serien *In the shadow of no towers* (Pantheon Books 2004). Den serien tar for seg Spiegelmanns egne erfaringer fra 11. september og de påfølgende hendelser i USA.

Av Thor Indseth

Amerika og Amerikanerne

Kulturmøter er ikke alltid lett, verken for de som opplever dem eller for de som ser på fortellingen i ettertid. En viss Anton B. Lange skrev i 1887 slik om amerikanerens dårskap:

“- En Reporter hører, eller laver, en Historie, om en Flok norske Immigranter, der pludseligt hørte endel tyske Musikanter spille lige utenfor Vinduet; hjemme havde de aldrig hørt noget lignende og bar sig derfor ad som forrykte. En af dem blev ogsaa saa gal, at man maatte føre ham i Arresten, hvor han i Cellen hængte sig i sin Buxerem. Heraf drager Yankeerne den Slutning, at i Norge kjender man ikke til Hornmusik.”

Han er heller ikke så snau når han skal beskrive amerikanerens forhold til penger

“Men Penger forstaar de at tjene, bedre end nogen anden; for dem dreier livet sig ikke om andet end Penger, efter dem maales en Mandes Ære og Anseelse, for Penge offrer Manden sin Ære og Kvinden sin Dyd, Penge skriver Landet dets Love, Penge snyder Galgen for dens Bytte. En Amerikaners Æresord gjælder kun indtil det vil betale sig bedre at bryde det; han vilde med Ro se sit Land gaa tilgrunde, dersom han kunde bjerge en Dollar fra Vraget; maaske vilde han blot bede om Tid til at grave sin Fars Lig op af Jorden for at sælge det.”

Lange, Anton B. 1887, *Amerika og Amerikanerne*, s. 59 og s. 6.

Av Thor Indseth

En bok jeg er blitt inspirert av

Jeg takket beredvillig ja til *Fortids* forespørsel om å presentere en bok som jeg var blitt inspirert av. Men hvilken bok skulle jeg ta for meg? Jeg skuet inn i mitt indre og tenkte retrospektivt.

Først opp kom Sverre Steens fire bind i *Det norske folks liv og historie* om tiden mellom 1500 og 1814. Dem leste jeg som fersk student for å finne ut av hva historie var for noe, og om det var noe morsomt. Steen var så medrivende og hadde så mange uforglemmelige formuleringer at jeg til slutt måtte la være å ta notater – å skrive av fire bind for hånd ble i meste laget. Så skal da også Magne Skodvin ved en anledning ha uttalt at Steen trakk strengene på sin lyre ut til hesjestrenger der yngre historikers langhalm ble hengt opp og forvandlet til søt musikk.

Jens Arup Seips *Et regime foran undergangen* var uten tvil også fascinerende lesning. Som opponent under Alf Kaartvedts disputas uttalte han at ”doktoranden skriver godt, men ikke for godt”. Og det mente han bare positivt og utdypet det i forelesninger: Historikere skulle ikke skrive for godt, det trakk oppmerksomheten bort fra saken. Selv brukte Seip imidlertid sin egen fortrinnlige formuleringsevne til nettopp å vekke stor interesse for saken.

Men det dukker opp flere. Eli F. Heckschers utgreiing om godsøkonomien i Sverige under Gustav Vasa var en håndfast åpenbaring av fortidens virkelighet og sitter ennå i bakhodet. Gustav Vasa styrte sitt rike som en stor husholdning, og taklet kronens naturaliainntekter med stor skjønnsomhet – bl.a. omdirigerte han harskt smør til opprørske dalkarar. Han var for øvrig en gutt som kunne formulere seg, han òg. Om det vitner de mange bevarte brevene utgått fra hans kanselli med tydelig merke av kongens personlige klo – for eksempel ville han at stormennene skulle ”seia sin mening runt och klårt, och inte bare mum-mum”.

Men skulle jeg trekke fram bare én bok, og jeg skulle jo det, så må det bli Etienne Gautier & Louis Henry, *La population de Crulai, paroisse normande. Étude historique* (Paris 1958). Det er en tynn, liten flis av en bok, og den er ikke en gang morsom å lese. I min begeistring skrev jeg en anmeldelse av den – anmeldelsen var enda kjedeligere enn boken – og jeg torde ikke sende den inn til verken Historisk tidsskrift eller Heimen, av frykt for at budskapet ville virke mot sin hensikt, og at redaksjonene trolig heller ikke vil ta den inn. Boken ble

utgangspunktet for alt jeg siden har gjort faglig. Den var med andre ord ”seminal” som det heter på engelsk, dvs. den sådde et frø. Boken er blitt til i et samarbeid mellom en lokalhistoriker og en demograf. Opplysninger samlet inn av historikeren Gautier fra de gamle kirkebøkene er det grunnlagsmaterialet som samtidsdemografen Henry anvendte moderne metoder på. Resultatet er en sylskarp analyse av befolkningsutviklingen i det lille sognet Crulai i Normandie på 16-1700-tallet. Faktisk har det vært mulig på slikt kildemateriale og ved hjelp av disse metodene, å besvare mange spørsmål som selv innsamlet statistikk i vår tid har måttet la ligge.

Fruktbarhet og dødelighet, giftermål og migrasjon er de fire grunnleggende fenomenene som demografien er opptatt av. De er ”naturlige”, kan man si, man finner dem på Bali like fullt som i Ballangen, men de utfolder seg alltid i en samfunnsmessig sammenheng. De kan derfor tjene som inntak til å forstå historiske forløp. Ved å sammenligne likheter og ulikheter ved utviklingen på det ene stedet med utviklingen andre steder – og vel å merke ved å anvende samme metoder, og samme mål – kan man sannsynliggjøre sammenhenger og etterprøve teorier. Spørsmålene som kan stilles er legio. Eksempelvis: Hva er alderen for seksuell debut? For giftermål? Fins det en egen ungdomstid? Etablerer man eget hushold ved giftermålet eller flytter man sammen med foreldrene? Velger man giftemålspartner innenfor samme sosialgruppe, og samme aldersspenn? Gifter man seg igjen ved enkestand? Hvilken autoritet utøver foreldrene over sine voksne barn? Aksepteres utenomekteskapelige forhold? Hvor mange barn føder kvinnene, og i hvilken alder? Hvor stor er spedbarnsdødeligheten? Hvorfor og i hvilken takt øker/minker befolkningen? Hvem flytter ut, hvem flytter inn, og hvorfor? Når er man gammel og hva skjer med en da? Osv, osv.

Demografiske kjennetegn på befolkningen, etablert ved presise data på individnivå, kan sies å utgjøre et slags ”skjelett”. Skjelettet må ”klæs på” ved å trekke inn andre kilder. Vi trenger nærmere opplysninger om natur- og leveforhold på stedet, om lover og rettsregler som er normgivende i det samfunnet man undersøker, om katastrofer og kriger og epidemier som utfolder seg, om menneskenes forestillingsverden. Forrige innspill i denne serien, om Montailou, er et paradeeksempel på en kilde som åpner for innsikt i ”tidsånden”.

Av Sølvi Sogner

Teateromtale

”Speer” på National-theateret

Teaterstykket om Albert Speer er en studie i spørsmålet om skyld og soning. Forestillingen varer tre timer og byr på historieformidling og et selvransakende menneskelig drama. Speer er i ettetid betegnet som en gåte. Han var Hitlers arkitekt, rustningsminister og nære venn. I Nürnbergprossessen var han den eneste av de tiltalte som viste anger for sin innsats for Det tredje riket, samtidig som han benektet ethvert kjennskap til Holocaust. Kombinert med hans kultiverte utstråling, var dette trolig årsaken til at de britiske aktorene i prosessen ikke nedla påstand om dødsstraff, og at han i stedet fikk sone 20 år i fengsel.

Det store spørsmålet med Speer er hvordan det var mulig for ham å ikke kjenne til Holocaust. Som rustningsminister under krigen hadde han organisert produksjonen av krigsmateriell og forsyninger til frontene, og til dette brukte nazistene slavearbeidere fra konsentrasjonsleirene. Han var også en del av den nærmeste kretsen rundt Hitler, og hvordan kunne man i dette miljøet unngå å forstå hva som skjedde med jødene? Blant de store nazikoryfeene som Göring og Himmler, skilte Speer seg ut som en dannet mann uten bølletendenser eller uttalte antisemittiske holdninger. På denne måten inkarnerte Speer også det som ofte holdes opp som det store spørsmålet om tyskerne og nazismen: Hvordan kunne det kultiverte tyske folk bli nazistisk?

For å behandle disse spørsmålene gjør teaterstykket flere interessante og virkningsfulle grep. Speer spilles som ung og gammel mann av henholdsvis Torbjørn Harr og Sverre Anker Ousdal. De to opptrer ofte samtidig på scenen, og de andre rollefigurene som Hitler, presten som samtaler med Speer i fengslet, og fremtredende nazister og Speers familie kan alle

opptre side om side uavhengig av kronologien. Dermed kan rollefigurene føre en samtale med fortiden, om fortiden, og Speer blir konfrontert med sine handlinger. Scenografien er meget enkel, og med få og enkle rekvisitter. Gjennom åpninger i bakteppet kan ulike personer tre frem som stemmer fra fortiden, og det kan også projiseres bilder av krigshandlinger og av ofre for Holocaust. Siden historien om Speer kanskje er mindre kjent for mange, er denne koblingen virkningsfull fordi den gir assosiasjoner til den vanlige måten å fremstille krigen og nazismen. Samtidig er de kjente bildene grufulle som kulisser.

Før pause får vi et tilbakeblikk på Speers unge år der han blir med nazipartiet fra 1931 som gruppeleder. Deretter kom han raskt inn i den nærmeste kretsen omkring Hitler gjennom arkitektoppdrag for partiet. Han steg mot nye høyder da han etter skisser fra Hitler utformet planer for det nye Berlin, det gigantomane Germania med triumfbue og kuppelhall med plass til 180 000 mennesker. Siden Speer hele livet hevdet at han ikke kjente til Holocaust før etter krigen, ble han moralsk anklaget for å ha snudd seg bort fra sannheten. Stykkets budskap er at ved å ikke oppsøke sannheten, begikk han den største forbrytelsen. Historikere har i ettetid sannsynliggjort at Speer visste, og i stykket blir det fremstilt som om Speer levde på en livsløgn der han fornektet kjennskapet til Holocaust. Dersom han innrømmet å ha visst, ville han også ha dratt grunnen bort under den dommen han fikk i Nürnberg. Dermed hadde han heller ikke sonet for sine forbrytelser. Derfor holdt han også fast ved at han ikke visste så lenge han levde.

Aftenposten (13.03.05) mente at det var for mye ”pedagogisk historiefortelling”, og for lite dynamisk teater før

pause. Det er nok riktig at stykket er noe stillestående her, men handlingen er uten dødpunkter. Historiefortellingen er fascinerende, og utvalget av historiske hendelser er gjort meget virkningsfullt. Per Jansen spiller rollen som Hitler, og denne tolkningen er stykkets sterkeste prestasjon. På samme måte som i filmen *Der Untergang*, får vi se Hitler opptre i privat sammenheng. Replikkene er likevel svulstige, og gjennom fakter og ansiktsuttrykk skaper Jansen et meget overbevisende bilde. I annen akt får vi Speers selvransakende dialog med personer både fra samtid og fortid, i offentlig og privat sammenheng, og dette gir stykket en mer dynamisk karakter. Her får vi se hvordan han var fremmed overfor både kona og familien. Ousdal har selv sagt at Speer er vanskelig å fremstille, og karakterisert ham som ”en værhare” (Aftenposten 09.03.05). Tvilen hersker fortsatt omkring Speers motiver, både for hans handlinger under og etter krigen. På scenen fremstår Ousdals tolkning derfor som en stemme fra en tvilende sjel, men uten de tydelige gester som bygger opp under karakteren. Torbjørn Harr er i hele sitt kroppsspråk og fremtoning den unge, og kanskje politisk naive typen, som gjennom Nazipartiet ser mulighetene til personlig fremgang. Speer var ingen stor arkitekt med egne visjoner, men lot seg lett forme av Hitlers ideer for det nye Berlin. Det var Speers store tekniske intelligens og vennskapet med Hitler som brakte ham til toppen. Her ligger kanskje svaret på noe av gåten: En begavet, men politisk naiv person, som fremfor alt var Førerens pliktoppfyllende lakei. En effektiv og farlig medløper for Hitlers skrekke regime.

Av Geirr Olav Gram

Antikvariatet

Temmet eller uhemmet

Historiske perspektiver på konsum,
kultur og dannelse
Christine Myrvang, Sissel Myklebust og
Brita Brenne
Pax Forlag, Oslo 2004

Massekonsumet åpnet for bedre livsvilkår, men har også vært kilde til kritikk og pessimisme. Hvordan går det med kulturen og dannelsen i et materialistisk overflodssamfunn? Det er i dette historisk konstituerte spenningsfeltet at boka inviterer til refleksjon over dagens moderne konsumsamfunn.

Slik lyder bokens egen omtale, de siste setningene av den, på dens bakside. De tre forfatterne som prøver å kaste lys over denne problemstillingen er historikerne Christine Myrvang og Sissel Myklebust, og idéhistorikeren Brita Brenne. Det slående med denne boken er at den rent metodisk er sprikende, det vil si, kildematerialet som benyttes er til dels svært ulikt fra kapittel til kapittel. Interessant nok ligger det i all vesentlighet historiebøker eller historiske beretninger til grunn for Brennes bidrag om kapitalismens fortropper og endringer i handel og forbruk i perioden mellom 1850 og utbruddet av den første verdenskrig. Myrvang og Myklebust tar imidlertid opp en mengde skjønnlitteratur. Å bruke litterære skikkelser for å gi liv til historien er for så vidt ikke noen nyhet. Men her trekkes dette enda lengre. I kapitlet om de såkalte "jobberne" fra tiden under og rett etter den første verdenskrig, møter vi for eksempel få virkelige "jobbere", snarere gis det

inngående referater fra bøker som har omhandlet emnet og refleksjoner rundt fiktive skikkelser, for eksempel Bør Børson og lillelord Wilfred Sagen. Spørsmålet som naturligvis melder seg er hvorvidt disse bøkene gir et betegnende bilde på jobbetiden, på "jobberne" og på andres syn på "jobberne". Myrvang erkjenner selv at det foreligger lite kunnskap på dette området. Hvor utbredt "jobbingen" var, er fortsatt et åpent spørsmål. Men denne gruppens holdninger til penger og forbruk, det var overdådig, mange vil si grelt og nærmest komisk, gis likevel en sentral rolle i utviklingen av det norske forbrukersamfunnet. Det er som om uskylden forsvant med jobbetiden, som om den banet vei for dagens uhildete forbruksmønstre. Når omfanget av denne virksomheten (hvis den kan kalles det) egentlig ikke avklares, er det grunn til å reflektere over hvorfor dette emnet behandles så inngående i denne boken. Det kan sikkert reises flere innvendinger mot denne boken på et historiefaglig plan. Men dette er en spennende bok, og den holder det den lover, å invitere til refleksjon over dagens forbrukersamfunn. Kapitlene står uavhengig til hverandre, og den store syntetiserende helhetshistorien er ikke dette. Det pretenderer boken heller ikke å være, men den gir flere interessante perspektiver på forbrukets rolle i det norske samfunnet fra 1850 fram til i dag. I norsk sammenheng er dette foreløpig det mest omfattende historieverket. Det gjør boken vel verdt å lese.

Av Anders Persson

”Historie og fortelling”

Utvalgte essay av Hayden White

Gjennom de siste tiår har den amerikanske historieteoretikeren, Hayden White, bidratt til å gjøre oss oppmerksomme på det narratives plass i historiefaget. Whites hensikt har i denne perioden vært å synliggjøre de rent funksjonelle aspektene ved den fortellende formen, som etter hans syn har en langt større kompleksitet enn enkelte vil ha det til. For White består fortellingen av ulike lag: faktiske utsagn, språklige figurer, plot, arketypiske fortellerstrukturer, og mytiske og ideologiske aspekter. Alt dette kan innordnes i den narrative form.

Allerede på 1960-tallet skulle White fremme klare oppfordringer om å revurdere den retning historiefaget hadde tatt, med en klar avstand til den narrative form. Med en analysemodell inspirert av den russiske formalismen, skulle han vise hvordan alle former for historietekster hadde iboende særegne oppfatninger av den historiske virkelighet. Han hadde med dette en intensjon om å vise hva som preget tidligere historiefortellere og formet deres forståelse. Han ønsket en større bevisstgjøring omkring de problemene historikere møter i jakten på ”sannheten”, som han mente kjennetegnet historie som fag. Hayden Whites ”Historie og fortelling”, som nå

er kommet ut på norsk, er en samling essay rundt forholdet mellom historien og det narrative.

Selv om Whites tankegang hele tiden har klare forbindelser til skjønnlitterær fortolkning, inntar han samtidig historikerens kritiske posisjon i forhold til hva kilden eller teksten forteller oss. Bak den teoretiske fasaden kan man hos White skimte et politisk, eller ideologisk standpunkt. Han var lenge kritisk til måten han mente USA konstruerte fortiden på, som en kamp for det enkelte individ og en manifestasjon av idealer som likhet og frihet.

På tross av dette er ikke White først og fremst en kritiker av samtiden, men en forsker som er opptatt av måten man skrev historie på i tidligere tider. Men dette alene gjør likevel White til en kontroversiell historieforsker. Hans hang til de formalistiske teorier har i sterk grad blitt satt til veggs og kritisert. Men hans nidkjære søken etter større nyanse innenfor historiefaget, som er i stand til å matche graden av kompleksitet vi stilles ovenfor i det virkelige liv, kan vanskelig møtes av motsigelser.

Av Marius Bjørnson Hofstad

Debatt

Feilslutninger om aids

I en kronikk i Aftenposten tegner Finn Fuglestad et bilde av aidsepidemien som bærer galt av sted. Ved å vise til befolknings- og makroøkonomisk vekst i Sør-Afrika mener han å kunne argumentere for at dette ikke er så alvorlig som man vil ha det til. Videre setter han spørsmålsteget ved tallene United Nation Development Program (UNDP) opererer med, samt at president Tabo Mbeki og helseminister Mantombazana Tshabalala-Msimang har blitt svartmalt av Vesten for sin posisjon i denne debatten. De tilhører begge den fløyen som blir kalt for dissidentteoretikere. Jeg vil argumentere for at Fuglestad bommer på alle områder i sin argumentasjon.

Befolkningsvekst

Om befolkningsveksten sier Fuglestad følgende: "Ser en på de offisielle tallene på befolkningsutviklingen, oppdager en umiddelbart at det slett ikke tyder på en utslettende epidemi. Tvert imot, ifølge disse tallene øker befolkningen jevnt og trutt. Dette gjelder særlig den sorte delen av befolkningen, dvs. den delen som sies å være mest utsatt for aids." Når ble en økning i befolkningen et argument for å bagatellisere en epidemi? På tross av økningen er det like fullt nærmere 600 mennesker som dør av Aids i Sør-Afrika, hver dag. Fuglestad moderer argumentet ved å peke på økt spedbarnsdødelighet, men unnlater å peke på antall barn som mister sine foreldre. Han unnlater også å nevne de 165 barna som blir født med hiv, også det hver dag. Dessuten er det et hult argument av den enkle grunn at det er fremtiden man er bekymret for, dersom det ikke blir gjort noe *i dag*. Fuglestads argumentasjon danner grunnlag for et enda verre fremtidsscenario, men så har det da heller aldri vært en historikers sterke side å analysere fremtiden.

Makroøkonomi

Fuglestad peker på at "Sør-Afrika går så det suser" ifølge makroøkonomiske

tall. En slik bruk av statistikk er farlig. Som historiker er Fuglestad svært klar over viktigheten av å differensiere. Det paradoksale er at Fuglestad lar være å gjøre det når han ser på den økonomiske veksten i Sør-Afrika, et land som til de grader er preget av enorme forskjeller. Det at landet har opplevd økonomisk vekst, inkluderer nemlig ikke samfunnet som helhet. Det store deler av den svarte befolkningen opplever i Sør-Afrika i dag, er en stadig forverring av livssituasjonen. Det er da også slik at aids er mest utbredt blant den svarte delen av befolkningen. Ikke av andre grunner enn de enorme forskjellene mellom fattig og rik. Når det er sagt, er det også stadig voksende bekymring for hvilke konsekvenser epidemien, på sikt, kan ha for økonomien som helhet.

Hvor mange er smittet?

Det er en kjensgjerning at tallene på smittede på verdensbasis er et estimert antall. Like kjent er det at den metoden UNDP bruker, er den beste og mest anerkjente. Tallet, rundt 37 millioner, er med andre ord ikke et nøyaktig anslag, men det indikerer et omfang av en epidemi som må tas på alvor. Dersom det skulle vise seg at tallet, slik Fuglestad insinuerer, er noe mindre enn 37 millioner, er ikke det likevel mange nok til å se på epidemien som svært alvorlig? Undertegnede mener det.

Legemiddelindustrien

Fuglestad peker også på det økonomiske aspektet ved epidemien, og sier at det vil koste ufattelige summer. Argumentasjonen er farlig nær tanken om at det hele er en konspirasjon. Jeg er helt enig i at legemiddelindustriens stilling i denne saken er svært uheldig, men jeg er helt uenig i at det er grunn til å tro at afrikanere er forsøkskaniner. Faktum er at store deler av den afrikanske befolkningen, inkludert den svarte delen av befolkningen i Sør Afrika, ikke har *tilgang* til de livsviktige medisinene som legemiddelindustrien produserer. Problemet er nemlig ikke bare at legemiddelindustrien tjener penger, det er et større problem at medisinene ikke er tilgjengelig. Ja, det vil koste ufattelig mange millioner å gjøre noe med epidemien, men er det virkelig *det*, det er snakk om? Er ikke det hele snakk om moral? Skulle det vise seg at tallet på smittede er noe mindre enn

det offisielle tallet man opererer med i dag, har det etter min mening lite med saken å gjøre. Vi har en moralsk forpliktelse til å handle likevel. Og da har antall nuller i beløpet det kommer til å koste, ingen betydning.

Dissidentene

Verst er det å lese Fuglestads lek med sannheten. Han viser til diskusjonen om validiteten til de såkalte dissidentene. Både president Tabo Mbeki og helseminister Mantombazana Tshabalala-Msimang er, som Fuglestad påpeker, helt klart dissidenter. Det er spesielt to ting jeg vil trekke frem som svært uheldige i argumentasjonen til Fuglestad. For det første er konsekvensen av Fuglestads argumentasjon at man går god for Mbekis påstand om at hiv ikke fører til aids. For det andre må man også godta at diabetes er en epidemi som Mbeki likestiller med aidsepidemien. Støtter Fuglestad virkelig dette? Støtter Fuglestad at Mbeki på mange måter sier til sin befolkning at sykdommen deres ikke eksisterer? Fuglestad finner paradoksalt at Mbeki hadde så stor oppslutning ved valget i 2004, til tross for Mbekis posisjon i debatten. For det første er det ikke nødvendigvis Mbeki som har oppslutning, det er ANC. For det andre trenger ikke denne oppslutningen være noe annet enn resultatet av manglende politiske alternativ. Hva angår helseministeren, har hun kommet frem til følgende aidskur: Hvitløk, oliven og den afrikanske potet. Ikke rart at Zaphiro ga den ene utgaven av sin tegneserie navnet *Dr. Doolittle and the african potatoe*. Tittelen er megetsigende fordi ANC har vært preget av handlingslammelse når det kommer til spørsmålet rundt aids.

Relativisering

Argumentasjonen til Finn Fuglestad er svært uheldig i en allerede betent debatt. Ved hjelp av statistiske generaliseringer og ukritisk relativisering bidrar han til å skape forvirring rundt debatten. Forvirring har det vært nok av, nå er det på tide å handle, koste hva det koste vil. Handling krever at presidenten i Sør-Afrika våkner litt tidligere enn Sør-Afrikas forrige president, Nelson Mandela.

Av Gunnar Jakobsen

Forfatterinstruks

Redaksjonen ønsker velkommen alle bidrag som kan knyttes til historiefaget, skrevet av studenter, yrkeshistorikere eller andre. Innsendte bidrag blir vurdert av redaksjonen, og vi vil gi tilbakemelding og råd om bearbeidelse, hvis det er nødvendig for publisering. Endelig manuskript må leveres via e-post. Bidragene kan være på norsk, svensk, dansk eller engelsk. Hvis bidragene er på svensk eller dansk må bidragsyter selv sørge for en forsvarlig korrekturlesning.

Lengden på artikler bør ikke overskride 12 sider (A4), alt inkludert. Bidragene kan være både teoretiske eller empiriske. Kommentarer og debattinnlegg kan ta opp teoretiske og metodiske emner, synspunkter på ulike sider ved historiefaget, drøfting av stridsspørsmål av forskjellig art tilknyttet historiske emner eller historiestudiet i praksis. Bokmeldinger, bokessays, bokpresentasjoner, kommentarer eller debattinnlegg bør være på mellom en til sju sider.

Veiledning til bidragsytere

Bidraget må være skrevet i 12 punkts times new roman, 1 1/2 linjeavstand. Noter og litteraturliste plasseres bakerst, med overskriftene; Noter og Litteraturliste. Bilder, tabeller eller diagrammer må sendes som egne dokument. Alt trykkes i sort/hvit. Det bør være minimum tre avsnitt pr. side og minimum en underoverskrift pr. tredje side. Boktitler og fremmedspråklige uttrykk og begreper skal i kursiv, eks. *Ad hoc*. Sitater skal alltid markeres med anførselstegn. Sitater lengre enn tre linjer skal markeres med enkel linjeavstand, innrykk og skriftstørrelse 10.

Referanser i teksten settes som sluttnoter med forfatterens etternavn, årstall, og eventuell sidehenvisning. Slik: Veiteberg 1998, s. 81-93

Litteraturliste redigeres alfabetisk etter forfatterens etternavn og skal inneholde forfatterens/forfatterens navn, utgivelsesår i parentes, utgave, forlag og utgivelsessted.

Titler på publiserte bøker skal settes i kursiv, titler på artikler i samleverk eller tidsskrift skal settes i anførselstegn.

Eksempel på bok:

Veiteberg, Jorunn (1998): *Den norske plakaten*. Pax forlag, Oslo

Eksempel på tidsskriftartikkel:

Thaiss, Gustav (1978): "The Conceptualization of Social Change Through Metaphor", i *Journal of Asian and African Studies*, Vol. XIII, Leiden

Alle bidrag må inneholde tittel, forfatternavn samt faglig og etiske forsvarlige referanser i henhold til tekstens form og sjanger.

Vi oppfordrer alle til å skrive et kort sammendrag av artikkelen på maks en halv side. Sammendrag er ikke noe krav.

Har du spørsmål underveis i skriveprosessen, eller ønsker tilbakemelding før teksten er ferdig er vi behjelpelige. Henvend deg da til oss per telefon eller e-post.

Tekst eller spørsmål sendes til
fortid-hi@hi.uio.no